

Europees werkdocument
van de Internationale Beweging ATD Vierde Wereld

EEN ECHTE DIALOOG VERANDERT ONS LEVEN

**Schrijnende armoede,
participatie,
fundamentele rechten voor een ieder**

juni 2006

Dit document is tot stand gekomen met financiële steun van de Europese Commissie in het kader van het Gemeenschappelijk Actieprogramma tegen Sociale Uitsluiting 2002-2006.

Redactie: Yolaine Couder, Catherine de Schauenburg, Benoît Fabiani en Herman van Breen, met bijdragen van talrijke leden van de Beweging ATD Vierde Wereld

© Vierde Wereld Uitgeverij
15 rue Maître Albert 75005 Parijs, Frankrijk
Tel.: + 33 (0)1 46 33 49 77
Editions@atd-quartmonde.org
www.editionsquartmonde.org

ISBN: 2-913046-54-1

Dit document is tot stand gekomen met de financiële steun van de Europese Commissie.
Deze uitgave berust onder de volledige verantwoordelijkheid van de auteurs. De Europese
Commissie is niet verantwoordelijk voor het gebruik dat eventueel van de gegevens wordt gemaakt.

Dit document is uitgegeven in het Frans. Er bestaat een Engelse versie.
De Nederlandse vertaling is van ActivAction.
Ze is herzien en bewerkt door Annie van den Bosch – Höweler en Ton Redegeld.

U kunt voor aanvullende informatie over dit document en het Europese uitwisselingsprogramma
terecht bij:

Délégation région Europe
Mouvement International ATD Quart Monde
107 avenue du Général Leclerc
95480 Pierrelaye - Frankrijk

region.europe@atd-quartmonde.org
www.atd-quartmonde.org

Inhoudsopgave

Inleiding. Extreme armoede, een ontkenning van de rechten van de mens	7
DEEL 1. Twee ervaringen uit de praktijk	11
Hoofdstuk 1.1. Marie C. en haar gezin: Als je weer vertrouwen krijgt, voel je je zoveel sterker	13
Hoofdstuk 1.2. Catherine M. en Christian B.: Een dialoog aangaan met hulpverleners	19
DEEL 2. Extreme armoede, participatie en rechten van de mens	25
Hoofdstuk 2.1. Extreme armoede, een kwestie van mensenrechten	27
Hoofdstuk 2. 2. Participatie: waar gaat het over?	31
Hoofdstuk 2.3. Als de armsten participeren, kan iedereen zijn fundamentele rechten uitoefenen	33
DEEL 3. Beschrijving van de aanpak en de modelprojecten	39
Hoofdstuk 3.1. Experimenteel programma: kruisbestuiving van kennis en praktijken	41
Hoofdstuk 3.2. Projecten per land: Overleg tussen mensen in armoede, andere burgers en deskundigen	43
3.2.1. België: de groep Agora: dialoog tussen leden van verenigingen en de Dienst Bijzondere Jeugdzorg	43
3.2.2. Groot-Brittannië: een programma waar ervaringsdeskundigen deelnemen aan de opleiding van maatschappelijk werkers	44
3.2.3. Zwitserland: Dialoog tussen leerkrachten en ouders: 'School voor alle kinderen'	44
3.2.4. Nederland: het project 'Scheppen van dialoog tussen hulpverleners en mensen die in schrijnende armoede leven'	45
3.2.5. Breed onderzoek- en actieprogramma rond het gezin in Frankrijk	47
3.2.6. Ierland: de 'Cross-community meetings', ontmoetingen tussen groepen uit verschillende buurten in Dublin	48
Hoofdstuk 3.3. Europese ontmoetingen die dialoog op gang brengen en de toegang van allen tot de fundamentele rechten bevorderen	51
3.3.1. 'Samen verantwoordelijk voor een waardig Europa voor iedereen', Europese Ontmoeting in Warschau 6 en 7 februari 2004	51
3.3.2. Ontmoetingen en uitwisselingen ter gelegenheid van de Werelddag van Verzet tegen extreme Armoede, 17 oktober	52
3.3.3. Ontmoeting met Romano Prodi, Voorzitter van de Europese Commissie	52
Hoofdstuk 3.4. Deelname aan overleg op Europees en op nationaal niveau	53
3.4.1. Op Europees niveau	53
3.4.2. Op nationaal niveau, met name België:	56

Hoofdstuk 3.5. Seminars en bijeenkomsten rond het burgerschap, de steun aan gezinnen en armoedebestrijding	59
3.5.1. De werkvakantie van jongeren in Neudorf, Duitsland, juli 2004.....	59
3.5.2. 'De armste burgers als partners beschouwen', Seminar in Krakau, Polen, november 2004.....	59
3.5.3. 'Hoe ondersteunen we het gezinsleven?', Seminar in Pierrelaye, Frankrijk, februari 2005.....	60
3.5.4. 'Als de horizon opengaat...', cultuur als middel tegen armoede, Seminar in Luxemburg, 27 en 28 mei 2005,.....	60
3.5.5. 'Extreme armoede, participatie en mensenrechten', afsluitend Seminar in Pierrelaye, Frankrijk, september 2005	61
 DEEL 4. Belemmeringen die overwonnen moeten worden	63
Hoofdstuk 4.1. Een bevolkingsgroep die hulp krijgt, maar weinig bekend is en op wie niemand zit te wachten... ..	65
Hoofdstuk 4.2. Er zijn nogal wat onzekerheden te overwinnen.....	69
Hoofdstuk 4.3. Een sterke behoefte om met anderen op te trekken en mee te doen.....	73
 DEEL 5. Onder welke voorwaarden leidt participatie tot partnerschap?.....	75
Hoofdstuk 5.1. Een gemeenschappelijk streven	77
Hoofdstuk 5.2. Onontbeerlijke zekerheden	81
Hoofdstuk 5.3. Overleg met andere groeperingen	85
Hoofdstuk 5.4. De deelname vraagt inzet en betrokkenheid van het begin tot het eind.....	93
 DEEL 6. Wat maakt de deelname van mensen in armoede mogelijk met welke resultaten?.....	95
Hoofdstuk 6.1. Participatie schept zelfvertrouwen en verruimt je gezichtsveld	97
Hoofdstuk 6.2. De deelname van sommigen biedt kansen aan anderen en aan de hele omgeving	99
Hoofdstuk 6.3. De aanwezigheid en de bijdrage van de armsten brengen anderen tot actie ...	101
Hoofdstuk 6.4. Bijdragen die instellingen ondervragen en tot beleidsveranderingen leiden	103
Tot besluit	105
 Literatuur:.....	109
Publicatierreeks Vierde Wereld Verkenningen	109

INLEIDING

Extreme armoede, een ontkenning van de rechten van de mens

'Als je in armoede leeft, dan voel je je net een vluchteling in je eigen land!'

De heer E¹., Madrid.

Met je hele gezin verjaagd worden van de plek waar je al 20 jaar woont, zonder uitzicht op andere huisvesting...

Zien dat je kinderen geplaagd worden als gevolg van de armoede waarin je al sinds je kinderjaren leeft...

Van school komen en nog steeds niet kunnen lezen en schrijven, geen kans maken op een beroepsopleiding en evenmin op een erkende en beschermde baan...

Afhankelijk zijn van de goede wil van anderen en van instellingen, onderworpen zijn aan beslissingen die anderen over je leven nemen...

Op school en daarna op je werk vernederd worden, het gevoel hebben niet mee te tellen en vergeten te zijn door je eigen samenleving...

Nooit naar je mening of je ervaringen gevraagd worden, nooit betrokken worden bij de plannen van de gemeenschap waarin je leeft...

Als dat geen schendingen van de mensenrechten zijn...

'Armoede is de slavernij van de moderne tijd'

Nelson Mandela

We hebben het over het Europa van de economische groei en de technische vooruitgang, het Europa van de democratie en de mensenrechten: waarom kan dat Europa nog steeds niet garanderen dat de fundamentele rechten van ieder mens die op haar grondgebied leeft geëerbiedigd worden?

Een van de belangrijkste redenen is dat datzelfde Europa in opbouw is, zich ontwikkelt, zich organiseert zonder rekening te houden met al haar inwoners: de armsten worden volledig terzijde gelaten. Europa groeit zonder naar de bijdrage te vragen van mannen en vrouwen die eigenlijk het best de weg kunnen wijzen naar respect, waardigheid en fundamentele rechten, omdat die hen ontnomen zijn.

Het gaat er niet om 'de armen te helpen' of hen wat beter te laten overleven. Nee, het gaat erom hen te erkennen als mensen temidden van andere mensen. Het gaat erom hen toegang te geven tot de rechten die een ieder heeft, hen mogelijkheden te bieden hun ervaringen en ideeën te delen, hun bijdrage te leveren en als volwaardige burgers beschouwd te worden door hun omgeving. Daar gaat het om als we het in discussies aangaande de mensenrechten over 'participatie' hebben.

Partners die weer een plaats moeten krijgen in het functioneren van de democratie

Joseph Wresinski, ² oprichter van de Beweging ATD Vierde Wereld, wilde bij aankomst in het barakkenkamp van Noisy-le-Grand in 1957 meteen de armsten bij de discussies betrekken op plaatsen waar over de toekomst gedacht wordt ³... op landelijk politiek niveau in Frankrijk, in de VN, bij Unesco, de Europese Unie, bij de belangrijkste religieuze stromingen, bij sociale partners, universiteiten, in de hele samenleving...

Joseph Wresinski, en vervolgens de Beweging ATD Vierde Wereld, proberen al zo'n vijftig jaar lang deze nieuwe partner, die over het algemeen afwezig is, te introduceren. Die levert immers een bijdrage die onmiskenbaar van belang is om de idealen die de mensen en hun instellingen aanhangen, te realiseren.

¹ We geven in dit document alleen de volledige namen van de mensen die voorbereide, geschreven of gesproken, openbare verklaringen afgelegd hebben.

² 1917-1988.

³ Zie: Wresinski, Joseph: *'De armen zijn de Kerk'* (Antwerpen/Breda, Uitgeverij Unistad, 1984), vertaling uit het Frans door Ed Herkens en Eugène Notermans. blz 69 en 70.

De kritische vragen van Joseph Wresinski, van ATD Vierde Wereld en van andere personen en organisaties, beginnen aandacht te krijgen... Ze worden serieus genomen door medewerkers en diensten van de Europese Raad, de Europese Unie, de Verenigde Naties, de Franse Sociaal-economische Raad, instellingen in diverse landen, en door een groeiend aantal burgers.

Desondanks blijft extreme armoede een uiterst ernstige, wereldwijd verspreide wantoestand. In Europa leven hele gezinnen zonder huisvesting en blijven verstoken van een normaal gezinsleven... Miljoenen jongeren en volwassenen zijn genoodzaakt de zwaarste en de minst beschermde werkzaamheden te verrichten om te overleven. Miljoenen anderen zijn gedwongen tot nietsdoen en nutteloosheid.

En de ontwikkeling van de wereld gaat maar voort zonder dat er enige aandacht geschonken wordt aan dergelijke situaties of aan de personen die ze moeten ondergaan. De wereld gaat maar door en ontwikkelt zo'n beetje overal plannen en projecten zonder de armsten er op een serieuze manier bij te betrekken. Veel groepen in veel landen op de wereld lijden onder dit gebrek aan participatie, aan democratie. Maar de systematische 'niet-participatie' van de armsten aan het democratische leven in onze Westerse samenleving is wel het ergste, zowel voor de personen die het betreft als voor de ontwikkeling van onze samenlevingen.

Overal waar burgers hun steentje bijdragen, of dat nu in besluitvormende instanties (op plaatselijk, binnenlands of internationaal niveau) gebeurt of via hun werk of verenigingsleven (vakbonden, NGO's (niet-regeringsgebonden organisaties)...), de ondervertegenwoordiging van degenen met ervaring in armoede springt er uit, ondanks het feit dat een groeiend aantal actuele stromingen een inspraakbevorderende democratie voorstaat.

Uitwisseling op Europees niveau over de noodzaak van de participatie van iedereen

Toen in 2000 de Europese Unie de doelstellingen van de bestrijding van armoede en uitsluiting⁴ heeft vastgesteld, heeft zij de noodzaak onderstreept om 'alle betrokkenen te mobiliseren'. Ook heeft zij zich voorgenomen 'de participatie en de inspraak van uitgesloten te bevorderen met name als het over hun eigen situatie gaat, in gevallen waar ten aanzien van hen beleid en acties ontwikkeld worden'.

Deze nieuwe tendens bood de gelegenheid om de noodzaak van de 'participatie' van mensen die in armoede leven ruimer publiekelijk aan de orde te stellen. Zo heeft ATD Vierde Wereld, met verschillende partners en met de steun van de Europese Commissie, in 2004 en 2005 het transnationale uitwisselingsprogramma *'De armsten als onmisbare gesprekspartners in de bestrijding van armoede en de toegang van allen tot de fundamentele rechten'*⁵ kunnen uitvoeren.

We hebben Europese discussies op gang gebracht rondom de kwestie van de deelname en inspraak van mensen die in armoede en uitsluiting leven. Dit staat centraal in onze acties, want het is een zaak die ons nauw aan het hart ligt. We hebben het gedaan, steunend op de ervaring uit experimentele projecten van voorgaande jaren. We zijn verder gegaan met het ontwikkelen van participatie-activiteiten en het ontdekken van de voorwaarden die onmisbaar zijn om deelname voor iedereen mogelijk en zinvol te maken. Met anderen hebben we gezocht naar manieren waarop mensen die het meest uitgesloten zijn, een bijdrage kunnen leveren en volwaardige gesprekspartners kunnen worden.

We hebben ernaar gezocht in experimentele programma's zoals het programma *'Samenwerking Vierde Wereld – Universiteit'* en in *'de Vierde Wereld als partner'* en in andere acties van *'Kruisbestuiving tussen kennis en praktijken'* in België en in Frankrijk. Daarnaast hebben we in Groot-Brittannië, Nederland en België acties ondernomen waarbij maatschappelijk werkers samen met in armoede levende volwassenen een dialoog aangingen. In Zwitserland vond een reeks bijeenkomsten plaats waarin onderwijzers met ouders samenwerkten.⁶ We hebben ernaar gezocht in het brede Franse onderzoek- en actieprogramma rond het gezin, in diverse acties in Polen en in Spanje.

⁴ In het kader van de Europese Top in Lissabon, zie hoofdstuk 3.4.1.

⁵ Overeenkomst VS/2003/0653, Europese Commissie, Directoraat-generaal Werkgelegenheid en Sociale Zaken.

⁶ Zie Deel 3, voor een beschrijving van de verschillende acties en programma's.

We hebben het onderwerp aan de orde gesteld tijdens door ons georganiseerde ontmoetingen en evenementen, zoals de Europese Ontmoeting in Warschau in februari 2004, de ontmoeting met Voorzitter Prodi in Brussel in oktober 2004, uitwisselingen en seminars over de ondersteuning van het gezin en over het burgerschap.

In verschillende landen hebben we overleg gepleegd met overheidsinstanties, in het bijzonder ter gelegenheid van de uitwerking en de evaluatie van de Nationale Actieplannen ter Bestrijding van Armoede en Sociale Uitsluiting (NAPincl's).

Als laatste manifestatie hebben we in september 2005 een seminar gehouden met deskundigen van de Verenigde Naties op het gebied van de Rechten van de Mens. Samen hebben we teruggekeken op al de acties en ontmoetingen, teneinde de ervaringen uit de verschillende projecten te verzamelen en er samen lering uit te trekken.

Lessen om te verspreiden

Deze publicatie beoogt de lessen uit de diverse acties en uitwisselingen van de afgelopen jaren uit te dragen en op ruime schaal bekend te maken. We willen duidelijk maken waarom participatie van de armsten onmisbaar is, op welke voorwaarden ze mogelijk is en welke effecten ze heeft.

Participatie houdt in dat deze mensen als echte en onmisbare gesprekspartners worden beschouwd. Er moeten nog heel wat moeilijkheden overwonnen worden om deze samenwerking zo te ontwikkelen dat ze nuttig is, en om te vermijden dat ze geen 'alibi' wordt voor een 'goed geweten' van instellingen en verenigingen. We hebben er nadrukkelijk voor gekozen uitvoerig stil te staan bij de diverse voorwaarden waaraan voldaan moet worden om zover te komen. Want het vraagt erg veel om deze participatie tot stand te brengen. We zijn ons ervan bewust dat wijzelf nog lang niet in staat zijn in praktijk te brengen wat we zelf zo nodig achten.

Een serieuze, echte participatie zal diepgaande discussies op gang brengen over de manier waarop onze samenlevingen functioneren. Het wereldbeeld van degenen die nooit armoede gekend hebben, wordt dan flink in de war gestuurd. Een echte bijdrage van mensen die armoede kennen, zal leiden tot veranderingen in de houding en de inzet van alle burgers, in de werkwijze van hulpverleners en hun instellingen, in de beleidsvoering...

Als alle betrokkenen als gelijkwaardige gesprekspartners om een tafel zitten, kunnen we niet zonder schroom beweren dat een werkloosheidscijfer van 5-6% acceptabel is. Dan kunnen we arme gezinnen niet meer bestempelen als mensen zonder toekomstplannen. We kunnen dan niet meer accepteren dat er een wereld is die zich baseert op een vorm van concurrentie die de degenen met de minste weerstand verplettert... Als we de ervaringen, woorden en gedachten van de armsten serieus nemen, zijn we gedwongen na te denken over de toekomst van ieder kind, iedere jongere, ieder mens. Op die manier zijn we verplicht om de door onze samenlevingen verkondigde idealen echt serieus te nemen en om samen te zoeken naar oplossingen zodat iedereen zonder uitzondering daadwerkelijk toegang heeft tot de fundamentele rechten.

DEEL 1

TWEE ERVARINGEN UIT DE PRAKTIJK

De twee volgende praktijkervaringen geven een duidelijk beeld van de inhoud van dit document. Ze gaan over mensen die een belangrijke rol gespeeld hebben in de acties die we in de afgelopen jaren ondernomen hebben en in de uitwisselingen die we op Europees niveau hebben georganiseerd. Net als enkele andere mensen stonden deze personen ons voortdurend voor de geest. Bij onze projecten gingen we van hun situatie uit. We hebben hun ontwikkeling nauw gevolgd en we hebben de resultaten van onze actie steeds geëvalueerd met hun situatie voor ogen.

De twee verhalen zijn geschreven in samenwerking met de mensen zelf, na meerdere keren met hen gesproken te hebben over wat zij vonden van hun participatie en die van anderen en over het resultaat ervan.

In het stuk over Marie C. en haar gezin volgen we een vrouw die zich geleidelijk aan uit de geïsoleerde situatie werkt waarin ze leefde en die de beslissing neemt om degenen die het nog moeilijker hebben te ondersteunen. Op het moment dat ze de kracht en de middelen vindt om zich bij anderen aan te sluiten, zet ze zich vastberaden in voor het onderwijs van haar kinderen; ze doet dat in werkgroepen en in nationale en Europese ontmoetingen.

Het tweede verhaal over Catherine M. en Christian B. laat zien hoe een lid van het vrijwilligersnetwerk van ATD Vierde Wereld zich inzet om een nogal veeleisende dialoog op gang te houden tussen arme uitgesloten mensen, een instelling en haar medewerkers. Deze gesprekken spreiden zich over een lange periode uit en alle deelnemers bleken bereid hun zienswijze op losse schroeven te zetten. Dit samenwerkingsverband van beroepskrachten en ouders in moeilijke levensomstandigheden had tot resultaat dat beide partijen, over en weer, een vormingsproces doorliepen en leidde tot een aantal veranderingen in de aanpak van de instelling.

HOOFDSTUK 1.1. MARIE C. ⁷ EN HAAR GEZIN: ALS JE WEER VERTROUWEN KRIJGT, VOEL JE JE ZOVEEL STERKER

Eerste kennismaking

Tot 1997 woonde de familie C. (meneer en mevrouw en hun drie kinderen van 6 tot 15 jaar) in een klein dorpje in Frankrijk. Dan wil hun huisbaas zijn huis terug en zet het gezin op straat. De maatschappelijk werkster heeft toen mevrouw C. aangeraden contact op te nemen met de plaatselijke afdeling van ATD Vierde Wereld. Damien, een van de medewerkers, is na hun telefoontje eens langs gegaan.

Meneer en mevrouw C. zijn samen met Damien het dorp ingelopen, op zoek naar andere woonruimte. Er waren wel een paar huizen vrij, maar 'niet voor dat gezin!', zonder opgave van een duidelijke reden. De blik van de burens en de gordijntjes die overal bewegen als ze samen door het dorp wandelen, gaan niet onopgemerkt aan het oplettend oog van Damien voorbij. Na enkele maanden krijgt het gezin een woningwetwoning toegewezen in een ander dorp. Het is een zeer sobere, tussen andere flats gewurmd, slecht ontworpen flat zonder raam in de woonkamer.

Na de eerste contacten nodigt Damien het gezin regelmatig uit voor gezinsdagen en creatieve middagen die ATD Vierde Wereld in de buurt organiseert. Ondanks de interesse die ouders en kinderen tonen, gaan ze nooit op de uitnodigingen in.

Damien vraagt zich drie jaar lang af waarom het voor hen toch zo moeilijk is om aan die ontmoetingen deel te nemen. Hijzelf voelt zich altijd welkom in het gezin, krijgt altijd koffie aangeboden als hij bij hen aanklopt. Tijdens zijn bezoeken praat Damien vaak over andere gezinnen die ook in een moeilijke situatie verkeren en geleidelijk aan ontstaat er een band.

Op een dag komt het gezin naar een kerstfeest dat ATD Vierde Wereld organiseert en ontmoet andere gezinnen. Dan is het alsof het startschot gegeven is. Vanaf dat moment gaat het gezin regelmatig in op uitnodigingen voor ontmoetingen. Het is zelfs zo dat Marie, de moeder, meehelpt aan de voorbereidingen.

In die tijd is ATD Vierde Wereld bezig een breed onderzoek- en actieprogramma rond het gezin op te zetten. ⁸ Dit project op nationaal niveau met medewerking van een aantal plaatselijke werkgroepen duurt twee jaar. Marie, de moeder, krijgt het voorstel om mee te doen. Ze gaat akkoord en zet zich actief in voor het project.

De redenen voor een nieuwe start, een terugblik op die eerste jaren

Aan het einde van de rit proberen we met Marie te begrijpen wat haar precies bewogen heeft om haar isolement te verlaten en wat haar over de drempel getrokken heeft om de stap naar anderen toe te wagen en te participeren. Wat heeft haar doen omslaan?

Na zeven jaar kan Marie eindelijk vrijuit praten over de zware last van het wantrouwen die op haar drukte toen haar gezin in een moeilijke situatie verkeerde. Alles hing af van anderen. Het leven bestond alleen maar uit overleven, uitzichtloos en zonder hoop. Ze kan nu vertellen hoe wantrouwig ze was bij elke ontmoeting, over haar angst van haar vrijheid beroofd te worden, haar angst om gedwongen te zijn om te zeggen of te doen wat tegen haar wil indruist. Elke bemoeienis van buitenaf zag ze als een bedreiging en misschien zelfs als een bron van vernedering en schaamte.

Sinds haar echtgenoot mijnheer C. in 1986 zijn baan is kwijtgeraakt, leeft hij van uitzendbaantjes en korte contracten. Zijn loopbaan is meer dan onzeker, zonder dat hij werkelijk met werken stopt. Marie heeft een zwakke gezondheid en raakt in 2003 haar baan kwijt. Sindsdien werkt ze enkele uren als schoonmaakster en wordt ze naar verschillende bedrijven uitgezonden.

De oudste dochter verblijft door de week intern in een inrichting. De twee jongere kinderen gaan naar de school in het dorp. Ze gaan niet graag naar school. *'Ik heb de indruk dat mijn kinderen op*

⁷ Deze praktijkervaring is geschreven samen met Marie C., na meerdere gesprekken over wat haar ertoe heeft gebracht om te participeren in diverse bijeenkomsten. Alle namen zijn veranderd.

⁸ Zie hoofdstuk 3.2.5.

school en in het dorp als buitenbeentjes beschouwd worden. Dat is moeilijk voor hen. Toch moeten ze naar school, het is belangrijk voor hun toekomst!' zegt Marie op een dag, met terloops de opmerking dat haar kinderen geen merkkleding dragen noch de laatste modeartikelen hebben.

Marie zegt dat ze zich niet op haar gemak voelt bij haar burens, dat ze zich bekeken voelt, bespied en beoordeeld. Het gevoel anders te zijn isoleert het gezin en sleept het mee in de vicieuze cirkel van de uitsluiting. Later zal Marie zeggen: *'dat ze zich zo schaamde voor hun armoede dat ze moeite had met anderen in contact te treden. En dat zelfs als Damien langskwam met een uitnodiging, ze er niet op in durfden te gaan'*.

Wat heeft Marie en haar echtgenoot ertoe bewogen de deur te openen voor Damien? Was hij niet net zo 'gevaarlijk' als de burens? Liepen ze niet dezelfde risico's door hem in hun privé leven toe te laten? Marie zal pas veel later een antwoord kunnen geven op die vragen: *'Nee, Damien drong ons niets op als hij ons uitnodigde. Hij dwong ons nergens toe... Hij kwam, en soms was het in huis een grote janboel. Maar ik heb nooit een kritische blik in zijn ogen gezien. Hij dronk altijd een kopje koffie met ons.'*

Damien ging wel regelmatig alleen bij dit gezin op bezoek, maar hij maakte deel uit van een netwerk van mensen die, net zoals hij, de familie C. en andere gezinnen uit hun geïsoleerde positie wilden halen. Damien en zijn vrienden waren bereid om de nodige tijd uit te trekken om erachter te komen welke ervaringen het voor hen zo moeilijk maakten om aan het sociale leven van hun omgeving deel te nemen.

'De eerste keer dat ik op een uitnodiging ben ingegaan' zegt Marie, *'was omdat het niet ver bij ons vandaan was... Bovendien was het Kerstmis en ik had niet echt veel voor de kinderen. We zaten toen erg krap bij kas.'* Vandaag durft Marie te zeggen dat ze toen 'met angst in de buik' besloten hadden te gaan: *'We werden op die dag heel hartelijk ontvangen. Niemand stak de draak met mijn kinderen. Ze hebben leuke dingen gedaan en waren zo gelukkig. Mijn man hielp Damien in het houtbewerkingsatelier. Ik heb wat naaiwerk gedaan met een vrouw die ik nog nooit gezien had. Ik heb fijn met haar gepraat en ze luisterde nog ook. Ze vond dat ik zo handig was... Je ontmoet in je leven veel te vaak mensen die je alleen maar vertellen wat je niet goed doet. Zelden kom je mensen tegen die zeggen dat je iets goed kan.'*

Sinds die eerste bijeenkomst ontwikkelt zij geleidelijk aan zelfvertrouwen. Marie en haar gezin hebben er een moment van samenzijn en vrede gekend. Ze hebben zich een moment gelukkig kunnen voelen zonder het idee te hebben dat ze zich 'blootstelden aan gevaar'. We begrijpen dat de kinderen eens te meer, zoals vaak als het leven moeilijk is, de motivatie vormden om deze eerste stap naar de buitenwereld te zetten.

Dan doet Damien aan Marie het voorstel om zich bij de plaatselijke werkgroep aan te sluiten die meedoet aan het nationale onderzoek- en actieprogramma rond het gezin. Ze accepteert zonder aarzelen. Dit sluit sterk aan bij haar verlangen haar steentje bij te dragen in de hoop dingen zo te veranderen dat *'mijn kinderen niet op hun beurt meemaken wat ik meegemaakt heb'*. Haar deelname aan de plaatselijke werkgroep is niet gemakkelijk, want discussiëren over verschillende vragen rond het gezin raakt aan ervaringen en gebeurtenissen die voor haar nog zeer pijnlijk zijn.

Ervaringen delen, je mening geven en naar anderen luisteren als je een soortgelijke geschiedenis hebt en niet hetzelfde denkt, zwijgen om niet steeds aan het woord te zijn, ook al borrelen er steeds meer woorden vanzelf op... dit alles is niet gemakkelijk en leer je niet in een dag. Marie houdt vol, ondersteund en aangemoedigd door haar groep, ook al besluit haar regelmatig de oude angst negatief beoordeeld te worden. De groepsleden hebben samen hun eigen regels opgesteld om hun werkwijze af te bakenen. Door elkaar erop te wijzen als het moeilijk wordt, blijft de groep in staat om ondanks alles toch door te werken.

Aan dit onderzoek- en actieprogramma doen dertien werkgroepen uit heel Frankrijk mee. Ze ontmoeten elkaar halverwege het programma om te zien hoe elke groep ervoor staat... Elke deelnemer is gevraagd een lint van een kleur naar keuze mee te nemen dat zijn gezin symboliseert. Deze linten zijn verzameld en ineengevlochten tot een prachtig wanddoek, om aan te tonen dat een gezin niet zonder hulp, geïsoleerd en uitgesloten kan leven.

Een nieuwe etappe: de Europese Ontmoeting in Warschau

De werkgroepen rond het gezin kregen vervolgens de uitnodiging om in februari 2004 een

delegatie te sturen naar de Europese Ontmoeting in Warschau⁹ met als thema *'Samen verantwoordelijk voor een waardig Europa voor iedereen'*. Een tiental afgevaardigden werd gekozen, onder andere Marie. De plaatselijke groep stelde tijdens haar afwezigheid alles in het werk om haar echtgenoot en kinderen op te vangen. Het gezin achterlaten, naar het buitenland vertrekken, het vliegtuig nemen: het zijn belangrijke stressfactoren voor iemand die nog nooit haar gezin en haar land verlaten heeft. In die paar dagen vraagt Marie om veel aandacht en steun. Ze wil steeds gerustgesteld en aangemoedigd worden. De ontmoeting in Warschau begint met een aantal creatieve kennismakingsactiviteiten, waardoor mensen zoals Marie, die in een volkomen onbekende wereld terechtkomen, op een ontspannen manier met anderen die al eerder aan dergelijke ontmoetingen deelgenomen hebben, in gesprek raken. Vervolgens wordt er in kleinere groepen gediscussieerd, waarin iedereen aan het woord komt.

Marie had samen met haar delegatie, net als alle andere deelnemers, zorgvuldig haar bijdragen voorbereid (haar persoonlijke presentatie en een groepsbijdrage). Deze dienden om de discussie te openen. Gebaseerd op die voorbereidingen, hebben alle deelnemers hun mening kunnen geven, kunnen uitwisselen en hun vragen kunnen uitspreken, of ze nu uit de wereld van de armoede kwamen of Europese ambtenaren waren.

Tijdens deze ontmoeting valt het Marie moeilijk om haar gedachten te verrijken met de ervaringen van anderen. Haar eigen ervaring is haar inbreng en die stelt ze voorop. Ze praat vaak over de moeilijke relaties met maatschappelijk werkers van wie haar gezin afhankelijk is: *'Als je met hen praat, is het net alsof je tegen de wind in spuugt!'* Ze legt haar angsten uit, de angst om niet begrepen te worden, om slecht beoordeeld te worden... Op deze manier over zichzelf praten, over haar eigen ervaringen betekent een eerste stap.

Een van de belangrijkste momenten in Warschau is voor Marie het moment dat zij aan het hele gezelschap het wanddoek dat de Franse werkgroepen samen gemaakt hebben, moet presenteren. De plek waar dit gebeurt is al indrukwekkend genoeg: het grote, prachtige amfitheater van de universiteit. Na de reis vertelt Marie de anderen over haar ontmoetingen met mensen uit andere landen, die andere talen spreken, maar op één ding komt ze steeds terug: *'Wat ik het mooiste vond, was dat ik de gelegenheid kreeg om het woord te voeren in het openbaar, dat ik mocht zeggen wat ik dacht. Zowel in de workshops als door de microfoon voor maar liefst 300 personen! Dat was voor het eerst in m'n leven!'*

Nieuwe initiatieven durven nemen, zaken in beweging brengen

Terug uit Warschau is het leven niets veranderd, alleen Marie: ze komt ineens veel sterker over. Ze is nu echt vastbesloten om haar toekomst aan te pakken en stappen te ondernemen ten gunste van haar gezin.

Het wordt zomer en het gezin heeft behoefte aan uitblazen. Met de hulp van de groep ATD Vierde Wereld wordt een plan gemaakt en het gezin vertrekt een paar dagen op vakantie. Dit is de eerste keer dat ze een rustpauze inlassen en een paar voortreffelijke dagen meemaken. Eenmaal terug vraagt Marie een persoonlijk reïntegratieproject aan en haar echtgenoot begint weer hoop te krijgen en gaat op zoek naar ander werk.

Ondertussen is de school nog steeds een probleem voor de kinderen. Ze komen vaak met gescheurde kleren thuis, hebben regelmatig last van nachtmerries en laten steeds vaker merken dat ze slecht in hun huid zitten. Marie weet niet meer hoe ze hen kan motiveren om elke ochtend maar weer naar school te gaan.

Maar nu ze voor het eerst de ervaring heeft opgedaan dat er naar haar geluisterd wordt en zelfvertrouwen gekregen heeft dank zij haar werkgroep, weet ze dat ze de situatie moet aanklaarten en dat ze dat aankan. Ze maakt een afspraak met de onderwijzers van haar kinderen en met het schoolhoofd. Ze wil hen graag uitleggen wat haar kinderen dagelijks doorstaan: hun angst, hun nachtmerries en het geweld van de andere kinderen.

Het onderwijzend personeel neemt haar inbreng heel serieus. Ze besluiten de hele school, kinderen en ouders, te laten meedenken over respect en geweld. Een paar maanden lang organiseert de school gesprekken en inspraakbijeenkomsten, met als resultaat dat de leerlingen een handvest uitwerken met gedragsregels die binnen de school gerespecteerd dienen te

⁹ Meer over deze Europese Ontmoeting in hoofdstuk 3.3.1.

worden, en dat de ouders die tekst onderschrijven.

Dit is een belangrijke stap voor Marie. Ze begrijpt dat haar aanpak heeft bijgedragen tot de verbetering van het leven van haar eigen kinderen, maar ook tot de verandering van de gang van zaken op school. Vanaf dat moment zit Marie in de oudercommissie en kan ze zeggen *'Naar ons, de ouders, wordt steeds beter geluisterd!'*.

Het onderzoek- en actieprogramma rond het gezin wordt afgesloten met een nationale bijeenkomst in Parijs. Elke werkgroep denkt na en besluit wie op de lijst der genodigden komt: deskundigen uit de hulpverlening, uit het onderwijs en uit de gezondheidszorg, vertegenwoordigers van instellingen en verenigingen... Marie en andere ouders besluiten de directeur van het tehuis waar een aantal van hun kinderen ondergebracht is, uit te nodigen. Deze neemt de uitnodiging aan en de bijeenkomst heeft hem er toe gebracht de manier waarop hij alle ouders, die met zijn instituut te maken hebben, inspraak geeft, volledig om te gooien.

Als vervolg op hun werk besluiten de leden van de groep van Marie dat het tijd wordt om in discussie te treden met belangrijke figuren op plaatselijk niveau over verschillende onderwerpen die hen direct aangaan, maar ook over andere maatschappelijke problemen. In dit kader werkt Marie met de groep aan de voorbereiding van een themadag over gezondheid.

Voor Marie en haar gezin blijft het leven nog vaak moeilijk, met ups en downs, maar ondanks alles neemt de spanning toch af.

In het kader van het transnationale programma, organiseert ATD Vierde Wereld dan, in haar conferentiecentrum in Pierrelaye, een seminar over de steun aan het gezin.¹⁰ Twee vragen staan centraal in de workshops: welke hulp steunt werkelijk de gezinnen in hun projecten? Hoe kunnen gezinnen met de ernstigste moeilijkheden een bijdrage leveren aan de formulering van de hulp die zij nodig hebben?

De deelnemers van alle nationale programma's zijn uitgenodigd. Marie en een andere vrouw, ook een ervaringsdeskundige, geven zich ook op als deelnemer. Ze reizen samen. Tijdens de uitwisseling hoeven ze zich niet tot hun persoonlijke ervaring te beperken, maar gaan ze het werk van hun onderzoeksprogramma presenteren. Dit is een nieuwe ervaring: het dwingt hen hun eigen situatie even op afstand te bekijken. Ze worden ook geacht goed te luisteren en aantekeningen te maken om later verslag uit te kunnen brengen.

Marie zit in een workshop met maatschappelijk werkers uit Frankrijk en België en leden van een Spaanse niet-gouvernementele organisatie (NGO) werkzaam in een wijk in Madrid. De Spaanse groep probeert een goede verstandhouding te bevorderen in de wijk door activiteiten voor de kinderen te organiseren. Marie is erg actief tijdens de discussie. Haar vragen zetten de aanwezige deskundigen aan het denken, wat een vruchtbare gedachtewisseling oplevert over het type relatie dat werkelijk nuttig is voor gezinnen in moeilijke situaties.

De directeur van het tehuis waar één van de kinderen van Marie geplaatst is, neemt ook deel aan dit seminar, maar in een andere workshop. Hij wil graag zijn nieuwe manier van werken aan anderen uiteenzetten en hoopt nieuwe inspiratie op te doen uit elders opgedane ervaringen. Enkele maanden na deze bijeenkomst heeft hij een jaarlijkse vergadering met andere directeurs van instellingen, pedagogen, artsen... Iedereen wordt geacht met een succesverhaal te komen. Hij nodigt dan ouders uit om zelf hun verhaal te vertellen. Een arm gezin besluit mee te doen. Het heeft niet alleen zijn bijdrage geleverd, maar ook kunnen discussiëren met de aanwezige deskundigen.

Eenmaal thuis vraagt Marie om een opleiding te volgen waar ze kan leren hoe ze haar actie samen met anderen kan verbeteren. In haar werkgroep neemt ze steeds meer verantwoordelijkheden op zich, luistert meer en steunt degenen die moeite hebben om het woord te nemen.

In september 2005 wordt een seminar georganiseerd om het Europese programma¹¹ af te sluiten. Het gaat er nu om lering te trekken uit het werk van de laatste jaren, en in het bijzonder over de voorwaarden die het ook uitgesloten en arme mensen mogelijk maakt hun aandeel te leveren. Het is tevens tijd voor een discussie met deskundigen van de Subcommissie van Rechten van de Mens van de VN, die de opdracht hebben te werken op het vraagstuk van

¹⁰ Zie hoofdstuk 3.5.3.

¹¹ Meer over deze bijeenkomst in hoofdstuk 3.5.4.

'Extreme armoede en mensenrechten'. Marie gaat spontaan in op de uitnodiging om aan deze zitting deel te nemen. Ze is blij de mensen terug te zien die ze al op andere bijeenkomsten heeft ontmoet, mensen uit Polen, Groot-Brittannië, België en andere landen.

Tijdens dit seminar weet Marie haar eigen plaats te vinden in de discussie met de andere deelnemers. Ze praat over haar eigen ervaringen, maar weet ook naar de ervaringen van anderen te luisteren. Ze ondervraagt de deskundigen van de VN over hun rol en hun functie. Ze kan tegen een deelneemster die kwam om over haar inzet voor de situatie van de vrouw over de hele wereld te spreken, zeggen: *'Als we de meest verpletterde, de armste mensen als uitgangspunt nemen, dan kunnen we iedereen bereiken, zonder nieuwe uitsluitingen te veroorzaken.'*

Wordt vervolgd

Al die jaren heeft de plaatselijke groep met zijn vriendschap en vertrouwen Marie op heel wat gebieden van het leven en bij haar participatie in verscheidene bijeenkomsten ondersteund. Die weet dat ze voortaan kan rekenen op die vriendschap en op de inzet van de groepsleden om niemand alleen te laten met zijn moeilijkheden. Het feit dat ze erkend wordt, niet alleen op plaatselijk niveau, maar ook door mensen elders in Europa, is voor haar een grote stimulans in haar dagelijks leven.

Bij het Arbeidsbureau ¹² begint ze aan een computer- en internet-cursus. Ze is zich ervan bewust dat dit een uitstekend communicatiemiddel op wereldniveau is. Zelfs al is het leven vaak moeilijk voor haar gezin, zelfs al heeft Marie nog niet de indruk dat ze in het dorp geïntegreerd is, ze heeft inmiddels haar zelfvertrouwen teruggewonnen en het vertrouwen in anderen. Ze weet dat overal in Europa veel andere gezinnen, net zoals haar gezin, vechten voor een fatsoenlijk bestaan. Ze voelt zich zeker en sterk genoeg om haar echtgenoot te steunen in zijn werk, haar kinderen aan te moedigen bij hun studie en om de toekomst met vertrouwen tegemoet te zien. Ze heeft ook genoeg kracht om zich in te zetten voor anderen en vol hoop naar de toekomst te kijken. Als vertrouwenspersoon van meerdere achtergestelde gezinnen in haar dorp heeft ze onlangs bij de burgemeester aangeklopt voor een oplossing voor de kinderen van één van die gezinnen die niet naar school gaan.

Vandaag vraagt Marie om meer vorming zodat ze meer verantwoordelijkheden op zich kan nemen om degenen die het meest achtergesteld zijn te kunnen bijstaan.

¹² ANPE is de Franse naam voor het Arbeidsbureau.

HOOFDSTUK 1.2. CATHERINE M. EN CHRISTIAN B.: ¹³ EEN DIALOOG AANGAAN MET HULPVERLENERS

Het begin van een actie

Mevrouw Catherine M. is sinds 1975 lid van het vrijwilligerswerk van de Beweging ATD Vierde Wereld. Haar eerste ervaringen in ontmoetingen met heel arme gezinnen zijn beslissend geweest voor haar huidige actie en inzet. Gedurende enkele jaren heeft ze in een stad in België een cultureel centrum geleid; in dat centrum - toegankelijk voor kinderen en hun ouders - staan boeken en kunst centraal, teneinde cultuur voor iedereen toegankelijk te maken.

Op een dag geeft een vrouw die ze inmiddels al een paar jaar kent, haar een brief te lezen. Deze vrouw kan lezen noch schrijven en heeft dus geen idee waarover de brief handelt. Ze ontdekt de inhoud tegelijk met Catherine: het is een brief van de rechter die erop neerkomt dat ze afstand heeft gedaan van haar kind dat al jaren geplaatst is. Indertijd (de wet is sindsdien veranderd) kwam een afstandsverklaring erop neer dat een kind voor adoptie in aanmerking kwam. In de brief wordt als reden van de afstandsverklaring aangevoerd dat er een breuk gekomen is in de band tussen de ouders en het kind. De vrouw is volkomen ontredder. Ze vertelt Catherine dat kennissen van haar op haar verzoek al een paar keer naar de rechter geschreven hebben om te weten te komen waar haar kind precies geplaatst is. Ze kreeg nooit antwoord...

Hoe kunnen ze een moeder nu zo'n brief sturen, een moeder die haar kind nooit in de steek heeft willen laten en die vergeefs en met de weinige middelen waarover ze beschikt contact gezocht heeft met haar kind?

Catherine is diep verontwaardigd. Ze vraagt zich af hoe een wet, die normaal gesproken gemaakt is om mensen te beschermen, zich zo tegen diezelfde mensen kan keren. Deze brief is voor haar het beginpunt van een belangrijk gevecht.

Het leven van families in extreme armoede bekend maken

In België staat de Beweging ATD Vierde Wereld bekend om haar kennis over de levensomstandigheden van gezinnen en mensen in extreme armoede. De beweging wordt regelmatig uitgenodigd om deel te nemen aan besprekingen die het overheidsbeleid aangaan. Tussen 1992 en 1994 schrijft de beweging in samenwerking met andere organisaties het 'Algemeen Verslag over de Armoede' (AVA).

In dit verslag behandelen de deelnemende verenigingen met name de gevolgen die de wet op de afstandsverklaring heeft voor de armste gezinnen. Naar aanleiding van dit verslag wordt op het Ministerie van Justitie een commissie in het leven geroepen om deze wet opnieuw onder de loep te nemen, met hulp van de verenigingen. Catherine neemt aan de bijeenkomsten deel samen met twee andere leden van ATD Vierde Wereld, ervaringsdeskundigen op het gebied van armoede. Ze wil andere gezinnen die ze kent betrekken bij het onderzoek van de commissie, en hun gedachten over de behandelde onderwerpen leren kennen. Het werk van deze commissie heeft tot intrekking van deze wet geleid.

In dezelfde periode roept ATD Vierde Wereld een studiegroep in het leven over 'Gezin en uithuisplaatsing van kinderen' met ouders en deskundigen. In deze groep komen meerdere vragen aan bod, zoals 'de voorwaarden van de plaatsing', 'inzage in het dossier', 'de motieven van het besluit tot plaatsing', 'recht op hulp aan de gezinnen tijdens de plaatsing'. Catherine doet eraan mee. Voor elke bijeenkomst bespreekt ze met de mensen met wie ze dagelijks optrekt, het onderwerp dat in de werkgroep aan de orde komt.

Deze eerste ervaring van een dialoog tussen verschillende deelnemers en met de deelname van ervaringsdeskundigen op het gebied van armoede brengt Catherine ertoe zich een behoorlijk aantal vragen te stellen: Hoe moet ik het zo aanpakken dat de inspraak van arme mensen geen 'leus' wordt? Hoe kan ik bereiken dat ze werkelijk participeren, mensen van hun eigen milieu vertegenwoordigen en de hoop en gedachten van hun lotgenoten uitdragen?

¹³ Dit verhaal is geschreven in samenwerking met de personen in kwestie. Hun namen zijn echter gewijzigd.

In 1997 ontvangt de minister-president van de Franse Gemeenschap in België de Franstalige verenigingen die het Algemeen Verslag over de Armoede opgesteld hebben. Ze stemt er mee in om regelmatig gesprekken te organiseren tussen die verenigingen en haar ambtelijke diensten, en doet het voorstel dat de Dienst Bijzondere Jeugdzorg de gesprekspartner zal zijn.¹⁴

In die periode verhuist Catherine echter en neemt de verantwoordelijkheid voor een ander project van ATD Vierde Wereld op zich. Ze blijft evenwel betrokken bij de inmiddels opgestarte politieke dialoog.

Regelmatig overleg met de Dienst Bijzondere Jeugdzorg

Twee verenigingen nemen deel aan het regelmatig overleg met de Dienst Bijzondere Jeugdzorg, te weten: ATD Vierde Wereld, vertegenwoordigd door Catherine en andere actieve leden van de Beweging met wie zij zich samen inzet om heel arme mensen te steunen bij hun inspanning als gezin te kunnen leven, en een andere vereniging, Luttes - Solidarités - Travail (LST)¹⁵ geheten.

Vanaf het begin van deze gesprekken vragen de verenigingen dat ze de nodige tijd krijgen om hun gedachten uit te werken met de mensen zelf. Samen schrijven ze de nota 'Het gezin en de plaatsing van kinderen wegens armoede'. De Jeugdzorg aanvaardt deze nota als uitgangspunt van de uitwisseling.

In acht bijeenkomsten wordt de tekst gelezen en punt voor punt besproken. Veel hulpverleners trekken de realiteit van de plaatsing op grond van armoede in twijfel. Over deze kwestie zijn de meningen van de armste gezinnen en die van de hulpverleners volkomen met elkaar in strijd.

Catherine: *'Het kwam heel vaak voor dat als we vroegen om veranderingen, uitgaande van wat de gezinnen die wij kenden meemaakten, de medewerkers van de Dienst Bijzondere Jeugdzorg beweerden dat die veranderingen al in het dekreet uit 1991 over de Bijzondere Jeugdzorg waren opgenomen. Het was dus duidelijk dat dit dekreet slecht toegepast werd. Het leek ons belangrijk om de tekst eens nauwkeurig onder de loep te nemen en haar goed te begrijpen als we ons erop wilden beroepen om de regels ook in praktijk te brengen.'*

Een gespecialiseerde advocaat verklaart zich bereid het dekreet uit 1991, waarin de taken en het werkkader van de bijzondere jeugdzorg geregeld worden, samen met vertegenwoordigers van de verenigingen door te lezen. Dat is een sterk moment buiten de officiële gesprekken. Een twintigtal actieve leden van ATD Vierde Wereld en van LST doen hieraan mee en bewijzen op die manier dat ze een wettelijke maatregel kunnen begrijpen.

Afgevaardigde zijn van de mensen uit je eigen milieu

Catherine heeft een voorwaarde gesteld voor zichzelf en voor de mensen die met haar aan deze dialoog met de Jeugdzorg: de voorwaarde is om nauw in contact te blijven met de armsten. Ze let goed op dat iedereen die aan deze dialoog meedoet zich niet van zijn leefmilieu losmaakt.

De betrokkenheid van Christian B. is haar goed bekend. Ze stelt hem voor om aan deze werkgroep deel te nemen. Christian, die de moeilijkheden van het leven goed kent, ontmoet al jarenlang de armste gezinnen in zijn stad. Hij draagt uit wat zij doormaken. Hij gaat naar mensen toe over wie hij hoort praten. Er was bijvoorbeeld een gezin dat uit huis gezet werd en in een auto kampeerde vlak voor de deur van het huis dat het had moeten verlaten. Hij vraagt aan Catherine of ze met hem mee wil gaan en zorgt voor een thermosfles warme koffie. Dit bezoek verloopt onder het wakend oog van de buurtbewoners en brengt solidariteit met dit gezin teweeg. Met dit gezin in het achterhoofd bereiden Catherine en Christian de volgende bijeenkomst van de werkgroep voor.

De groep komt maandelijks in Brussel bij elkaar, in het gebouw van de Dienst Bijzondere Jeugdzorg. De actieve leden van de verenigingen hebben elkaar in de tussentijd twee keer gezien; bij één van de ontmoetingen waren vertegenwoordigers van beide verenigingen aanwezig. Ze hebben deze tussentijdse momenten hard nodig om samen te begrijpen wat hen te

¹⁴ In de Franse Gemeenschap van België is de 'Services de l'Aide à la Jeunesse' (Dienst bijzondere Jeugdzorg) belast met de kinderbescherming.

¹⁵ Luttes - Solidarités - Travail (Strijd - Solidariteit - Werk) is opgericht in Namen, begin jaren '70, en voornamelijk actief in Wallonië. Het is een beweging waarin de armsten samen met anderen de armoede en de oorzaken ervan bestrijden. www.mouvement-lst.org

doen staat, de notulen door te lezen, afstand te nemen van wat ze meegemaakt hebben, af te spreken wat ze willen inbrengen in de gesprekken, en om van gedachten te wisselen met andere mensen die gelijksoortige ervaringen hebben. Ze willen geen front vormen tegen de bestuursambtenaren of de directie, maar ze willen er samen zeker van zijn dat hun eigen inbreng en ervaringen geen los staande ideeën zijn, maar dat lotgenoten zich erin herkennen.

Na drie jaar breekt een belangrijke fase aan in dit overleg, als de Jeugdzorg en de verenigingen besluiten om deze dialoog open te stellen voor veldwerkers van de Jeugdzorg. Daaruit ontstaat de groep Agora.¹⁶

In deze nieuwe groep bepalen de deelnemers eerst enkele regels. De belangrijkste regel is dat de veldwerkers en ervaringsdeskundigen elkaar nog niet kennen. De regel dient om te vermijden dat mensen in gesprek moeten gaan met hulpverleners met wie ze in het dagelijks leven te maken kunnen krijgen.

De leden van de verenigingen weten dat ze afgevaardigden zijn van mensen die zelf nog niet kunnen participeren aan een groep. Want een gezin mag er niet onder lijden, als één van de ouders besluit deel te nemen in een werkgroep. Mevrouw V. legt dit uit: *'In het begin kon ik niet meedoen in de groep. Want mijn kind was nog te klein. Ik was te bang dat we gevaar zouden lopen als ik met maatschappelijk werkers zou spreken. Vandaag is mijn kind groot genoeg. Ik vind het nu minder eng om mee te doen.'*

Catherine en de andere leden maken, dank zij hun dagelijkse contacten met mensen als mevrouw V., dat deze mensen in de werkgroep bestaan. Ze brengen de levenservaring in die deze mensen zelf nog niet kunnen vertellen. Ook al zijn Catherine en de andere leden nauw betrokken bij andere gezinnen in hun stad, ook op persoonlijk niveau, het is niet vanzelfsprekend om uit naam van anderen te spreken. Catherine is onophoudelijk op zoek naar nieuwe wegen om dit mogelijk te maken.

Een onmisbaar element is te zorgen dat er voldoende tijd is. Niets kan met haast of in enkele uren opgebouwd worden. Het is belangrijk om de tijd te nemen om samen te begrijpen wat de gezinnen die ze ontmoeten meemaken en vervolgens aan de slag te gaan. Het is ook belangrijk om tijd uit te trekken om te begrijpen wat hulpverleners of de ambtenaren in voorgaande ontmoetingen gezegd hebben.

Participatie leidt tot veranderingen

De andere leden van de beweging die met Catherine in de groep Agora zitting hebben zijn bijzonder gemotiveerd. Hun inzet met andere mensen in moeilijke situaties werkt zeer aanmoedigend.

Tijdens een vergadering heeft een maatschappelijk werkster het over een vader die bij haar langs is geweest en die zijn kind op vakantie wilde sturen. Ze legt vervolgens uit wat ze allemaal ondernomen heeft om dat kind op vakantie te laten gaan. Christian schiet uit zijn slof en vraagt aan de maatschappelijk werkster of ze in het dossier van het gezin ook genoteerd heeft welke stappen de vader zelf ondernomen heeft om zijn kind op vakantie te sturen. Christian herinnert zich: *'Ik had de indruk dat ze vond dat zijzelf degene was die het kind op vakantie stuurde, dat zij die vakantie betaald had en alle stappen ondernomen had... Toen ben ik razend geworden en heb haar gevraagd of ze de door de vader ondernomen stappen wel genoteerd had.'* In de daaropvolgende vergadering vertelt een maatschappelijk werker dat hij sindsdien zijn gezinsdossiers op een andere manier bijhoudt.

Dit is een belangrijk moment voor Christian: de reactie van deze hulpverlener bevestigt het belang van zijn woorden, dat zijn woorden anderen tot nadenken hebben gezet en veranderingen veroorzaken. Hij voelt zich gesterkt en aangemoedigd. In die tijd besluit hij eindelijk om te leren lezen.

Mensen van buiten vragen zich soms af of de groep Agora enig nut heeft en beschouwen het meer als een 'therapie' voor de mensen die eraan deelnemen. Voor Catherine is dat een reden om zich kwaad te maken. Ze kent de beweegredenen van Christian en de anderen; ze willen met hun participatie een gezicht geven aan mensen die in heel moeilijke omstandigheden leven en

¹⁶ Voor meer informatie over de groep Agora, zie hoofdstuk 3.2.1. en www.atd-quartmonde.org/europe/precieuxenfants/

naar wie nooit geluisterd wordt. Ze beseft dat de medewerkers van de Bijzondere Jeugdzorg dit werk zeer serieus nemen. Die erkennen dat ze enorm veel dingen opsteken waarvan ze voorheen geen notie hadden en aanvaarden hun werkwijze aan te passen als gevolg van de uitwisselingen in de groep. Catherine en de andere leden van de verenigingen hebben dat in de loop van het project meerdere malen geconstateerd.

Tijdens één van de vergaderingen vertellen Catherine en Christian een voorval dat pas is gebeurd. Een hoofd van een gezin moest zich, in het kader van een gerechtelijke procedure met betrekking tot zijn kinderen, presenteren bij de directeur van de Jeugdzorg. Hij voelt zich er niet lekker onder. De avond tevoren gaan Christian en een andere man bij hem langs om hem moed in te spreken. De volgende dag gaan ze samen met Catherine naar het plaatselijk kantoor van de Jeugdzorg. Catherine en de vader wachten ongeveer een uur in de gang. De directeur is in die tijd in gesprek met de advocaat van de kinderen, de instellingsdirecteuren, de pedagogen, de psychologen... Als Catherine en de vader eindelijk de vergaderzaal in mogen, hebben acht personen het hele dossier al doorgenomen met de directeur. Het is uiterst moeilijk voor deze vader om het woord te voeren in aanwezigheid van zo'n groot aantal gesprekspartners. Hij durft zijn ogen niet op te slaan en brengt geen woord uit.

Nadat Catherine en Christian het verhaal verteld hebben, stellen zij de vraag of zo'n gesprek niet anders zou kunnen verlopen. Een directeur van de Jeugdzorg uit een andere streek spreekt zijn verbazing uit over deze vraag: *'Ik heb dat altijd zo aangepakt. Ik heb altijd eerst de beroepskrachten geraadpleegd.'* Hij is in feite verrast om te horen hoe moeilijk deze aanpak is voor de vader. Tijdens de volgende vergadering vertelt hij: *'Sinds onze laatste ontmoeting heb ik eerst het gezin ontvangen en vervolgens de betrokken beroepskrachten. Dat was een ware revolutie op onze dienst! Ik ben sterk onder de indruk van wat de ouders en ik samen hebben besproken en nu ben ik ervan overtuigd dat het uiterst belangrijk is om eerst met het gezin te praten.'*

Iedereen in de groep Agora heeft het in alle oprechtheid over zijn inzet, zijn tegenslagen, zijn initiatieven. De vertegenwoordigers van de verenigingen ontdekken dat de maatschappelijk werkers vaak net zo met de handen in het haar zitten als zichzelf. Iemand vertelt tijdens een vergadering dat hij op een dag bij wijze van uitzondering naar een gezin toe gestapt was dat geen gehoor meer gaf aan de oproepen. Hij had gewoon op kunnen schrijven dat 'het gezin niet meewerkte' en dan had de rechter het verder uitgezocht. Hij heeft even getwijfeld en vervolgens het gezin een tweede kans gegeven door erop af te stappen. Hij was hevig getroffen door de levensomstandigheden van dit gezin en beseft dat de hulp aan dit gezin niet adequaat was geweest. Hij onderstreept dat hij een interessante uitwisseling had met het gezin, dat zich thuis ongetwijfeld meer op zijn gemak voelde dan op zijn kantoor. Hij concludeert dat een gezin niet te snel bestempeld moet worden als 'niet medewerkend' en dat de hulpverlener vaker moeite moet doen om andere ontmoetingsmogelijkheden te scheppen.

Vorderingen worden gepresenteerd, het werk gaat door

Op 17 oktober, tijdens een seminar in Brussel, hebben de deelnemers aan de groep Agora hun werk gepresenteerd aan meer dan 300 hulpverleners van alle kantoren van de Dienst Bijzondere Jeugdzorg in heel het Franstalige gebied van België. Het waren bijzonder interessante uitwisselingen, die het belang van deze dialoog tussen hulpverleners van de kindbescherming en ouders die in armoede leven duidelijk naar voren brachten.

De uitwisselingen in de groep Agora hebben ertoe geleid dat hulpverleners van de Jeugdzorg ervoor uit durven te komen dat ze steeds vaker geconfronteerd worden met uithuisplaatsing van kinderen als gevolg van schrijnende armoede en dat ze dit feit kritisch onder de loep moeten nemen. Deze uitwisselingen hebben de ervaringsdeskundigen geholpen om de regels omtrent de Jeugdzorg beter te begrijpen en erover te waken dat ze nauwkeuriger toegepast worden. De actieve leden van de verenigingen die in de groep zitten, beseffen dat de medewerkers van de Jeugdzorg verplichtingen hebben, dat het voor hen niet gemakkelijk is om het hoofd te bieden aan ernstige situaties waarin rekening gehouden moet worden met zowel de belangen van het kind als die van het gezin, met de verwachtingen van de instelling en van de publieke opinie. Tenslotte hebben de hulpverleners meer begrip gekregen voor de levensomstandigheden van gezinnen die in extreme armoede leven en zullen ze in het vervolg minder snel een oordeel vellen. Op verschillende plaatsen zijn ze bereid hun werkwijze aan te passen.

Er bestaat nu een beter begrip van het leven van de armsten. De mening van de ouders wordt serieus genomen. Ze hebben onderling overleg kunnen plegen en ook met hulpverleners, die bereid waren hun eigen gedachten en werkwijze te laten verstoren: Dit langdurige proces heeft deze vooruitgang mogelijk gemaakt. In deze uitwisselingen was de inzet van iedereen bepalend, zowel die van de hulpverleners als die van de actieve leden van LST en ATD Vierde Wereld. De vastberadenheid van Catherine om in nauw contact te blijven met de armste gezinnen en ook met de andere deelnemers van de groep Agora heeft een belangrijke rol gespeeld; deze heeft niet alleen de deelname van de armsten mogelijk gemaakt, maar ook gezorgd dat de groep de middelen voor die participatie nam. De volharding van Christian en de andere leden van de verenigingen heeft hen geholpen de moeilijkste momenten door te komen en een unieke en beslissende bijdrage te leveren tijdens de uitwisselingen. Het werk van de groep Agora gaat nog steeds door. Catherine wil graag dat de ouders, die deze bijeenkomsten met haar bijwonen, hun vorming voortzetten zodat ze er andere gezinnen die ernstige moeilijkheden kennen, kunnen vertegenwoordigen.

DEEL 2.

EXTREME ARMOEDE, PARTICIPATIE EN

RECHTEN VAN DE MENS

HOOFDSTUK 2.1. EXTREME ARMOEDE, EEN KWESTIE VAN MENSENRECHTEN

'Overwegende... dat de komst van een wereld, waarin de mensen vrijheid van meningsuiting en geloof zullen genieten, en vrij zullen zijn van vrees en gebrek,¹⁷ is verkondigd als het hoogste ideaal van iedere mens.'

Citaat uit de preambule van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens¹⁸

De laatste jaren zijn veel pogingen ondernomen om de indicatoren van de armoede beter te definiëren. Maar de meeste overheden en instellingen beroepen zich nog vaak voornamelijk op criteria in de economische sfeer, zoals inkomsten. Deze criteria geven echter geen duidelijk inzicht in de geïsoleerde situatie en de uitsluiting waar ernstige en duurzame armoede toe leidt, in het geval dat bestaansonzekerheden op verschillende levensdomeinen zich opstapelen en versterken. In dit document zullen we over armoede en uitsluiting spreken, zoals deze begrippen in het Wresinski-rapport van de Franse Sociaal - Economische Raad van februari 1987¹⁹ worden gedefinieerd:

'Bestaansonzekerheid is het ontbreken van een of meer zekerheden die individuen en gezinnen in staat stellen hun beroepsmatige, gezins- en sociale verantwoordelijkheden op zich te nemen en van hun fundamentele rechten te genieten.

De daaruit vloeiende onzekerheid kan groter of kleiner zijn en min of meer ernstige en definitieve gevolgen hebben. Ze leidt tot extreme armoede wanneer onzekerheden meerdere levensgebieden bestrijken, een duurzaam karakter aannemen en iemands kansen aantasten om in de nabije toekomst, op eigen kracht, opnieuw zijn verantwoordelijkheden op zich te nemen en zijn rechten uit te oefenen'.

Deze definitie werd in 1996 overgenomen in het rapport Despouy, geschreven in opdracht van de Subcommissie van Mensenrechten van de VN. Het rapport Despouy *'De rechten van de mens en extreme armoede'*²⁰ stelt dat de definitie de nadruk legt op het feit *'dat extreme armoede toe te schrijven is aan een opeenstapeling van bestaansonzekerheden. En dat ze ons daarmee brengt op het gebied van de ondeelbaarheid en de onderlinge afhankelijkheid van de mensenrechten.'*

In het vervolg van dit document gaat het dus over de inzet van en met mensen die in een situatie van extreme armoede leven, de armsten. Een aantal van hen hebben de kans gekregen om lotgenoten te leren kennen en elkaar bij hun inspanningen tegen armoede te ondersteunen. Deze actieve mensen noemen we ook wel ervaringsdeskundigen. Om niet voortdurend in herhaling te vervallen, spreken we ook over de mensen of de gezinnen.'

'Waar mensen gedoemd zijn in armoede te leven, worden de rechten van de mens geschonden. Zich verenigen om die rechten te doen eerbiedigen is een dure plicht.'

Joseph Wresinski²¹

De gedenksteen waarin deze tekst gegraveerd staat, werd op 17 oktober 1987 door Joseph Wresinski samen met honderdduizend andere mensen onthuld op het Plein van de Rechten van de Mens, het Trocadero in Parijs. De officiële onthulling en de tekst hebben geleid tot het ontstaan van de Werelddag van Verzet tegen de Extreme Armoede, die tot internationale dag is uitgeroepen door de Algemene Vergadering van de VN in december 1992.

¹⁷ In de authentieke Franse tekst van de Declaratie wordt hier het woord 'misère' gebruikt, uiterste armoede.

¹⁸ Afgekondigd door de Algemene Vergadering van de VN op 10 december 1948.

¹⁹ Zie: Conseil économique et sociale: *'Grande pauvreté et précarité économique et sociale'* (Paris, Documentation française, 1987) n° 6 van 28 février 1987, p. 6.

ATD België publiceerde een korte Nederlandse vertaling van het Wresinski-rapport. Franse tekst: www.atd-quartmonde.org/intern/fondam/WRES_JO87.pdf

²⁰ ONU/ Ecosoc: *Rapport final sur les droits de l'homme et l'extrême pauvreté, présenté par le Rapporteur spécial, M. Leandro Despouy, referentienummer van het document: E/CN.4/Sub.2/1996/13* van 28 juni 1996., met name Annexe III, (www.unhchr.ch)

²¹ Tekst van de Gedenksteen op het Plein van de Rechten van de Mens, het Trocadero in Parijs, onthuld op 17 oktober 1987.

Joseph Wresinski heeft niet alleen verklaard dat armoede een schending van de mensenrechten is. Hij heeft ook duidelijk aangetoond dat de armsten ons begrip van de mensenrechten als rechten die ondeelbaar en onderling afhankelijk zijn 'opfrissen'. Dat komt onder meer tot uiting in zijn toespraak voor de Commissie voor de Rechten van de Mens van de VN in februari 1987 en in een bijdrage die hij datzelfde jaar geschreven heeft voor de Franse Nationale Raadgevende Commissie voor de Rechten van de Mens.²² Het gebruikelijke onderscheid tussen 'burgerlijke rechten en politieke vrijheden' en 'economische, sociale en culturele rechten' verhindert te begrijpen dat het niet-eerbiedigen van de economische en sociale rechten leidt tot een schending van burgerlijke en politieke rechten en, omgekeerd, dat bij gebrek aan toegang tot deze rechten, de betrokkenen hun economische, sociale en culturele rechten evenmin kunnen uitoefenen.

'Personen en gezinnen in extreme armoede brengen in feite een dubbele onderlinge afhankelijkheid aan het licht. Zij tonen ten eerste aan dat er een onderlinge samenhang bestaat tussen rechten en verantwoordelijkheden. Immers door gebrek aan economische, sociale en culturele rechten kunnen mensen hun verantwoordelijkheden op hun werk, in het gezin en in hun omgeving niet uitoefenen. Verder, omdat zij hun verantwoordelijkheden niet kunnen nemen, worden ze als tweederangs burgers beschouwd aan wie de economische, sociale en culturele rechten, waar elke burger aanspraak op heeft, ontnomen kunnen worden. En dat kan inderdaad, omdat ze over geen enkele economische, sociale of culturele troefkaart beschikken, om daadwerkelijk gebruik te maken van hun vrijheden en hun recht om te protesteren. Op deze manier brengen deze personen en gezinnen de onderlinge afhankelijkheid aan het licht die bestaat tussen burgerlijke en politieke vrijheden en economische, sociale en culturele rechten. Kortom, gezinnen in grote armoede in de geïndustrialiseerde landen tonen aan dat vrijheid, zonder sociaal-economische zekerheid, in gevaar komt, terwijl zonder uitoefening van deze vrijheden de sociaal-economische zekerheid niet gewaarborgd is.'

Joseph Wresinski²³

Deze personen en gezinnen doen niets anders dan ons eraan herinneren hoe de onzekerheden die ze tegenkomen zich versterken en de toegang tot ieders rechten blokkeren.

'Wij hebben niet de basis gekregen om ons op het leven voor te bereiden. We hebben sinds onze jeugd geen enkele voorbereiding gehad. En als je dat als kind niet meegekregen hebt, dan kun je het ook niet aan je kinderen overdragen. Waar je ook gaat of staat, je bent altijd angstig omdat je in een krot geboren bent, angstig als je iemand tegenkomt die meer kansen gekregen heeft. Je voelt je dan vreselijk onzeker. We hebben niet alleen brood nodig, we dorsten ook naar kennis, naar ontmoetingen met andere mensen. We willen mooie dingen zien en net zoals iedereen waarderen. We hebben ook onze eigen creatieve gaven. Maar we hebben niet de middelen om die verder te ontwikkelen.'

Mevrouw S., Madrid.

'Als je dakloos bent, staat je hoofd er niet naar om werk te zoeken. Het is veel te moeilijk, vooral als je niet weet waar je 's nachts moet slapen. Hoe kun je nu werk vinden, als je geen huisvesting hebt? Hoe kun je nu een huis vinden, als je geen werk hebt?' 'Mensen die op straat leven zijn soms gewelddadig, maar je moet ze begrijpen. Het is niet makkelijk en niemand schenkt aandacht aan je... We zouden graag willen leven als iedereen, werken en niet alleen maar goed zijn voor een uitkering.'

Bijdrage van Franse jongeren in workshop nr. 11 tijdens de Europese Ontmoeting in Warschau²⁴

De Conferentie van Wenen in 1993 heeft herbevestigd dat de mensenrechten universeel, ondeelbaar en onderling afhankelijk zijn. De Slotverklaring van de Wereldtop voor Sociale Ontwikkeling in Kopenhagen in 1995 eveneens. De Franse Nationale Raadgevende Commissie voor de Rechten van de Mens heeft deze ondeelbaarheid eveneens in haar advies van 23 juni 2005²⁵ onderstreept. De Commissie voor de Rechten van de Mens van de VN neemt jaarlijks een

²² Wresinski, Joseph: *'De mensenrechten zijn ondeelbaar, de armsten bewijzen het!'* (Den Haag, ATD Vierde Wereld, 1996) Vierde Wereld Visie n° 6.

²³ Betoog van Joseph Wresinski tijdens de 43e zitting van de Commissie voor de Rechten van de Mens in Genève, 20 februari 1987.

²⁴ Europese Ontmoeting 'Samen verantwoordelijk voor een waardig Europa voor iedereen', op 6 en 7 februari 2004 in Warschau. Zie hoofdstuk 3.3.1.

²⁵ www.commission-droits-homme.fr

resolutie aan over de rechten van de mens en extreme armoede, op voorstel van Frankrijk en met steun van een groot aantal landen. De VN Subcommissie voor Mensenrechten heeft meerdere onafhankelijke deskundigen opdracht gegeven om op het vraagstuk van de rechten van de mens en extreme armoede te werken. Deze deskundigen zijn gesprekken aangegaan met mensen die zelf extreme armoede kennen. Een raadpleging vond plaats in Thailand en een andere in Europa tijdens het door ATD Vierde Wereld georganiseerde seminar in september 2005.²⁶ Zoals de heer José Bengoa, een van de deskundigen uit Chili, heeft uitgelegd, moet hun werk leiden tot de uitwerking van 'richtinggevende principes', die als bakens fungeren zodat de internationale gemeenschap – met de mensenrechten als uitgangspunt - zich met meer vastberadenheid zal inzetten voor de bestrijding van extreme armoede en ze de ervaringsdeskundigen op het gebied van armoede, erbij zal betrekken als onmisbare partners in deze strijd.

'We moeten het Noorden en het Zuiden niet tegen elkaar uitspelen. Het belangrijkste is om de waardigheid van het individu te benadrukken. Dat is een hefboom om het individu in zijn bijzonderheid en zijn veelzijdigheid te zien. Het is van vitaal belang om de armoede te bestrijden in termen van mensenrechten en van toegankelijkheid tot rechten voor iedereen, en niet alleen maar met getallen en indicatoren.'

Emmanuel Decaux, Frans deskundige in de Subcommissie van de Mensenrechten van de VN, op het Europees seminar in Pierrelaye, september 2005.

Ook de Verenigde Naties, de Europese Raad,²⁷ het Europees Parlement²⁸ en nog vele andere personen en instellingen hebben bevestigd dat extreme armoede een ontkenning van de mensenrechten is. Het betekent een belangrijke vooruitgang in de armoedebestrijding. Ze vindt nog geen instemming bij iedereen en menige overheid en instelling is nog niet zover om er de gevolgen uit te trekken.

Als de bestrijding van armoede gezien wordt als een kwestie van de rechten van de mens, ligt deze strijd op het hoogste niveau van het internationale recht, op het niveau van de fundamentele rechten. Dan gaat het er om de gelijke waardigheid van elk mens te garanderen. De uitroeiing van de extreme armoede en de eerbiediging van de mensenrechten zijn niet alleen 'wenselijke' doelstellingen, het zijn rechtsvoorschriften die voorrang hebben boven andere regels.

Wanneer armoedebestrijding beschouwd wordt in termen van strijd voor de eerbiediging van de mensenrechten voor iedereen, veranderen de perspectieven volkomen. We hebben het dan niet meer over een vraagstuk dat door een paar (beroeps of politieke) specialisten aangepakt moet worden in de vorm van specifieke, vaak marginale programma's. We staan in dat geval voor een maatschappelijk vraagstuk, een probleem dat de funderingen van onze samenleving raakt en de doelen die ze nastreeft. Het is een kwestie die alle burgers aangaat en richting moet geven aan alle beleidsvorming.

'Er bestaan in Frankrijk wetten die de mensenrechten ten uitvoer moeten brengen, maar ze zijn niet per definitie bekend of toegepast. Vaak moeten verschillende mensen bij elkaar komen opdat deze rechten toegepast worden. Maar hoe is het mogelijk om rekening te houden met de mening van de armsten? Hoe kan een programma zo opgezet worden dat de mensen die de beslissingen nemen, daarbij rekening houden met de mening van de armsten en op een manier dat zij zich gerespecteerd voelen?'

Bijdrage van de delegatie uit de Elzas, Frankrijk, in workshop nr. 11 tijdens de Europese Ontmoeting in Warschau

²⁶ Seminar 'Grote armoede, participatie en mensenrechten' in Pierrelaye, Frankrijk, 23 en 24 september 2005

²⁷ Zie de toespraak van de adjunct-secretaris-generaal van de Raad van Europa, 17 oktober 2005, www.coe.int/t/f/SG/SGA/documents/discours/2005/.

²⁸ In het bijzonder de resolutie van 4 oktober 2001 'Mensenrechten, VN: Werelddag van Verzet tegen de Armoede'.

HOOFDSTUK 2. 2. PARTICIPATIE: WAAR GAAT HET OVER?

Het komt voor dat iemand per ongeluk of op het laatste moment aan een discussie deelneemt, zonder voorbereiding, zonder de termen die gebruikt worden, goed te begrijpen of te weten waar het precies om gaat, zonder dat zijn bijdrage verwacht wordt. Dat is uiteraard niet hetzelfde als wanneer iemand zijn bijdrage samen met anderen kan voorbereiden, de tijd krijgt om het onderwerp goed te begrijpen, te weten wie de andere deelnemers zijn. Bovendien is het belangrijk te weten of de participatie bijdraagt aan de verdere gang van het overleg of de te nemen beslissingen. Daarom is het van belang eerst te verduidelijken waar we het over hebben als we het woord participatie gebruiken.

Participatie: 'het leven niet aan je voorbij laten gaan'

Participatie betekent in eerste instantie je eigen verantwoordelijkheden dragen. Het is ook het gevoel en de mogelijkheid hebben een bijdrage te leveren aan het reilen en zeilen in je eigen samenleving. Hoewel we dit hier niet verder kunnen uitwerken, is het toch belangrijk om te weten dat de kwestie van de participatie nauw aansluit bij onze wens om met anderen samen te leven, op de vraag welke idee we van onszelf en van anderen hebben, van de wijze waarop we elkaar behandelen en elkaar ontmoeten. We behandelen dit aspect in hoofdstuk 4.1., waar de belemmeringen in de participatie van de armsten aan de orde komen. In Deel 5, over de voorwaarden die nodig zijn om die deelname mogelijk en nuttig te maken, gaan we verder in op het belang om zelf positieve ervaringen te hebben in vormen van participatie samen met buurtgenoten. Deze overlegvormen maken een normaal leven mogelijk en geven het vertrouwen en de nodige zekerheid om eventueel in ruimere verbanden deel te nemen aan discussies over onderwerpen van algemeen belang.

Participatie in het dagelijkse leven betekent een eerste belangrijke stap die het, als mensen daarvoor kiezen, voor hen mogelijk maakt daarna een stapje verder te maken. De armsten hebben vaak het gevoel dat ze veroordeeld zijn 'het leven aan zich voorbij te zien gaan' zonder eraan te kunnen bijdragen, zonder vat te hebben op zaken die hen aangaan, zonder dat hun mening en hun bijdrage verwacht wordt.

Uiteenlopende vormen en niveaus van deelname

Het woord 'participatie' dekt zeer uiteenlopende werkelijkheden. Je kunt natuurlijk 'participeren' door samen met anderen een hobby te delen of een bedrevenheid uit te oefenen of door bij te dragen aan een kunstwerk. In dit document gaat het meer over gelegenheden om te spreken of te schrijven over eigen ervaringen en gedachten. Maar deelnemen aan een informeel gesprek of een gedachtewisseling is niet hetzelfde als afgevaardigd worden naar een onderhandeling waar afspraken gemaakt worden die alle aanwezige gesprekpartners aangaan. Veel misverstanden en frustraties komen voort uit het feit dat mensen zich vergissen in de aard en de resultaten van hun deelname. We willen een aantal aspecten van de verschillende vormen van participatie aanstippen, om duidelijk te maken waarover het gaat.

Je kunt ergens zijn en praten of reageren op een persoonlijke manier, op persoonlijke titel (als wijkbewoner, ouder van een schoolgaand of voetballend kind).

Je kunt deelnemen aan een evenement of aan een ontmoeting met anderen en praten als lid van een groep (wijkbewoners, oudercommissie...).

Je kunt in een debat het woord voeren als afgevaardigde van een groep, een gemeenschap, een niet-regeringsgebonden organisatie (NGO), een vakbond...

Je kunt alleen al 'participeren' door aanwezig te zijn, zonder iets te zeggen.

Je kunt reageren op opmerkingen of voorstellen van anderen.

Je kunt een bijdrage leveren aan een bijeenkomst op basis van aantekeningen die je eerder zelf of met anderen hebt gemaakt.

Je kunt vertellen over wat je meemaakt of meegemaakt hebt.

Je kunt vertellen over je eigen situatie en die van anderen.

Je kunt bijdragen leveren in de vorm van een gedachte, van voorstellen, en zo in gesprek raken met anderen.

Je kunt bijdragen aan een evenement op plaatselijk niveau over zaken die je direct aangaan. Je kunt meepraten over verschillende kwesties die voor de gemeenschap waar je deel van uitmaakt, van belang zijn (urbanisatieplannen in je gemeente of een plaatselijk verkiezingsdebat). Je kunt op plaatselijk niveau een bijdrage leveren ten aanzien van een onderwerp van ruimer belang (participeren in een landelijk debat over onderwijs, een bijdrage leveren aan de opleiding van hulpverleners...).

Je kunt ook gevraagd worden om een bijdrage te leveren aan een landelijke bijeenkomst, aan een internationale delegatie...

Participeren kan inhouden dat je een gesprek aanvraagt bij het hoofd van de school van de kinderen, meedoen aan een wijkvergadering... Deze dagelijkse vormen van participatie zijn belangrijk omdat ze leiden tot contacten met de omringende samenleving. Ze bieden leermomenten zodat mensen het woord durven voeren en ervaren dat er naar hen geluisterd wordt. In dit document komt dit aan de orde, maar het legt vooral de nadruk op participatie die tot stand gebracht wordt tussen verschillende groepen (hulpverleners en ouders, ambtenaren of politici en vertegenwoordigers van NGO's, ambtenaren en een afvaardiging van burgers...). Het gaat om participatie die directe invloed uitoefent op het leven in een gemeenschap.

Verschillende fasen in het partnerschap

Niemand die met 'participeren' begint, vertegenwoordigt onmiddellijk een bevolkingsgroep, een vakbond of een NGO in een debat of bij onderhandelingen op nationaal niveau... Er zijn verschillende fasen in de wijze van participeren (alleen maar aanwezig zijn of een voorbereid woordje houden), in de soort van vertegenwoordiging (uit eigen naam spreken of als afgevaardigde), in het mogelijke en verwachte effect van de participatie (je mening geven over de wandeltocht van de voetbalclub of meewerken aan de uitwerking van een wetsvoorstel, een nationaal plan of een internationaal overleg). Aan de ene kant treedt een ieder als privé-persoon (buurtbewoner, vader of moeder) op, als lid van een groep of eventueel als vertegenwoordiger van deze groep. Aan de andere kant verwerft een ieder beetje bij beetje nieuwe participatiemiddelen en een erkende positie (omdat hij benoemd is, door anderen gekozen wordt of gewoon feitelijk erkend wordt als woordvoerder).

De mensen en groepen in een armoedesituatie vallen vaak buiten elke vorm van participatie of blijven steken in de laagste niveaus van deze participatie (er zijn, maar niets zeggen; zijn ervaring vertellen, maar niet deelnemen aan het overleg; alleen betrokken blijven bij deelname op zeer plaatselijk niveau...).

In Deel 3 komen de projecten, ontmoetingen en ervaringen aan de orde, waarbij het doel van de participatie is dat armen gelijkberechtigde deelnemers worden en als gesprekspartner serieus genomen worden (als mens, als bevolkingsgroep, via de organisatie of vereniging waarin ze zich herkennen). Het gaat over verschillende vormen van participatie, op alle niveaus, met als doel een echt partnerschap tot stand te brengen.

Het gaat om discussies waarbij iedere deelnemer bereid is van de ander te leren en elkaar als partner te beschouwen, om het even op welk niveau de dialoog plaats vindt.

Het gaat er niet om een paar minderbedeelden op het laatste moment uit te nodigen voor een bijeenkomst waarvan ze het fijne niet begrijpen omdat ze zich niet goed hebben kunnen voorbereiden. Dan bestaat het risico dat anderen hun inbreng gebruiken en er hun voordeel mee doen...

We zullen plaatsen, bijeenkomsten, dialogen en opleidingen beschrijven waar heel arme mensen, net zoals anderen, een bijdrage geleverd hebben. Daarbij hebben zij gebruik gemaakt van hun eigen ervaring en die van hun omgeving. Ze kwamen niet alleen met feiten (die anderen op hun eigen manier invullen) maar ook met hun eigen ideeën over deze feiten en het verband dat ze hebben met het onderwerp waar het over gaat.

HOOFDSTUK 2.3. ALS DE ARMSTEN PARTICIPEREN, KAN IEDEREEN ZIJN FUNDAMENTELE RECHTEN UITOEFENEN

Iedereen heeft recht op burgerschap

Zonder participatie heb je geen stem, tel je niet mee, wordt er geen rekening met je gehouden. Je kunt met geen mogelijkheid je burgerrechten uitoefenen. De meeste mensen die tegen armoede vechten, bevinden zich in zo'n situatie. Al hun energie wordt opgeslorpt door de dagelijkse strijd om te eten, een onderdak te vinden, een gezinsleven te onderhouden, medische zorg te ontvangen, werk te zoeken (en vaak niets anders te vinden dan moeilijke en onzekere baantjes)... Als je met deze moeilijkheden geconfronteerd wordt en je hebt niet de kans gehad om te studeren, dan is het best moeilijk om tijd en energie te steken op plaatsen waar belangrijke zaken uit het dagelijkse leven worden besproken (school, wijk, werk, spirituele gemeenschappen...). Het wordt nog moeilijker omdat je er vaak niet verwacht of ontvangen wordt (hierover meer in Deel 4). Het is bovendien niet gemakkelijk om je in te schrijven op kieslijsten of om je stemrecht uit te oefenen.

De armsten kunnen hun ideeën niet geven over en hebben geen inspraak in het beleid van de school van hun kinderen, het leven in hun wijk, de belangrijke kwesties met betrekking tot de toekomst van hun land en de wereld. Bovendien worden ze meestal ook niet uitgenodigd hun mening uit te spreken over zaken die hen direct aangaan, op persoonlijk vlak en als groep. Voor een behoorlijk aantal aspecten in hun leven zijn arme mensen afhankelijk van hulpverleners die hen toegewezen zijn en van de goede wil van liefdadigheidsinstellingen, zonder echt de mogelijkheid om te ondernemen wat zij belangrijk vinden en om zich bezig te houden met hun eigen plannen.

Het is nog maar sinds kort dat wordt erkend dat de mensen die er zelf mee te maken hebben, betrokken moeten worden bij het formuleren en het evalueren van acties die rond de bestrijding van armoede worden ondernomen. Deze erkenning staat met name in de Slotverklaring van de Wereldtop voor Sociale Ontwikkeling²⁹ in 1995. Ook het Samenwerkingsakkoord dat in 1998 in België³⁰ getekend werd, na het Algemeen Verslag over de Armoede van 1995 bevat die erkenning. In Frankrijk kwam in 1998 een belangrijke kaderwet tot stand met een alomvattend plan tegen armoede en maatschappelijke uitsluiting die uitgaat van hetzelfde beginsel.³¹ In Groot-Brittannië benadrukte de 'Commission on Poverty, Participation and Power', opgericht in 1999, de noodzaak. De Europese Unie omschreef deze participatie als een van de doelstellingen die de lidstaten moeten nastreven in de Strategie van Lissabon die in 2000³² aangenomen werd. De Europese Raad bracht in 2004 in herinnering dat haar beleid gericht op sociale samenhang gebaseerd is op de mensenrechten en vereist dat alle betrokkenen in de uitwerking van dit beleid kunnen participeren.

Deze erkenning is belangrijk want zij geeft aan in welke richting gehandeld moet worden. In Europa kwamen meerdere beleidsmaatregelen tot stand en diverse experimenten waren het gevolg, in het bijzonder op het gebied van de bestrijding van armoede en uitsluiting. Deze erkenning blijft echter nog te theoretisch en heeft alleen beperkte en marginale gevolgen. Toch is het een van de voorwaarden van de democratie en van de eerbiediging van de mensenrechten dat burgers beslissingen die hen aangaan, ook kunnen beïnvloeden.

Het zou echter erg beperkend zijn ervan uit te gaan dat in armoede levende mensen slechts geraadpleegd moeten worden over zaken die hen direct aangaan en in het bijzonder over het

²⁹ 'Reinforce, as appropriate, the means and capacities for people to participate in the formulation and implementation of social and economic policies and programmes.' (Het versterken van de middelen en capaciteiten om bevolkingsgroepen te laten participeren in de omschrijving en de uitvoering van economische en sociale beleid en programma's).

³⁰ het 'Samenwerkingsakkoord tussen de federale Staat, de Gemeenschappen en de Gewesten betreffende de bestending van het armoedebelief', getekend te Brussel in mei 1998.

³¹ Franse wet (loi d'orientation relative à la lutte contre les exclusions) van 29 juli 1998.

³² De 4e doelstelling beoogt 'mobilisatie van alle deelnemers' en benadrukt de noodzaak om 'volgens nationale gebruiken de participatie en meningsuiting van uitgesloten groepen te bevorderen, met name waar het gaat over hun situatie, het beleid en de acties die in hun belang worden ontwikkeld'.

beleid over de armoedebestrijding. Inspraak op dit punt is natuurlijk onontbeerlijk, maar we moeten niet uit het oog verliezen dat mensen die in armoede leven, allereerst en vooral beschouwd willen worden als gewone burgers. Ze willen aan alle gebieden van het leven deelnemen en hun bijdrage kunnen leveren vanuit hun ervaringen en overwegingen. Dát zijn de rechten van elk mens.

Kennis en ervaring die onmisbaar zijn

De niet-participatie van de armsten betekent een ontkenning van hun fundamentele rechten. En wat nog erger is: ze verhindert dat onze samenlevingen de fundamentele rechten van ieder mens, zonder uitzondering respecteren.

De eersten die strijden tegen armoede

Behoorlijk wat acties ter bestrijding van de armoede, op plaatselijk, op nationaal of Europees niveau, worden nog steeds bedacht en geëvalueerd zonder de meest belanghebbenden erbij te betrekken. Men doet vaak alsof deze mensen met hun handen in hun zakken staan te wachten op openbare of particuliere steun. Deze mensen, of ze nu in het noordelijk of in het zuidelijk halfrond van de wereld wonen, ontplooiën echter ongelofelijk veel energie om weerstand te bieden aan de levensvoorwaarden die hen opgelegd zijn, om te leven en hun gezin in leven te houden. Ook helpen ze elkaar, zorgen dat mensen met respect behandeld worden en steunen vaak degenen die het nog moeilijker hebben. De armsten zijn de eersten om de strijd tegen de armoede waarin ze leven, aan te pakken en de eerste voorstanders van de mensenrechten in hun gemeenschap.

Dat onderstreepte mevrouw T. uit de Filippijnen met kracht tegenover de heer Kofi Annan, secretaris-generaal van de VN, op 17 oktober 2005.³³ Ze gaf het voorbeeld van een jongere uit de zeer arme gemeenschap waarin zij leeft, die kon studeren, en ze zei:

'De grootste steun voor Adonis komt van zijn omgeving. Veel mensen denken dat de armen alleen steun krijgen van instellingen en overheden. Wat ze niet zien, is dat de armsten elkaar dagelijks ondersteunen. Om de armoede te overwinnen, moeten de armen daar zelf bij betrokken worden.'

Mensen die in armoede leven, verwachten dat hun inspanningen gesteund worden; dat acties in de strijd tegen de armoede geënt worden op hun inspanningen en worden opgezet rekening houdend met hun ervaring. Heel wat energie, die van de armsten en die van overheden en particuliere instellingen, wordt verspild omdat de belangrijkste doelgroep niet op een serieuze manier bij de inspanningen wordt betrokken. Gewoon omdat de projecten niet samen met hen worden uitgedacht.

In de meeste Europese landen kunnen de politiek op het gebied van de kindbescherming en het beleid dat gezinnen beoogt te ondersteunen als voorbeelden gezien worden waar het de meest betrokkenen, voornamelijk de armsten, aan mogelijkheden tot inspraak ontbreekt. Omdat openbare instellingen niet de mogelijkheid hebben een echt partnerschap te ontwikkelen met alle betrokkenen en omdat er een ernstig gebrek aan wederzijds begrip bestaat, leiden de inspanningen van publieke overheden en bij gevolg van een groot aantal beroepskrachten niet tot de gewenste resultaten. Dit tot groot verdriet van kinderen en gezinnen en tot grote ontevredenheid van hulpverleners en hun instellingen. Armoede is vaak het grootste gevaar voor kinderen. Hun ouders zien wanhopig uit naar steun om hun verantwoordelijkheden te kunnen dragen. Toch houdt het huidige beleid lang niet genoeg rekening met de projecten en inspanningen van de ouders. Dit onderwerp hebben we uitgediept in het Europese onderzoek 'Dierbare kinderen, dierbare ouders', dat in 2003³⁴ is gepubliceerd.

De Europese Unie heeft, net zoals andere instellingen in de wereld, de laatste jaren geprobeerd algemene indicatoren vast te stellen om de armoede en de vooruitgang in de bestrijding van de

³³ Mevrouw T. maakte deel uit van de delegatie van de Internationale Beweging ATD Vierde Wereld, onder leiding van Eugen Brand, algemeen secretaris, die op 17 oktober 2005 door Kofi Annan, VN-secretaris-generaal, in New York ontvangen werd.

³⁴ 'Précieus enfants, précieux parents' ('Dierbare kinderen, dierbare ouders'), een Europese studie van ATD Vierde Wereld met financiële steun van de Europese Commissie, in het Frans gepubliceerd in november 2003 door Editions Quart Monde, Parijs. De Engelse versie van dit document, 'Valuing Children, Valuing Parents' werd in juli 2004 gepubliceerd. Zie www.atd-quartmonde.org/europe/precieuxenfants

armoede beter te kunnen volgen. Het betekent een belangrijke stap naar een beter begrip van de armoede en zijn vele facetten. Maar ook bij het bepalen van deze indicatoren is de bijdrage van mensen die zelf in armoede leven uiterst gering geweest. We hebben in België een project opgezet waarbij de betrokkenen gelegenheid kregen hun mening te geven.³⁵ Het is immers de vraag of het wel mogelijk is om te bepalen wat armoede eigenlijk is of om te bekijken of er vooruitgang wordt gemaakt in de bestrijding ervan, zonder dat de betrokkenen de mogelijkheid krijgen rechtstreeks aan dit proces mee te werken.

'Armoede, dat is dezelfde dromen hebben als iedereen, maar niet de middelen om ze te verwezenlijken... Het is behandeld te worden alsof je niets voorstelt en dat moeten accepteren... Maar het moeilijke is dat je er alleen over kunt spreken met iemand die betaald wordt om naar je te luisteren...'

Uit de toespraak van een groep uit Groot-Brittannië

Deskundigen in menselijkheid...

Naast alles wat we eerder gezegd hebben, is er een nog essentiëlere reden die de inspraak van de armsten onmisbaar maakt voor onze samenleving en onze wereld. Als die de idealen die ze verkondigen willen verwezenlijken, dan is deze participatie de voorwaarde daarvoor. Onze samenleving en de mannen en vrouwen die er deel van uit maken, benadrukken dat de waardigheid van elk mens gerespecteerd moet worden, roepen om democratie, rechtvaardigheid, vrede... Maar hoezeer ze zich ook inspant en ongeacht de resultaten die ze bereikt, onze samenleving heeft nog steeds grote moeite om te leven naar die idealen die voor iedereen zo wezenlijk zijn. Sterker nog, ze is zich er niet altijd van bewust dat deze idealen lang niet voor iedereen even werkelijk zijn. Als ze zich er al van bewust is, dan heeft ze de neiging zich bij die situatie neer te leggen, niet goed wetend wat ze verder nog moet ondernemen.

'Alleen de armsten zijn zich bewust van de extreme gevolgen van armoede. Zij alleen kennen het onrecht, alle schendingen van de mensenrechten en al het lijden dat de sociale uitsluiting teweegbrengt. Zij alleen weten wat er moet veranderen in de harten en de geest van hun medeburgers, in de manier waarop onze democratieën zijn opgebouwd en werken.(...)

Het begint tot ons door te dringen dat de boodschap van gezinnen van de Vierde Wereld niet marginaal is, maar wezenlijk. Als we kijken naar hetgeen de armsten ons in de loop der jaren hebben toevertrouwd, dan ontdekken we een globaal inzicht over de omringende samenleving en ook hoe de samenleving er uit zou moeten zien.'

Joseph Wresinski ³⁶

'Welk Europa willen wij?... Wij willen een Europa opbouwen van de geestkracht en van de kennis. Maar onze kennis moet komen van degenen die het over de Mens hebben. Ze moet degenen bereiken die het moeilijkst te benaderen zijn om door hen bereikt te kunnen worden: dat is een diep geheim. Daarvoor moet je afstand doen van je eigen kennis... Als we niet naar de armsten luisteren, dan bereikt Europa nooit zijn doel.'

Jérôme Vignon (Directeur Sociale Zekerheid en Integratiebeleid van de Europese Commissie) tijdens de Europese Ontmoeting in Warschau

'Hoe kunnen we doorgaan over de Europese eenwording te spreken als we niet tegelijkertijd onze energie en onze verbeeldingskracht de vrije loop laten om door heel Europa een ruime stroming van 'Delen van Kennis' op gang te brengen? Iedereen, of we nu een diploma hebben of niet kunnen lezen

³⁵ De resultaten van dit onderzoek zijn gepubliceerd: Belgische Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting: *'Een andere benadering van armoede-indicatoren maart 2004'* (Brussel, Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding, 2004). Zie www.armoedebestrijding.be

³⁶ Toespraak van Joseph Wresinski tijdens een bijeenkomst van het permanente onderzoekscomité over armoede en maatschappelijke uitsluiting, in december 1980. Zie Wresinski, Joseph: *De denkwijze van de armen: onmisbaar om armoede de wereld uit te helpen'* (Den Haag, ATD Vierde Wereld, 2006), gepubliceerd in Vierde Wereld Verkenningen n° 9 van maart 2006, blz 16 .

en schrijven, iedereen heeft een stukje van die wetenschap die tot bevrijding leidt in zich... Dank zij onze uitwisselingen hebben we beter begrepen dat zonder levenslust, het verlangen samen te denken en te handelen, de vrijheden en fundamentele rechten ijdel blijven.'

Eugen Brand (algemeen secretaris van ATD Vierde Wereld)
tijdens de Europese Ontmoeting in Warschau

De mensen, zowel in Europa als in de rest van de wereld, die het meest verstoken blijven van respect voor hun waardigheid en niet de minste toegang hebben tot de fundamentele rechten, brengen het slecht functioneren van onze maatschappijen aan het licht. Ze weten hoe erg het is om niet gerespecteerd te worden, om zich nutteloos en onwetend te voelen. Ze weten waar onze inspanningen van democratie en rechtvaardigheid tekort schieten. Maar ze weten ook wat respect, rechtvaardigheid en vrede is. Op school, op het werk, in het gezin en in de wijk, dagelijks ervaren ze de tekorten, waardoor zij niet echt een menselijk leven kunnen leiden. Ze ontwikkelen een gedachtegang en ideeën over wat nodig is om een wereld van vrede te stichten die een ieder respecteert.

Als we de moeite nemen hen te ontmoeten en de kans te geven ons te vertellen hoe naar hun ervaring de wereld er uit ziet, als we de moeite nemen naar hen te luisteren en met hen een echte dialoog aan te gaan, dan bestaat de kans dat we, samen met hen, begrijpen waar onze idealen tekort schieten en welke gezamenlijke inspanningen nodig zijn om onze instellingen zo te veranderen dat ze werkelijk iedereen ten dienste staan. Want de armsten verdedigen niet de belangen van een bepaalde groep. Ze stellen fundamentele vragen aan onze samenleving over de manier waarop ze de mensen, vrouwen, mannen, kinderen en jongeren behandelt. Ze stellen kritische vragen aan ieder van ons over de manier waarop we andere mensen behandelen en over wat wij van onze politieke leiders verwachten.

'Ik denk dat er voor iedereen veranderingen moeten komen, voor degenen die in armoede leven, die dakloos zijn, geen opleiding of geen werk hebben en die willen dat hun rechten gerespecteerd worden. We moeten knokken voor iedereen, wie dan ook, niet alleen voor zigeuners. Zelfs als alle zigeuners het redden, dan is dat nog niet voldoende zolang er mensen in achterstegen genegeerd worden waarvan men niet eens weet dat ze bestaan.'

Mevrouw O., Ierland, zigeunerin en deelneemster aan 'Cross-community meetings'

Deze mensen herinneren ons steeds aan het essentiële van de mens, het leven, de democratie en de mensenrechten, op voorwaarde dat we ze erkennen als partners die het recht hebben om mee te bouwen aan onze wereld en die we nodig hebben om dat op een echt menselijke manier te doen.

'In Brussel is het collectief 'doden van de straat' opgericht. Deze groep mensen en verenigingen komen er voor op dat iedereen recht heeft op een waardige begrafenis, met een naam en een plechtigheid. Een werknemer van de begraafplaats vindt dat het beter is voor daklozen om zo begraven te worden. Hij werkt liever in zulke omstandigheden dan dat hij vlug even tussendoor zonder plechtigheid een naamloos gebleven mens moet begraven. Hij zegt dat hij zich beter, menswaardiger voelt door zo te werken. Het resultaat van deze strijd waar daklozen mee begonnen zijn en die geleidelijk aan ook meer door anderen wordt gesteund, is dat voortaan iedere Brusselaar een graf krijgt met zijn naam duidelijk zichtbaar.'

De heer M., België, Europees seminar in Pierrelaye,
september 2005

'Een tafel...

Krukken, stevige stoelen die de namen opleiding, spiritualiteit, beroep, natuur dragen...

Sterke funderingen die een basis vormen om het leven vol te houden, zich met anderen te verbinden...

We weten nu dat er gezinnen, mannen, vrouwen, jongeren en kinderen bestaan, die geen plaats hebben aan deze tafel.

Ze zijn er niet.

Ze zijn afwezig.

In het leven zijn ze echter niet afwezig, want ze bestaan, leven, denken, stichten een gezin.

Ze ontbreken alleen maar aan deze tafel van ontmoeting en broederschap.

Ze worden er gemist.

Wij missen ze, om allemaal samen te zijn.

Gevangen, slachtoffers van honger, onwetendheid, geweld, uitsluiting...

Ze zijn er al, ze staan voor de deur.

We weten dat ze binnen handbereik zijn.

Wat weerhoudt ons ervan ze binnen te laten?'

Toespraak tijdens de onthulling van het beeldhouwwerk 'Publica' op 17 oktober 2005, geplaatst voor het cultureel centrum 'Abbaye de Neumünster' in de stad Luxemburg.

DEEL 3.

BESCHRIJVING VAN DE AANPAK EN DE MODELPROJECTEN

Sinds een jaar of tien wordt het belang van de participatie van mensen die in armoede leven in verschillende landen en door verschillende internationale organisaties erkend. Er zijn veel initiatieven in die richting genomen, zowel door overheden als door niet-gouvernementele organisaties (NGO's).

In dit Deel 3 beschrijven we de acties en programma's die de Beweging ATD Vierde Wereld de laatste jaren in Europa heeft ontwikkeld. Dit gebeurde meestal in samenwerking met andere verenigingen en instellingen. Ze vormen de basis van dit document. Het merendeel van deze activiteiten werd besproken tijdens de Europese ontmoetingen die wij, in het kader van Fase II van het 'transnationale uitwisselingsprogramma', hebben georganiseerd. Het initiatief voor dit programma ging uit van de Europese Commissie en de uitwisseling werd gefinancierd door het Directoraat-generaal 'Werkgelegenheid en Sociale Zaken'.³⁷

We hebben in dit document ook enkele acties opgenomen die niet onmiddellijk deel uitmaken van dit programma:

In hoofdstuk 3.1 beginnen we met de presentatie van zo'n actie die geen deel uitmaakt van het programma. Het betreft het experimentele programma van 'Kruisbestuiving van kennis en praktijken' dat vanaf 1996 is ontwikkeld. De betreffende modelprojecten werden zorgvuldig geëvalueerd en hebben grote invloed uitgeoefend op de aanpak van een aantal acties die verderop in dit document zijn beschreven.

Het dialoogproject tussen leerkrachten en ouders in Zwitserland (hoofdstuk 3.2.3.) maakt formeel gezien evenmin deel uit van het transnationale programma, maar ook daar werkten de deelnemers op basis van een soortgelijke aanpak en vanuit dezelfde vragen.

We vermelden dat ook de aanpak van de beweging zoals beschreven in 'Artisans of Democracy' (Vakmensen werken aan democratie)³⁸ model heeft gestaan. Met name het Nederlandse 'dialoogproject' heeft zich hierop gebaseerd.

Tenslotte doen we in dit deel verslag van een aantal nationale en Europese programma's, manifestaties en evenementen waar de armsten nadrukkelijk werden uitgenodigd om deel te nemen en waaraan ATD Vierde Wereld heeft meegewerkt.

³⁷ Overeenkomst VS/2003/0653, Europese Commissie, Directoraat-generaal Werkgelegenheid en Sociale Zaken .

³⁸ Rosenfeld, Jona en Tardieu, Bruno: *Artisans of Democracy*, (Lanham, Maryland USA, University Press of America, 2000) (bestaat ook in het Frans) .

HOOFDSTUK 3.1. EXPERIMENTEEL PROGRAMMA: KRUISBESTUIVING VAN KENNIS EN PRAKTIJEN

De uitgangspunten

De Beweging ATD Vierde Wereld heeft het aangedurfd om kennis, opgebouwd vanuit verschillende posities en wijzen van aanpak, samen te brengen zodat ze elkaar diepgaand kunnen beïnvloeden. Het gebeurde in twee Frans-Belgische programma's van actie-onderzoek: namelijk de 'Samenwerking Vierde Wereld – Universiteit' (1996-1998) en 'de Vierde Wereld als Partner' (2000-2001).

De Beweging ATD Vierde Wereld gaat uit van drie zaken die de allerarmsten afwijzen en die ze zelf in hun - vaak stille - verzet uitdragen: zij wijzen af dat armoede een noodlot zou zijn, zij weigeren het schuldgevoel dat hen wordt aangepreft, en zij verzetten zich tegen de menselijke en geestelijke verspilling, tegen het feit dat een maatschappij geen behoefte aan hun ervaringen zou hebben.

In 1971 heeft Joseph Wresinski in het 'Quartier latin' in Parijs de 'volksuniversiteit van de Vierde Wereld' opgericht. Voor hem zijn de armsten geen mensen die enkel onderwezen moeten worden, maar ze bezitten ook belangrijke kennis die zij met andere leden van de samenleving kunnen uitwisselen en delen. De samenspraak wordt pas mogelijk als 'geletterden' ermee instemmen zich te laten onderrichten door degenen die ze tot dan toe als 'onwetend' beschouwen. Deze uitgangspunten vormen de kern van de 'volksuniversiteit van de Vierde Wereld'. In de loop der jaren ontstonden zulke volksuniversiteiten in andere steden in Frankrijk en in Europa, bijvoorbeeld in Brussel en Breda. Ook de landelijke gezinsdagen op 't Zwervel in Wijhe volgen een zelfde benadering.

In de bijeenkomsten van de volksuniversiteit kunnen mensen, hoe arm en kwetsbaar ook, de kennis die zij bezitten op basis van hun levenservaring, naar voren brengen en delen met anderen die deze ellende niet uit eigen ervaring kennen. Uit deze dialoog met anderen komen dan vernieuwing brengende denkbeelden en acties te voorschijn.

De proeftuin

De experimentele programma's die vanaf 1996 ontwikkeld zijn, bouwen voort op 25 jaar ervaring van deze volksuniversiteiten van de Vierde Wereld op een aantal plaatsen in Europa. De deelnemers aan deze programma's waren professoren en onderzoekers, verbonden aan verschillende faculteiten (rechten, economie, sociologie, geschiedenis, onderwijs, wetenschappen...), deskundigen op verschillende gebieden (onderwijs, rechtspraak, politie, jeugdzorg, maatschappelijk werk, gezondheidszorg, beroepsopleidingen, huisvesting, overheidsdiensten, culturele instellingen...), afgevaardigd door hun instellingen. Daarnaast deden actieve leden van ATD Vierde Wereld mee. We noemen ze 'ervaringsdeskundigen' omdat velen van hen extreme armoede uit eigen ervaring kennen.

Het eerste programma 'Samenwerking Vierde Wereld – Universiteit' vertrok van het beginsel dat armoede een ontkenning is van de mensenrechten en dat bevolkingsgroepen die in armoede en maatschappelijke uitsluiting leven, alleen dan de gelegenheid krijgen om bij te dragen tot ontwikkeling van nieuwe kennis binnen de samenleving, als we erin slagen daarvoor de geëigende omstandigheden te scheppen. Wie kunnen beter dan zij analyseren en begrijpen wat ze meemaken, wat hun geschiedenis is, welke hun levensomstandigheden en hun dagelijkse strijd zijn? De armsten zijn vaak voorwerp van onderzoek zonder dat ooit om hun medewerking en meedenken wordt gevraagd. Onderzoek en onderwijs lopen hierdoor een bron van kennis mis die berust bij mensen die weten hoe armoede en uitsluiting van binnenuit beleefd worden.³⁹

De deelnemers aan het programma: academici, ervaringsdeskundigen en mensen die met hen optrekken, hebben samen vijf maatschappelijke thema's gekozen: 'school en kennis', 'het gezinsproject en de tijd', 'van schaamte naar trots', 'het werk en de vaardigheden van de

³⁹ zie Wresinski, Joseph: *De denkwijze van de armen: onmisbaar om armoede de wereld uit te helpen*. o.c. Vierde Wereld Verkenningen, n° 9, maart 2006.

armsten', 'burgerschap en vertegenwoordiging'. Vervolgens hebben ze vijf probleemstellingen opgesteld en hebben die in onderlinge samenwerking tussen de verschillende deelnemers verder uitgewerkt in een aantal scripties.⁴⁰ Het programma werd begeleid door een pedagogisch team, bestaande uit enkele universitaire consultants op het gebied van permanente educatie en leden van het volontariaat van ATD Vierde Wereld (en dus bekend met de wereld van de armoede). Het onderlinge vertrouwen dat dit team wist op te bouwen tussen alle deelnemers en zijn sprankelend nieuwe aanpak hebben de voorwaarden geschapen om de onbekende en niet-erkende kennis van de armsten beter overdraagbaar te maken. Voortaan is het daardoor mogelijk dat mensen in armoede een dialoog aangaan met mensen die andere vormen van kennis beheersen. Op basis van zo'n intensieve dialoog kan er uiteindelijk naar gestreefd worden samen een meer volledige kennis van de werkelijkheid tot stand te brengen.

Het tweede experimentele programma, 'de Vierde Wereld als Partner', ging uit van de constatering dat er misverstanden en wederzijds onbegrip bestaan tussen achtergestelde bevolkingsgroepen en de instellingen en betrokken beroepskrachten die de opdracht hebben de armsten te steunen en te helpen een antwoord op hun vragen te vinden.

Daarom was het de bedoeling van dit programma om een ontmoetings- en gespreksmethode te ontwikkelen. De deelnemers worden in een situatie gebracht waar het wederzijds delen van kennis en het partnerschap ervaren worden. Dit leidt op zijn beurt tot nieuwe kennis en verbetering van de interacties tussen de verschillende betrokkenen. 'Wederkerigheid' was hier het sleutelwoord. De verschillende deelnemers schreven ieder een aantal praktijkervaringen op. De voorbeelden betroffen de weergave van de interactie tussen de verschillende partijen. Vervolgens zijn deze voorbeelden samen besproken. Iedereen kon zijn reactie geven. Zo hebben de deelnemers (armen, hulpverleners, afgevaardigd door hun instelling en politici) elkaars visie op de gang van zaken kunnen vernemen en later ook beïnvloeden. Deze samen opgeschreven analyses komen in vijf door hen uitgewerkte thema's naar voren: 'de logica's' (persoonlijke, beroepsmatige, institutionele), 'welk beeld heb je van de ander', 'wederzijdse kennis', 'intermenselijke relaties', 'gemeenschappelijke participatie', 'initiatieven en het durven nemen van risico's'.

De deelnemers hebben onderzocht welke voorwaarden nodig zijn om samen te kunnen handelen. Vervolgens hebben ze bepaald welke vorming de betrokkenen nodig hebben om deze voorwaarden te kunnen scheppen, rekening houdend met de plaats, de deskundigheid en de rol van elke groep deelnemers.⁴¹

Het vervolg op de twee experimentele programma's

Na 2002, als vervolg op deze twee experimentele programma's, biedt het team dat deze nieuwe aanpak 'Kruisbestuiving van kennis en praktijken' noemt, een aantal opleidingsmodules aan voor verschillende instellingen die betrokken zijn bij de wereld van de armoede. In het kader van de opleiding worden beroepskrachten van de betrokken instelling (het kan zijn medisch, onderwijs, maatschappelijk werk, peuter- en kleuterwerk, integratie in of terugkeer naar een werksituatie...) samengebracht met ervaringsdeskundigen. Maar het doel is niet alleen om beroepskrachten bij te scholen, maar om een gezamenlijk vormingsmoment te scheppen voor alle deelnemers. Op basis van de nauwkeurige en beproefde methode, krijgt iedere deelnemer een beter en meer omvattend begrip van de complexe werkelijkheid van armoede en uitsluiting, ontdekt nieuwe mogelijkheden en doet nieuwe ideeën op voor zijn dagelijkse actie.

⁴⁰ 'Le Croisement des Savoirs – Quand le Quart Monde et l'Université pensent ensemble'. (Paris, Edition L'Atelier, Editions. Quart Monde, 1999) .

⁴¹ 'Le Croisement des Pratiques – Quand le Quart Monde et les professionnels se forment ensemble.' Editions Quart Monde, 2001 .

HOOFDSTUK 3.2. PROJECTEN PER LAND: OVERLEG TUSSEN MENSEN IN ARMOEDE, ANDERE BURGERS EN DESKUNDIGEN

3.2.1. België: de groep Agora: dialoog tussen leden van verenigingen en de Dienst Bijzondere Jeugdzorg⁴²

Het Algemeen Verslag over de Armoede krijgt een vervolg

In het Algemeen Verslag over de Armoede (AVA) is een belangrijk deel van het hoofdstuk over het gezin gewijd aan de uithuisplaatsing van kinderen. Het verslag benadrukt in het bijzonder dat *'armoede de uithuisplaatsing van een kind nooit kan rechtvaardigen'* en stelt de vraag: *'Heeft de maatschappij het recht kinderen uit hun leefomgeving te halen alleen omdat het gezin in armoede leeft?'* Heel wat beroepskrachten die het verslag gelezen hebben, hebben toen betwijfeld of kinderen vanwege de armoede van het gezin uit huis geplaatst worden. De standpunten van de betrokken gezinnen en die van de beroepskrachten over deze kwestie stonden aanvankelijk lijnrecht tegenover elkaar. De AVA had een nieuwe vorm van dialoog ingevoerd die zoveel had opgeleverd dat er wel een vervolg op móest komen.

In 1997 ontvangt de minister-president van de Franse Gemeenschap in België de Franstalige verenigingen die het Algemeen Verslag over de Armoede opgesteld hebben. Ze stemt er mee in om regelmatig gesprekken te organiseren tussen die verenigingen en haar ambtelijke diensten, en doet het voorstel dat de Dienst Bijzondere Jeugdzorg de gesprekspartner zal zijn.⁴³

De fases van de dialoog

Twee verenigingen, LST (Luttes - Solidarités - Travail) en ATD Vierde Wereld, gaan nu concreet de dialoog aan. In het begin nemen alleen actieve leden van de verenigingen, onder wie ervaringsdeskundigen, en vertegenwoordigers van de centrale directie deel. Tijdens de bijeenkomsten in het eerste jaar bestuderen de deelnemers samen de nota 'Het gezin en de plaatsing van kinderen wegens armoede', die de verenigingen hadden opgesteld. De tekst wordt punt voor punt besproken. De beleidsmakers maken heel vaak de opmerking, dat de eisen van deze nota al zijn neergelegd in het dekreet uit 1991 over hulpverlening aan jongeren. Dat roept de vraag op hoe de toepassing van dit dekreet kan worden verbeterd. De verenigingen nemen daarom de tekst helemaal door samen met een gespecialiseerde advocaat.

De vergaderingen tussen de centrale leiding en vertegenwoordigers van de verenigingen werden vanaf het begin beschouwd als een voorbereiding op bijeenkomsten op ruimere schaal met veldwerkers van de diensten van de Bijzondere Jeugdzorg (directeuren, consultants, afgevaardigden). Met dit soort vergaderingen wordt pas in 2001 een begin gemaakt als de groep Agora wordt ingesteld. Er was toen al een lange weg afgelegd en de deelnemers hadden samen al grote vorderingen gemaakt.

De deelnemers aan de groep Agora komen eens per maand bij elkaar. Een eerste stap in hun werk is het schrijven van een gemeenschappelijke tekst waarmee alle deelnemers instemmen. Deze tekst beschrijft het eerste contact tussen een gezin en een hulpverlenende instelling van de kinderbescherming. Ze wordt vervolgens in alle diensten van de Bijzondere Jeugdzorg verspreid.

Op 17 oktober 2005 werd, in het kader van de Werelddag van Verzet tegen Extreme Armoede, in Brussel een studiedag georganiseerd waarop de groep Agora verslag uitbrengt. Meer dan 300 mensen, waaronder vooral hulpverleners van Jeugdzorg maar ook leden van de verenigingen, namen hieraan deel. De regelmatige vergaderingen van de groep Agora vinden nog steeds voortgang. Over de evaluatie van de resultaten van de groep Agora hebben we al gesproken aan het slot van hoofdstuk 1.2. over Catherine M. en Christian B..

⁴² Zie de ervaring van Catherine M. en Christian B. hoofdstuk 1.2. Een volledige beschrijving van dit project is beschikbaar op www.atd-quartmonde.org/europe/precieuxenfants/

⁴³ In de Franse Gemeenschap van België is de 'Services de l'Aide à la Jeunesse' (Dienst Bijzondere Jeugdzorg) belast met de kinderbescherming.

3.2.2. Groot-Brittannië: een programma waar ervaringsdeskundigen deelnemen aan de opleiding van maatschappelijk werkers

In Groot-Brittannië wordt er in de afgelopen 15 jaar steeds meer belang aan gehecht om hulpvragers bij onderzoek te betrekken. Recente studies gaven aan hoe noodzakelijk het is om ook hun mening te kennen. Als onderzoekers tegenwoordig een voorstel indienen bij het Ministerie van Gezondheid, moeten zij aangeven hoe zij hulpvragers erbij denken te betrekken. Ondanks deze vooruitgang worden hulpvragers nog steeds niet systematisch ingeschakeld bij opleidingen voor maatschappelijk werk en nog steeds wordt de mening van de armste gezinnen zelden gehoord. Vanaf 2003 duurt een opleiding tot maatschappelijk werker drie jaar. Sinds kort vraagt de overheid aan de betrokken instellingen van hoger onderwijs om gebruikers van hulpverlening en hun begeleiders, op alle niveaus te betrekken bij het uitdenken en het onderwijzen van hun studieprogramma.

De Britse tak van de Beweging ATD Vierde Wereld trekt al sinds jaar en dag op met deze gezinnen, die vaak te maken hebben met de uithuisplaatsing van hun kinderen. Ze onderhouden meestal nogal moeizame relaties met sociale diensten en maatschappelijk werk. ATD Fourth World heeft de nieuwe regeling dus met beide handen aangegrepen om in partnerschap met anderen een nieuw opleidingsmodule te ontwikkelen. Hierbij zijn betrokken een Londense universiteit, Royal Holloway, en een andere vereniging, 'Family Rights Group' geheten.

De bedoeling van het programma was de ervaringen van mensen die in armoede leven (gebruikers van de hulpverlening) en de ervaringen van academici en hulpverleners in de maatschappelijke sector bij elkaar te brengen. Het ging erom een beter begrip te scheppen tussen de gezinnen en de verantwoordelijken van de verschillende opleidingen en meer rekening te houden met de gevolgen van de armoede op de kinderen en de gezinnen. Een ander aspect van het project was om, in samenwerking met ervaringsdeskundigen, een opleidingsprogramma voor maatschappelijk werkers uit te werken en te testen door enkele ervaringsdeskundigen in een opleidingsteam op te nemen.

Naast medewerkers van ATD Vierde Wereld en de Family Rights Group (waarvan tien leden in armoede leven en een ruime ervaring hebben als hulpvrager in het maatschappelijk werk), namen in het team deel: academici, beroepskrachten uit het maatschappelijk werk, een leidinggevende in een sociale dienst, een vertegenwoordiger van het Social Care Institute of Excellence (SCIE) en het Ministerie van Gezondheid.

Het experimentele programma heeft twee jaar geduurd. In het eerste jaar kwamen de leden van de verenigingen elke maand bij elkaar. De ene keer werkten ze onderling aan hun vorming, dachten ze na over hun eigen plaats in dit programma en de andere keer werkten ze met academici en beroepskrachten uit het maatschappelijk werk.

Het tweede jaar werd geheel gewijd aan het schrijven van een verslag over het programma ⁴⁴ en aan de eerste gastlessen in de opleidingsmodules. Deze lessen vinden nog steeds plaats en de leden van de verenigingen komen nog steeds regelmatig bij elkaar om hun deelname in de opleidingen te evalueren, ze voor te bereiden en zo door te gaan met samen, wederkerig, te leren.

3.2.3. Zwitserland: Dialoog tussen leerkrachten en ouders: 'School voor alle kinderen'

Na een aantal voorbereidende bijeenkomsten met ouders, kinderen en jongeren en leraren uit Franstalig Zwitserland organiseerde de Zwitserse tak van de Beweging ATD Vierde Wereld een ontmoeting met de verantwoordelijke van het federale Ministerie van Openbaar Onderwijs in het kanton Genève in juni 2002. De afgevaardigden van de ouders zeiden het volgende:

'We zijn bezorgd over de toekomst van onze kinderen. We constateren dat ze vaak achterstand oplopen, meestal al vanaf de eerste schooljaren. Ze voelen zich buitengesloten door hun klasgenoten. Ze beleven de vernederingen die wij ook al meemaakten. We proberen hen te ondersteunen in hun schoolwerk, maar de methodes zijn niet meer dezelfde als vroeger en we kunnen zelf niet goed genoeg lezen en schrijven. (...) We denken dat de leerkrachten, zelfs al doen ze hun best om de kinderen te doen slagen, vaak de werkelijkheid van het leven van

⁴⁴ 'Getting the right trainers', ATD Fourth World, Londen, 2005.

gezinnen in armoede niet goed genoeg kennen. Ze weten niet wat we doormaken. Dat hebben ze niet geleerd in hun opleiding. Dat helpt niet echt als zij ons willen spreken en om op een goede manier met onze kinderen om te gaan. Wat wijzelf in onze schooltijd ervaren hebben, helpt ons ook niet om met een gerust hart naar de school toe te gaan. Wat kunnen we doen om elkaar beter te leren kennen?

Na deze ontmoeting is besloten tot een regelmatige dialoog tussen ouders en onderwijzend personeel. Een stuurgroep (bestaande uit ouders, leraren en vrijwilligers van de Beweging ATD Vierde Wereld) werkte een jaar lang aan de voorbereiding van een cyclus van vier ontmoetingsdagen. Deze dagen vonden, tussen november 2003 en juni 2004, telkens op een zaterdag plaats in het gebouw van de Dienst voor Algemene Pedagogie van het federale Ministerie van Openbaar Onderwijs in Genève.

Een tiental ouders met armoedeproblemen kwam in deze cyclus bij elkaar met een tiental leraren en vier vrijwilligers van ATD Vierde Wereld. Gedurende de ontmoetingsdagen leerden ze elkaar beter kennen en ontdekten ze elkaars inspanningen. Ze zijn erin geslaagd om hun angst en hun onbegrip te overwinnen en een vertrouwensbasis te leggen, waardoor ze actief werden en een dialoog durfden aan te gaan over het thema 'School voor alle kinderen'. Om deze dialoog te vergemakkelijken, had iedereen zich, uitgaande van een gemeenschappelijke vragenlijst, op de ontmoetingen voorbereid. Diverse hulpmiddelen (video's, verhalen...) en creatieve ateliers (theater, beeldende kunst...) werden aangewend om iedereen te helpen bij het vertellen van zijn ervaringen over de relaties tussen gezin en school.

Aan het eind van deze cyclus werd met het Departement van Openbaar Onderwijs tot voortzetting van de dialoog besloten. Het was de bedoeling om met andere leraren ruimte voor dialoog te scheppen om samen beter te begrijpen wat de knelpunten waren in de communicatie tussen gezinnen en school en om wegen te zoeken naar een betere samenwerking. Het doel was steeds het welzijn van alle kinderen. Zo zijn op 8 december 2004 tijdens een forumbijeenkomst de ontdekkingen en ervaringen van de ontmoetingsdagen openbaar gemaakt. Het forum was georganiseerd door het Departement van Openbaar Onderwijs en ATD Vierde Wereld samen. De video die tijdens de ontmoetingsdagen gemaakt was, werd bij deze gelegenheid getoond.

Dit forum kreeg als titel 'Communiceren met school is belangrijk: de toekomst van onze kinderen staat op het spel' en heeft meer dan honderd mensen bij elkaar gebracht in het Geisendorfcentrum in Genève. ATD Vierde Wereld en het Departement voor het Lager Onderwijs brachten samen een gemeenschappelijk verslag uit in het contactblad dat alle onderwijzers ontvangen. Verscheidene artikelen hebben bijgedragen aan de verspreiding van dit werk, in het bijzonder het artikel in 'L'Éducateur', het vakblad voor onderwijzend personeel van Franstalig Zwitserland.

3.2.4. Nederland: het project 'Scheppen van dialoog tussen hulpverleners en mensen die in schrijnende armoede leven'

In 2003 - 2005 heeft de Beweging ATD Vierde Wereld Nederland een project ontwikkeld en uitgevoerd onder de titel «*Scheppen van dialoog tussen hulpverleners en mensen die in schrijnende armoede leven.*» Het eindverslag dat hiervan is gemaakt laat zien hoe de centrale vraagstelling steeds door de deelnemers kon worden aangepast, hoe werkwijzen samen werden uitgetest, geëvalueerd en tenslotte welke resultaten werden bereikt.

Het dialoogproject werd gecoördineerd door een werkgroep van vier personen. Drie van hen zijn beroepsmatig actief in instellingen voor maatschappelijk werk, in een diaconaal centrum en in de jeugdhulpverlening. De vierde is vaste medewerker bij de Beweging ATD Vierde Wereld. De 65 mensen die deel hebben genomen aan de dialoog waren volwassenen die in armoede leven en hulpverleners uit verschillende plaatsen verspreid over heel Nederland.

De argumenten voor de keuze van dit project en de doelstellingen

Eerst moest er wel duidelijkheid komen over wie de deelnemers het hebben als het de bedoeling is een dialoog te scheppen. Het vraagt een extra, soms een ander soort inspanning om gezinnen die in schrijnende armoede leven, erbij te betrekken dan wanneer het uitkeringsgerechtigden betreft die al ervaring hebben in het deelnemen aan inspraakorganen. Om die extra inspanning gaat het. Leren wat erbij komt kijken, zodat de armsten echt deelnemen en echt inspraak hebben.

In dit project zou dat samen moeten worden verwoord.

De volgende doelen werden beoogd:

- De oorzaken van misverstanden en onbegrip tussen uiterst arme gezinnen en sociale en educatieve hulpverleners benoemen.
- Elkaar kunnen vertellen hoe en onder welke voorwaarden hulpverleners en mensen die in schrijnende armoede leven, van elkaar kunnen leren.
- Sociale en educatieve hulpverleners aanmoedigen om meer overleg te plegen met mensen en gezinnen die in schrijnende armoede leven, door tijd en ruimte daarvoor vrij te maken.

Een aanpak op basis van 'Vakmensen werken aan de democratie'

Het Nederlandse project heeft haar methode gebaseerd op de basismethodiek zoals die is beschreven in het boek 'Artisans of Democracy' van Prof. Jona M. Rosenfeld en PhD Bruno Tardieu.⁴⁵ Deze methodiek is samengevat in het Nederlands en gepubliceerd als brochure, onder de titel: 'Vakmensen werken aan de democratie'.⁴⁶

Wat is de kern van deze methodiek?

Er worden handvatten aangereikt om door samenwerking tussen zeer arme gezinnen, medestanders, instellingen en instituties tot zichtbare resultaten te komen. Door samen op weg te gaan, winnen de betrokkenen en de instellingen en organisaties aan menselijkheid en efficiency. Welke handvatten? De methodiek wordt in het boek van Rosenfeld en Tardieu vergeleken met samen op reis gaan, waarbij men steeds op een tweekoppig komt en moet kiezen.

De eerste stap is: ontdekken van de impasse.

De tweede: keuzes maken die wederkerigheid met en gelijkwaardigheid van de armsten mogelijk maakt.

De derde: zich organiseren, plaats en tijd creëren waardoor de armsten elkaar en anderen kunnen ontmoeten en hun ambities kunnen uitspreken.

De vierde: dialoog scheppen met vertegenwoordigers van instellingen, instituties, overheden... Het gaat om een vorm van wederkerig leren en het formuleren van voorstellen waardoor de armsten volwaardig kunnen deelnemen aan de maatschappij. Zo leren de vertegenwoordigers van instellingen en instituties zien wat armoede en uitsluiting bij de armsten veroorzaakt.

Dan komt als vijfde de keuze of de instellingen en instituties de nodige veranderingen willen invoeren.

Op deze weg zijn voortdurend gezamenlijke vormingsmomenten nodig waar de deelnemers elkaar ook kunnen aanmoedigen. Want armoedebestrijding is nog steeds een zeer eenzame strijd met veel weerstanden die overwonnen moeten worden.

Het verloop van het project en de methodes

Het was niet de bedoeling om louter technieken en therapieën uit te proberen, noch om informatie uit te wisselen. Vanaf het begin stond voorop dat mensen die in schrijnende armoede leven als partners zouden deelnemen. Niet alleen om aan te geven hoe zij hun leven en hun problemen zien, maar juist om samen op weg te gaan naar nieuwe relaties, waarbij ieder een actieve rol heeft, ook in het plannen maken en het bepalen van de doelstellingen. Bij deze werkwijze gaat het erom dat alle partijen zo mogelijk vanaf het allereerste begin volwaardig deelnemen.

In 18 maanden zijn meerdere bijeenkomsten gehouden en zijn ouders geïnterviewd. Op 19 en 20 mei 2005 werd een seminar gehouden om alle ervaringen te bundelen en om twee sleutelwoorden en -vragen te bespreken:

- Steun: welke steun hebben gezinnen nodig om uit schrijnende armoede te komen?

⁴⁵ Rosenfeld, Jona en Tardieu, Bruno: *Artisans of Democracy*, (Lanham, Maryland USA, University Press of America, 2000) (bestaat ook in het Frans) .

⁴⁶ Van den Bosch-Höweler, Annie: *Vakmensen werken aan de democratie. Hoe gewone mensen, gezinnen in extreme armoede en instellingen samen gaan werken om maatschappelijke uitsluiting de wereld uit te helpen*. (Den Haag, ATD Vierde Wereld, 2004) Vierde Wereld Verkenningen nr 5, december 2004.

- Verantwoordelijkheid: wie is waarvoor verantwoordelijk?

De presentatie van de resultaten van het project

Op 18 november 2005 werd het eindverslag⁴⁷ in het Diaconaal Centrum Sint Anna Huis te Breda gepresenteerd. Daar is de dialoog ook begonnen. Dit verslag is te bestellen op de site van ATD Vierde Wereld Nederland⁴⁸ en werd verspreid onder de deelnemers en de diverse instellingen. Een samenvatting is zowel in het Nederlands als in het Frans uitgegeven. De Nederlandse versie werd gepubliceerd in de serie Vierde Wereld Verkenningen.⁴⁹

Het volledige eindverslag beschrijft voorwaarden die nodig zijn om een dergelijke uitwisseling aan te gaan tussen partners die absoluut niet gewend zijn aan een dialoog op voet van gelijkheid. Het verslag verwijst naar de beperkingen van het project, maar laat tegelijk zien dat een dergelijke dialoog werkelijk mogelijk is.

3.2.5. Breed onderzoek- en actieprogramma rond het gezin in Frankrijk⁵⁰

Honderdvijftig leden van de Beweging ATD Vierde Wereld hebben deelgenomen aan een breed onderzoek- en actieprogramma rond het gezin. We spraken al over dit programma in hoofdstuk 1.1. dat over de ervaring van Marie C. en haar gezin ging. De conclusies werden in Parijs gepresenteerd tijdens een seminar waaraan meer dan 200 mensen deelnamen.

Waarom dit werk?

De Beweging ATD Vierde Wereld schaaft zich sinds haar oprichting achter de overtuiging en ervaring dat de bestrijding van armoede gebaseerd moet zijn op de steun aan het gezin. *Het recht om een gezinsleven op te bouwen en de ontplooiing van het gezin* zijn de hoofdlijnen van haar actie die mensen samenbrengen. Maar gezien de ontwikkelingen in de maatschappij en de diepgaande veranderingen in de gezinsstructuren heeft ATD Vierde Wereld deze aspecten opnieuw willen bekijken en het oor te luisteren willen leggen bij een groep betrokken gezinnen om te weten wat zij zeggen als ze het hebben over hun gezin. Aan die doelstelling van kennis en overdracht waren twee andere doelstellingen verbonden:

- persoonlijke vorming om iedereen de kans te geven, na te denken over zijn eigen gezinssituatie om een betere greep op zijn leven te krijgen;
- gemeenschappelijke vorming om te leren samenwerken met mensen uit zeer verschillende sociale achtergronden.

Het team wilde daarmee ook de capaciteiten van de deelnemers versterken om in staat te zijn gesprekken aan te gaan met beroepskrachten en andere partners.

Het verloop

Dertien werkgroepen verspreid over heel Frankrijk werden opgezet. Elke groep bestond uit acht tot vijftien personen. Tweederde van de deelnemers kent een armoedesituatie. Iedere groep kwam twee jaar lang maandelijks bij elkaar. De groepen kregen gelegenheid hun werk te bundelen in drie ontmoetingen: een tussentijdse bijeenkomst waar ze samen hun ervaringen, bevindingen en ideeën uitwisselden; de Europese Ontmoeting in Warschau in 2004, waar enkele van de deelnemers als afgevaardigden heen gingen en tenslotte, ter afsluiting, een seminar voor beroepskrachten en deskundigen die de deelnemers aan de groepen zelf hebben uitgenodigd.

⁴⁷ Van den Bosch-Höweler, Annie: *Scheppen van dialoog tussen hulpverleners en mensen die in schrijnende armoede leven*. (Den Haag, ATD Vierde Wereld, 2005). Eindverslag van het project 2004-2005, uitgevoerd in Nederland in het kader van het Europees Uitwisselingsprogramma fase II: «De armsten, onmisbare gesprekspartners in de armoedebestrijding en voor de toegang van allen tot de fundamentele rechten.» (ref.2003/VP023/10094).

⁴⁸ www.atd-vierdewereld.nl

⁴⁹ Van den Bosch-Höweler, Annie: *Scheppen van een dialoog tussen hulpverleners en mensen die in schrijnende armoede leven*. (Den Haag, ATD Vierde Wereld, 2005) Vierde Wereld Verkenningen, n° 8, december 2005.

⁵⁰ De geschiedenis van dit onderzoeks- en actieprogramma en de resultaten ervan worden beschreven in het boek van Maryvonne Caillaux: *'Contre vents et marées'* (Paris, Editions Quart Monde, 2006) .

De deelnemers hebben in eerste instantie geprobeerd om voor zichzelf duidelijkheid te scheppen over de betekenis die ze aan 'het gezin' gaven. Ze deden dat door rond meerdere specifieke vragen te werken. Uit wie bestaat mijn familie/gezin? Welke band heeft dit gezin met de tijd, de geschiedenis, de herinneringen? Het gewicht en de soort van diverse relaties. En tenslotte, welke waarden liggen aan de basis van de toekomstplannen en het leven van een gezin? In het tweede jaar hebben ze samen gesproken over de voorwaarden en de middelen die nodig zijn om als gezin samen te leven. Welke hulp hebben we nodig? Wat zijn ieders verantwoordelijkheden, zowel binnen als buiten het gezin?

De drie belangrijkste uitkomsten

Iedereen die een gezin heeft, vindt het erg belangrijk dat het goed gaat met zijn gezin en dat de gezinsleden vooruitkomen in het leven, wat de levensomstandigheden ook zijn. Het gezinsleven wordt echter anders ervaren naar gelang de bestaanszekerheden. Zo zien mensen die een geschiedenis van armoede kennen, het stichten van een gezin vaak als de enige manier om hun leven zin te geven. Hun hele leven draait om het slagen van de kinderen: *'dat mijn kinderen een beter leven mogen leiden dat ik!'*. Zij leven voortdurend in angst dat hun kinderen – net als zij – met ontworteling en scheidingen te maken krijgen. Daardoor worden ze wantrouwend en raken ze in zichzelf gekeerd.

Anderzijds rijst natuurlijk de vraag: Hoe kun je nu in alle vrijheid iets opbouwen als je niet eens je familiegeschiedenis kent? De afwezigheid van de herinnering aan een familieverleden of zelfs de totale onwetendheid van dit verleden doet een grote leegte ontstaan. De geschiedenis van de armsten kenmerkt zich vaak door verbroken relaties, een geschiedenis zonder verleden.

Dan is er nog het probleem om je geschiedenis door te geven. Om het verhaal van je familie aan je kinderen te vertellen, moet je ook trots op je familie kunnen zijn. Je moet je niet schuldig of beschaamd hoeven voelen. De weg van schaamte naar trots kun je heel moeilijk alleen bewandelen, ook al is die weg zo persoonlijk dat je hem eigenlijk slechts alleen kunt bewandelen.

3.2.6. Ierland: de 'Cross-community meetings', ontmoetingen tussen groepen uit verschillende buurten in Dublin

In dit project dat gefinancierd werd door 'Combat Poverty Agency', namen mensen deel uit de hele stadsagglomeratie van Dublin. Het waren cliëntengroepen van bepaalde instellingen en deelnemers van groepen opgezet door de Ierse tak van de Beweging ATD Vierde Wereld. Ervaringsdeskundigen ontmoetten elkaar, maar ook vertegenwoordigers van het maatschappelijk middenveld (civil society) en de politiek. De doelstellingen waren:

- samen met de deelnemers de voorwaarden onderzoeken die de dialoog en discussie vergemakkelijken met mensen die in duurzame armoede leven;
- nadruk leggen op de rol en bijdrage van het gezin en de omgeving in de bestrijding van armoede; voortbouwen op het verlangen van de betrokkenen om hun gezin een goede toekomst te bieden en op de inspanningen die zij daarvoor doen;
- het soort steun en hulpverlening met elkaar benoemen die hun capaciteiten versterken om hun kinderen op een waardige manier groot te brengen;
- voorstellen naar voren te brengen die duidelijk maken welke sleutelmaatregelen getroffen dienen te worden in het nationale beleid van armoedebestrijding (Nationaal Actieplan ter bestrijding van Armoede en Sociale Uitsluiting) en die kunnen zorgen dat ze ook tot stand komen.

De aanpak

Het werk is uitgevoerd in zeven maandelijks gezamenlijke bijeenkomsten van de groepen vanaf november 2004. De deelnemers bestonden uit mensen die vaak al generaties lang in schrijnende armoede en uitsluiting leven, dakloze gezinnen en individuele personen, gezinnen in woningwetwoningen en in onbewoonbaar verklaarde woningen, gezinnen van wie kinderen geplaatst zijn, volwassenen die moeite hebben met lezen en schrijven en gezinnen met kinderen die het niet goed doen op school en die hun opleiding niet kunnen afmaken. Alle deelnemers waren voor hun inkomen afhankelijk van een uitkering.

Voor de meeste deelnemers was het de eerste keer dat ze het woord namen in een groep van 30 tot 40 mensen. Een aanzienlijke uitdaging. Lotgenoten verwelkomden hen in de groep waardoor ze gemotiveerd werden om ook mee te doen. De manier waarop ze over het project spraken, hun enthousiasme om anderen te leren kennen, hun vragen en hun directe taalgebruik maakten dat iedereen zich meteen op zijn gemak voelde.

Het was noodzakelijk om voor een aantal deelnemers tussentijdse groepsbijeenkomsten in de eigen wijk of instelling, huisbezoeken, interviews en creatieve workshops in te lassen. Alleen dan voelden ze zich vertrouwd genoeg om actief aan de discussies tijdens de gezamenlijke maandelijkse bijeenkomsten deel te nemen. Van deze ontmoetingen is iedere keer zorgvuldig verslag opgemaakt, zodat de groepen vervolgens met kennis van zaken de thema's konden voorstellen voor elke gezamenlijke maandelijkse bijeenkomst:

Welke geschiedenis, welke waarden, waarden van henzelf en waarden van de samenleving, willen de ouders overdragen aan hun kinderen?

Waar halen de gezinnen de kracht vandaan om dagelijks te overleven?

Wat moet er volgens de gezinnen, uitgaande van hun ervaringen in hun omgang met beroepskrachten, veranderen zodat de instellingen hen beter ondersteunen?

Welke steun vinden de mensen bij elkaar en welke erkenning krijgt die informele steun tussen groepen en in buurten?

Wat willen deze mensen koste wat het kost overbrengen aan de overheid over de toekomst van hun gezinnen en de buurten waar zij wonen?

Ter afsluiting van het project werd in Dublin op 6 en 7 juli 2005 een rondetafelconferentie gehouden van twee dagen. Er waren 75 deelnemers aanwezig, waaronder twee kleine delegaties van mensen die in armoede leven uit Groot-Brittannië en België, vertegenwoordigers van het Departement voor Sociale Zaken en Gezinszaken, van Combat Poverty Agency en van verscheidene NGO's.

Een belangrijk resultaat van dit project was het op papier zetten van een aantal voorstellen gericht aan de 'Dienst voor Sociale Insluiting' ten behoeve van het volgende Nationale Actieplan 2006-2008. De voorstellen bevatten onder meer de volgende aanbevelingen:

1. De voortdurende inspanningen die de ouders moeten opbrengen om hun gezin te onderhouden moeten als positief erkend worden. Dit geldt vooral als ze in een ongeschikte en onstabiele omgeving wonen, zoals in opvanghuizen voor daklozen, in 'Bed & Breakfasts' of in krottenwijken, met weinig of geen faciliteiten voor kinderen en jongeren. De kracht en weerstand die noodzakelijk zijn om zo te leven, worden zelden onderkend.
2. Ondanks de moeilijkheden en de breuken die armoede in een gezin en een buurt veroorzaken, zeggen de deelnemers toch dat ze op die plekken, in het gezin en in de buurt, de meeste steun ondervinden, in het bijzonder op de moeilijkste momenten.
3. De betrokkenheid van hulpverleners wordt gewaardeerd als ze met hun steun tegelijk hun waardering doen uitkomen voor de inspanningen van het gezin en de buurt. De deelnemers wensen dat de hulpverleners een betere kennis hebben van de levensomstandigheden van de armsten en dat ervaringsdeskundigen betrokken worden bij de opleiding van de hulpverleners.
4. De deelnemers aan het project hebben hun bezorgdheid uitgesproken over het feit dat, in de nationale inspanningen voor de bestrijding van armoede bij kinderen, de kinderen zelf en hun ouders zelden of nooit als deelnemers of partners worden genoemd. Ze vragen dat ouders die in armoede leven, middelen ter beschikking krijgen zodat ze meer inspraak krijgen bij de uitwerking en de evaluatie van het overheidsbeleid op dit punt.

HOOFDSTUK 3.3. EUROPESE ONTMOETINGEN DIE DIALOOG OP GANG BRENGEN EN DE TOEGANG VAN ALLEN TOT DE FUNDAMENTELE RECHTEN BEVORDEREN

De Beweging ATD Vierde Wereld heeft sinds de jaren '70 acties ondernomen teneinde de armsten meer inspraak te geven in het Europees sociaal en cultureel beleid. In 2004 en 2005 heeft de beweging - binnen het transnationale uitwisselingsprogramma - verschillende Europese ontmoetingen georganiseerd. Dialoog, wederkerig leren van en met andere Europeanen, zijn daarbij niet alleen methode. Ze leiden tot een manier van met elkaar omgaan waarbij iedereen gelijkwaardigheid ervaart. Het is een nieuwe ontwikkeling. Zo beoogt ATD Vierde Wereld de toegang van een ieder, zonder uitzondering, tot de fundamentele rechten te bevorderen.

3.3.1. 'Samen verantwoordelijk voor een waardig Europa voor iedereen', Europese Ontmoeting in Warschau 6 en 7 februari 2004⁵¹

Sinds 1989 hebben zeven bijeenkomsten van de 'Europese volksuniversiteit van de Vierde Wereld' plaats gehad, die georganiseerd werden in nauwe samenwerking met het Europees Economisch en Sociaal Comité in Brussel. In 2004 vond deze bijeenkomst voor het eerst in Warschau plaats.

Na twee jaar van intensieve voorbereiding heeft de ontmoeting in Warschau meer dan 300 deelnemers bij elkaar gebracht, uit 16 Europese landen. Een derde van deze deelnemers bestond uit mensen die armoede kennen, een derde uit leden van verenigingen die met de armsten optrekken en een derde uit mensen die een verantwoordelijke positie bekleden binnen politieke, economische, culturele, religieuze organisaties of op het niveau van de vakbonden, op plaatselijk, landelijk en Europees niveau. Een honderdtal Poolse studenten zorgde voor de ontvangst, vertalingen, allerlei diensten en droeg zo enthousiast bij aan het welslagen van deze bijeenkomst.

De delegaties van de landen, die 's avonds bij gezinnen en groepen in Warschau ondergebracht werden, begonnen met creatieve workshops.⁵² Creatieve workshops zijn bij uitstek een middel om als gelijkwaardige mensen met onbekende materialen te werken en elkaars kwaliteit als mens te leren kennen. De hoofdmoot van deze twee dagen bestond uit discussies in elf workshops waarvan de deelnemers ieder drie keer, telkens anderhalf uur, bijeenkwamen.

De thema's van deze elf workshops zijn gekozen op basis van de intensieve voorbereiding van de deelnemers in de verschillende landen in de voorgaande maanden. Vanuit deze specifieke thema's hebben de deelnemers gesproken over:

- wat doet een ieder en hoe om te bereiken dat de waardigheid van iedereen gerespecteerd wordt?
- welk engagement moet een ieder op zich nemen om te zorgen voor een 'beter samenleven' tussen Europese burgers en volkeren?
- welke ambities hebben we samen voor Europa en haar inwoners?
- op welke terreinen zijn de ervaringen, inspraak en deelname van de armsten noodzakelijk om de democratie in Europa en in de wereld te bevorderen. Hoe kunnen zij een kans zijn voor de mensheid?

In tegenstelling tot wat vaak gedacht wordt, bleken de ervaringsdeskundigen zeer gemotiveerd en waren zij bereid medeverantwoordelijkheid te dragen om armoede en sociale uitsluiting terug te dringen en om een samenleving op te bouwen die ieder mens respecteert. Door een dialoog tot stand te brengen tussen mensen met uiteenlopende achtergronden en posities - met inbegrip van de mensen van wie het woord vaak minder hoog wordt aangeslagen en van geen belang wordt geacht - hebben de deelnemers aan de Ontmoeting in Warschau ieders engagement versterkt en een originele en noodzakelijke bijdrage geleverd aan de opbouw van Europa.

⁵¹ Een verslag van de Ontmoeting is beschikbaar in het Engels, Frans, Pools en Spaans .

⁵² Zie de evaluatie van Philippe Barbier, hoofdstuk 5.3.

3.3.2. Ontmoetingen en uitwisselingen ter gelegenheid van de Werelddag van Verzet tegen extreme Armoede, 17 oktober

De Werelddag van Verzet tegen extreme Armoede werd op 17 oktober 1987 in het leven geroepen door een groep burgers die eer wilde betonen aan de slachtoffers van de armoede en die op wilde komen voor de rechten van de mens voor iedereen, wereldwijd. Deze dag werd door de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties in december 1992 officieel tot internationale dag uitgeroepen en wordt over de hele wereld gevierd. Het is de gelegenheid voor mensen die in uitsluiting leven, en voor andere burgers om samen te komen rond de armsten, om te spreken over hun engagement, voor respect voor iedereen en om mensen op te roepen daarvoor in beweging te komen.

Op veel plaatsen vinden op deze dag bijzondere evenementen plaats. Deze manifestaties, en ook de voorbereiding ervan, geven een grote verscheidenheid aan burgers, verenigingen en andere partners de kans om gesprekken aan te knopen met mensen waarvoor zij gewoonlijk geen gelegenheid hebben.

Ter gelegenheid van de werelddag reizen kleine delegaties door Europa om andere groepen te ontmoeten en om samen met hen deze dag te vieren. De afgelopen jaren zijn onder meer delegaties uit België, Frankrijk, Groot-Brittannië en Nederland naar Duitsland, Engeland, Ierland, Luxemburg en Polen gegaan. Anderen zijn naar Frankrijk en België gekomen. Overal bieden de uitwisselingen gelegenheid tot ontmoetingen, bezoeken en interessante uitwisselingen over elkaars situatie en activiteiten.

Op 17 oktober 2005 hebben Duitse, Franse, Slowaakse en Belgische jongeren zich bij een groep Luxemburgse jongeren aangesloten om samen met hen en een groot aantal volwassenen deze dag te beleven. Het hoogtepunt was de onthulling van een beeldhouwwerk dat voor het nationaal cultureel ontmoetingscentrum 'Abbaye de Neumünster' in Luxemburg werd geplaatst.

3.3.3. Ontmoeting met Romano Prodi, Voorzitter van de Europese Commissie

Eveneens ter gelegenheid van de Werelddag van Verzet tegen extreme Armoede ontving de (toenmalige) voorzitter van de Europese Commissie, de heer Romano Prodi, op 20 oktober 2004 een delegatie van de Beweging ATD Vierde Wereld.

De vijftien afgevaardigden kwamen uit België, Frankrijk, Groot-Brittannië, Italië, Nederland en Polen. Zij spraken met Voorzitter Prodi over het feit dat nog teveel Europeanen, zowel in West- als in Centraal-Europa, in onaanvaardbare omstandigheden leven die een regelrechte ontkenning van de mensenrechten vormen. Met voorbeelden uit hun eigen ervaringen en die van hun omgeving, maakten ze duidelijk dat het ondraaglijk is als mensen je waardigheid bespotten. Ze spraken over huisvesting, werk, onderwijs... en over het gezinsleven. Ze hebben onderstreept dat nog teveel ouders in armoede leven en dat hun kinderen om die reden uit huis geplaatst worden in plaats van de nodige hulp te krijgen. Vóór deze ontmoeting kwamen de afgevaardigden een dag bijeen om elkaar beter te leren kennen, te begrijpen wat de Europese Unie tegen armoede doet en de laatste hand te leggen aan de bijdragen die ze met hun achterban thuis hadden opgesteld.

HOOFDSTUK 3.4. DEELNAME AAN OVERLEG OP EUROPEES EN OP NATIONAAL NIVEAU

3.4.1. Op Europees niveau

In dit hoofdstuk 3.4.1. gaan we in op het Europees beleid ter bestrijding van armoede en sociale uitsluiting. Het was een van de doelstellingen van de Europese Unie neergelegd in het Verdrag van Amsterdam.⁵³ De Europese Raad in Lissabon in maart 2000 heeft de doelstelling nader uitgewerkt in de Lissabon-strategie. Die tekst stelt dat Europa er naar moet streven *'de meest dynamische en concurrerende kennis-economie van de wereld te worden, waar een sterke en duurzame economische groei vergezeld gaat van meer en betere banen en van een hechtere sociale samenhang.'* Vervolgens besloot de Europese Raad van Kopenhagen in 2002 deze doelstellingen bij te stellen. Ze komt erop neer dat de lidstaten in hun Nationale Actieplannen (NAPincl's) streefdoelen formuleren om maatregelen te nemen die ertoe moeten leiden dat armoede en sociale uitsluiting tegen het jaar 2010 zijn weggewerkt.

De Europese Unie wil de 'sociale samenhang' bevorderen; deze wordt als een essentieel onderdeel van die beleidsdoelstellingen beschouwd. De Raad van Lissabon heeft een aantal gemeenschappelijke doelen met betrekking tot de bestrijding van armoede vastgesteld en heeft besloten dat de lidstaten hun beleid op dit punt op elkaar moesten afstemmen. De afstemming vindt plaats via de *'open methode van coördinatie'* (OMC) *ter Bestrijding van Armoede en Sociale Uitsluiting*. In dat kader moeten de lidstaten om de twee jaar hun prioriteiten, hun inspanningen en hun investeringen vastleggen in een *Nationaal Actieplan (NAPincl)*. In 2005 vindt een tussentijdse evaluatie van de Lissabon-strategie plaats met daarnaast tegelijk een evaluatie van de gehele OMC rond de Bestrijding van Armoede.

De 'peer reviews' (evaluaties door mensen die in verschillende landen op hetzelfde terrein werkzaam zijn) vormen een belangrijk element van de OMC. Het gaat hier om een wederzijds leerproces, uitgaande van de analyse van maatregelen op een bepaald gebied of van institutionele voorzieningen die de Lidstaten zelf in hun NAPincl's als goed werkende voorbeelden beschouwen. Verder wordt er sinds 2002 jaarlijks op *Europees niveau een rondetafelconferentie over de bestrijding van armoede en sociale uitsluiting* georganiseerd.

Het is vooral via *transnationale uitwisselingsprogramma's*, zoals het programma dat ATD Vierde Wereld heeft uitgevoerd (en waarover dit document gaat), dat de Europese Commissie aan mensen die in armoede leven, de gelegenheid heeft willen bieden om hun mening te geven, deel te nemen aan de processen van wederzijds leren en van onderlinge samenwerking waarop de OMC over de bestrijding van Armoede de nadruk legt.

A. Evaluatie van de Nationale Actieplannen ter Bestrijding van Armoede en Sociale Uitsluiting (NAPincl's) en van de Open Methode van Coördinatie (OMC)

In 2001 en 2003 heeft de Beweging ATD Vierde Wereld haar opmerkingen met betrekking tot de NAPincl's 2001-2003 en 2003-2005 aan de Europese Commissie overhandigd. In het document van 2003⁵⁴ gaat haar evaluatie van de NAPincl's voornamelijk over de plaats die de participatie van ervaringsdeskundigen heeft gekregen in het geheel. Aan het eind van dit verslag drukt ATD Vierde Wereld haar diepe verontrusting uit over de voorstellen van de Commissie om het beleid ten aanzien van de sociale zekerheid en de bestrijding van armoede en sociale uitsluiting te harmoniseren. Ze vreest dat daarmee het sociaal beleid ondergeschikt wordt gemaakt aan het economische en werkgelegenheidsbeleid.

Tijdens de herziening van de 'Lissabon-strategie' in 2004 en 2005, heeft de beweging opnieuw elementen aangedragen voor de evaluatie van de OMC en de NAPincl's. Ze beantwoordde de vragenlijst over de evaluatie van de OMC in het raam van haar deelname aan Europese netwerken (EAPN en het platform van sociale NGO's). In dit document benadrukt ATD Vierde Wereld het belang van de OMC voor de participatie van de armsten:

⁵³ Verdrag aangenomen in 1997 en in werking getreden in 1999. Artikelen 136 en 137 .

⁵⁴ 'De Nationale Actieplannen ter Bestrijding van Armoede en Sociale Uitsluiting 2003-2005 als middel tegen extreme armoede', oktober 2003 .

In landen waar voorheen weinig activiteiten bestonden, zowel in termen van erkenning van het bestaan van armoede en maatschappelijke uitsluiting als in termen van een globaal beleid om die te bestrijden, heeft de OMC grote vooruitgang bewerkstelligd.

De ontwikkeling van partnerschappen met ervaringsdeskundigen, gecombineerd met een verspreiding van de bestaande kennis over armoede en maatschappelijke uitsluiting, kan op lange termijn invloed van betekenis hebben op de publieke opinie, op de politieke bereidheid maatregelen te nemen alsmede op de beleidsontwikkeling op Europees en nationaal niveau; voorwaarde is wel dat daarvoor tijd en middelen beschikbaar blijven.

Een partnerschap met mensen die zelf armoede kennen, brengt nieuwe ideeën naar boven bijvoorbeeld over indicatoren die helpen vaststellen of het gevoerde beleid werkelijk tot de resultaten leidt die waren beoogd of niet.

Het feit dat de 'Gemeenschappelijke doelstellingen' rekening houden met de verschillende dimensies van de armoede, heeft de samenwerking tussen deelnemers op verschillende beleidsterreinen aangemoedigd, gaande van ministeries tot niet-regeringsgebonden organisaties (NGO) en plaatselijke verenigingen. Dit zou anders zeker nooit gebeurd zijn.

B. Jaarlijkse rondetafelconferenties georganiseerd rondom 17 oktober

Het feit dat de Europese Unie de gewoonte heeft aangenomen om ter gelegenheid van de Werelddag van Verzet tegen extreme Armoede (17 Oktober) een groot aantal betrokken mensen bijeen te brengen voor een rondetafelconferentie heeft belangrijke symbolische waarde en betekent een concrete bijdrage aan deze internationale dag.

De rondetafelconferenties beogen de dialoog tussen alle betrokken partijen te bevorderen in de context van de OMC rond de Bestrijding van Armoede. Ze worden georganiseerd onder verantwoordelijkheid van het Voorzitterschap van de Raad van de Europese Unie tezamen met de Europese Commissie. Sinds de eerste rondetafelconferentie in Aarhus (Denemarken) heeft ATD Vierde Wereld ieder jaar een delegatie afgevaardigd met mensen met een armoedegeschiedenis. ATD Vierde Wereld is ook betrokken bij de voorbereidende vergaderingen en de evaluaties van deze conferenties.

In 2004 is het thema van de rondetafelconferentie, in Rotterdam: 'De Bestrijding van Armoede en Sociale Uitsluiting in de Europese Unie - nieuwe uitdagingen en perspectieven'.

De delegatie van ATD Vierde Wereld bestond uit vijf personen: uit Frankrijk, Groot-Brittannië en België. Een van hen, een jonge Britse, had in juli 2002 al meegedaan aan de Europese Jongerenconferentie en was door de organisatoren uitgenodigd om de workshop over het thema *armoede onder de jongeren* in te leiden. Ze ging uit van haar eigen persoonlijke ervaringen, maar ook van voorbereidingen met jongeren uit meerdere landen. Ze deed ook een voorstel: er zouden meer plaatsen en momenten moeten komen waar jongeren samen kunnen nadenken en activiteiten ontplooiën zodat ze weer moed krijgen om hun verantwoordelijkheid te nemen en om elkaar en anderen te steunen. Ze vatte de voorwaarden om met alle jongeren vooruit te komen samen in vijf 'T's':

- *TOGETHER (samen): samen denken, handelen, leven. Mèt ons en niet vóór ons.*
- *TRUST (vertrouwen): vertrouwen betekent respect, er zijn voor de ander en hem als een persoon beschouwen en niet als een probleem. Je eigen idee niet opdringen maar zijn plannen ondersteunen en vertrouwen hebben in zijn kunnen.*
- *TIME (tijd): een duurzame investering, een relatie die aan de toekomst bouwt; zelfs al zijn er mislukkingen, beschouw die als leerervaring.*
- *TRUE PARTNERSHIP (echt partnerschap) betekent dat iedereen echt het beste van zichzelf kan geven, zichzelf kan zijn met zijn eigen overtuigingen, geloof en capaciteiten...*
- *TRAINING (vorming): iedereen kan leren van anderen, beroepskrachten, politici, jongeren en hun gezin. Niemand beschikt over dé enige oplossing: we kunnen samen zeer ver komen.*

De rondetafelconferentie van 17 en 18 oktober 2005, in Glasgow (Groot-Brittannië) werd 'Halverwege Lissabon' genoemd. Medewerkers van ATD Vierde Wereld uit Groot-Brittannië, Spanje, België en Frankrijk namen hieraan deel. Eén van de afgevaardigden hield de

openingspresentatie in de workshop over kinderen en gezin, zich baserend het experimentele opleidingsprogramma met maatschappelijk werkers in Groot-Brittannië.⁵⁵

Het hoofdpunt van de inleiding van Margaret Hodge, Brits minister van Werkgelegenheid, ging over het belang van de in Groot-Brittannië ontwikkelde dialoog met vertegenwoordigers van het maatschappelijk middenveld en in het bijzonder met organisaties als EAPN (Europees Netwerk Armoedebestrijding), OXFAM en ATD Vierde Wereld.

C. 'Peer Review' op het gebied van het beleid ter bestrijding van armoede

Om de samenwerking tussen de lidstaten op het gebied van het beleid ter bestrijding van Armoede in de hele Europese Unie te versterken, heeft de Europese Commissie een evaluatieprogramma opgestart door 'peers'. Het programma beoogt de uitwisseling van goede praktijkvoorbeelden.⁵⁶ Het principe van deze 'Peer Reviews' is vrij nieuw en dateert van 2004. Vertegenwoordigers van Europese en nationale organisaties, zoals NGO's, zijn bij dit proces betrokken en de conclusie is dat dit programma een toegevoegde waarde heeft.

Elk van deze evaluaties door 'peers' wordt georganiseerd door een lidstaat. Ze geeft een presentatie van een actie of maatregel die goed werkt en eerder in zijn NAPIncl werd vermeld. De Beweging ATD Vierde Wereld heeft aan twee van deze bijeenkomsten deelgenomen en presenteerde beide keren een rapport.

De bijeenkomst in februari 2005 in Italië heeft als thema 'De risico's voorkomen dat arme gezinnen worden uitgesloten'. In haar rapport onderstreept ATD Vierde Wereld⁵⁷ een aantal voorwaarden die nodig zijn om het beleid zo op te kunnen zetten dat die gezinnen en groepen ook werkelijk worden bereikt:

Vaak vragen die gezinnen niet om hulp uit angst dat hun kinderen hen ontnomen worden en in instellingen geplaatst worden. Hen respecteren, rekening houden met de mening van de ouders en in overeenstemming daarmee handelen, kan hun angst verminderen of zelfs wegnemen;

- De sterke punten van de kinderen en de ouders, en niet hun problemen als uitgangspunt nemen;
- Rekening houden met de duur van de armoede in het gezin en met de onzekerheid waarin zij leven; vervolgens de investeringen van de hulpverlening daarop afstemmen.

De ouders en kinderen die van een project of een voorziening 'gebruik mogen maken', moeten ook bij de opzet en de evaluatie ervan betrokken worden.

In september 2005, in Portugal gaat het 'peer review' over het thema 'Sociale ontwikkeling van de samenleving. Het mobiliseren van alle betrokken instellingen en de participatie bevorderen van uitgesloten mensen'. Het rapport van ATD Vierde Wereld legt er de nadruk op⁵⁸ dat één van de misverstanden van politici is te geloven dat investeringen ten behoeve van economische groei en werkgelegenheid automatisch zullen leiden tot het verdwijnen van armoede en tot het ontstaan van sociale samenhang. Ze zijn inderdaad nodig om mensen die in armoede leven te steunen bij hun inspanningen werk te vinden, maar daarnaast moeten ook alle andere facetten van hun maatschappelijke integratie meegenomen worden. Hun integratie en deelname aan het sociale leven moeten beschouwd worden als waardevol, zowel voor degenen die in armoede en uitsluiting leven als voor de maatschappij.

D. De interpartijengroep 'Vierde Wereld Comité' in het Europees Parlement

De interpartijengroep 'Vierde Wereld Comité in het Europees Parlement' werd in 1980 opgericht in antwoord op een oproep van Joseph Wresinski. Het comité heeft als doel bij te dragen aan het werk van het Europees Parlement, sterk rekening houdend met de ervaringen, ideeën en wensen van armste mensen en gezinnen. Ter gelegenheid van de recente verkiezingen van het Europees Parlement ontvingen de toekomstige leden van het Europees Parlement een manifest gericht aan

⁵⁵ zie hoofdstuk 3.2.2.

⁵⁶ Zie <http://www.peer-review-social-inclusion.net/peer/fr/index.html>

⁵⁷ Zie http://www.peer-review-social-inclusion.net/peer/pdf_pool/05_IT_com_ATD_en_050216.pdf

⁵⁸ Zie http://www.peer-review-social-inclusion.net/peer/pdf_pool/05_PT_com_ATD_en_050902.pdf

alle Europese burgers en werden ze uitgenodigd om zich bij het comité aan te sluiten.

De Beweging ATD Vierde Wereld voert het secretariaat van het comité. Sinds de laatste verkiezingen werkt het Europese Netwerk Armoedebestrijding (EAPN) met het comité samen. Inmiddels hebben zich 62 leden van het Europees Parlement aangesloten. Ze zijn afkomstig uit zeventien landen en behoren tot vijf van de zeven politieke formaties.

In de afgelopen periode heeft het comité de volgende thema's behandeld:

Februari 2005: Een beslissend initiatief voor de uitroeiing van de armoede tegen het jaar 2010? Het Europees Parlement moet in actie komen!

Mei 2005: 'Werkgelegenheid: een middel om armoede te bestrijden of een doel op zich?'

September 2005: 'Waar mensen gedoemd zijn in armoede te leven, worden de Rechten van de Mens geschonden; zich verenigen om die rechten te doen eerbiedigen is een dure plicht'

December 2005: 'Uitsluiting en armoede, veroorzakers van geweld?'

E. Europese ontmoetingen tussen mensen die in armoede leven

Een van de gemeenschappelijke doelstellingen in de bestrijding van armoede die in december 2000 tijdens de Europese Top in Nice aangenomen werd, was het mobiliseren van alle betrokkenen in de besluitvorming om armoede tegen het jaar 2010 uit te roeien. Zo worden sinds 2001 'Europese ontmoetingen tussen mensen die in armoede leven' gehouden, onder impuls van het EAPN.

De Beweging ATD Vierde Wereld maakte deel uit van het organisatiecomité van deze ontmoetingen. De beweging heeft tijdens de voorbereiding en via de deelname aan deze Europese ontmoetingen haar deskundigheid ter beschikking gesteld, met name om voorwaarden te scheppen dat mensen en groepen in extreme armoede daadwerkelijk inspraak krijgen. ATD Vierde Wereld heeft sterk de nadruk gelegd op een goede voorbereiding op nationaal niveau. Alleen op die manier kunnen de deelnemers aan de Europese ontmoeting andere mensen, met name van de zwaksten onder hen, vertegenwoordigen.

F. Raadpleging georganiseerd door het Europees Economisch en Sociaal Comité (EESC) over de 'participatie van het maatschappelijk middenveld'

Vanwege de langdurige samenwerking tussen het EESC en ATD Vierde wereld, nodigde het Comité de beweging uit om haar ideeën te presenteren over 'de participatie van het maatschappelijk middenveld' tijdens een in maart 2004 gehouden seminar over 'Participatieve democratie en Europese Grondwet'.

De inleiding van ATD Vierde Wereld stelt:

- dat rekening houden met de werkelijkheid, de ervaring en de denkbeelden van de armsten de democratie zelf versterkt;
- dat net zoals voor slavernij en marteling geldt, extreme armoede zo'n ernstige schending van de menselijke waardigheid inhoudt dat ze de Europese Unie moet aanzetten op dat punt geen enkele tolerantie toe te staan;
- dat de criteria en voorwaarden voor de erkenning van de representativiteit van NGO's moeten zijn: dicht bij het leven van hun achterban staan, kwalitatieve kennis op lange termijn ontwikkelen en een verenigingsleven bevorderen;
- het is belangrijk dat een 'verticale' dialoog de burgers uit alle sociale lagen rechtstreeks en regelmatig met elkaar verbindt om de democratie in de richting te duwen van een maatschappij waarin iedereen een plaats heeft en die een ieder een plaats geeft.

3.4.2. Op nationaal niveau, met name België:

In verschillende landen voert de Beweging ATD Vierde Wereld regelmatig overleg met de overheid. Via deze besprekingen probeert de beweging de noodzaak te doen erkennen dat mensen die in armoede en uitsluiting leven direct bij het overleg betrokken moeten worden. Ook

al is dat streven nog maar gedeeltelijk geslaagd, toch is dit overleg al sinds 15 – 20 jaar gaande in Frankrijk en België en sinds kort ook in Groot-Brittannië.

In de afgelopen jaren heeft ATD Vierde Wereld, samen met andere verenigingen en samenwerkingsverbanden zoals de Sociale Alliantie in Nederland, zich ervoor ingezet dat mensen die armoede kennen, inspraak hebben bij de uitwerking en evaluatie van de NAPincl's. Dit gebeurde onder meer in: België, Frankrijk, Groot-Brittannië, Luxemburg, Nederland en Spanje. De voorwaarden voor deze vormen van inspraak, met name de methoden, en bereikte resultaten zijn elders in dit rapport besproken.

We willen hier alleen enkele interessante projecten opnoemen. Het project 'Get Heard'⁵⁹ (Laat je horen) dat sinds 2005 in Groot-Brittannië loopt. Verder het programma 'Having Your Say'⁶⁰ (Je hebt wat te zeggen), in november 2005 in Ierland opgestart door Combat Poverty Agency. Beide projecten maken deel uit van het NAP in deze landen en ATD Vierde Wereld is erbij betrokken.

Wij willen nu in de volgende paragraaf speciale aandacht schenken aan ontwikkelingen in België. We willen laten zien dat ondanks de geweldige vooruitgang van de laatste jaren daar, dit nog niet betekent dat de nodige voorwaarden voor de participatie van mensen die in armoede leven, inmiddels al dagelijkse praktijk zijn.

De tiende verjaardag van het Algemeen Verslag over de Armoede in België

In 1992 heeft de federale regering een Algemeen Verslag over Armoede in België gevraagd. De Koning Boudewijn stichting, de Unie van Belgische Gemeentes en Steden, afdeling OCMW, en ATD Vierde Wereld werden belast met de redactie ervan. Dit werk heeft twee jaar geduurd. Ook op andere verenigingen is een beroep gedaan. Het was de eerste keer dat mensen die ernstige armoede kennen, via verenigingen waarbij ze aangesloten waren, betrokken werden bij de opstelling van een rapport van een dergelijke omvang. Dit werk, tot stand gebracht op basis van gezamenlijk overleg, blijft een belangrijk standaardwerk omdat mensen die in armoede leven, vanaf het eerste begin tot de eindredactie ervan, bij de opstelling ervan betrokken waren. Begin 1995 werd dit verslag overhandigd aan de minister-president.

De regering heeft gevolg gegeven aan de conclusies van het Algemeen Verslag door een à twee keer per jaar *'interministeriële conferenties voor sociale integratie'* (IMCSI) te organiseren over thema's die zowel betrekking hebben op het beleid van de federale regering, de regeringen van de Gemeenschappen, als de Gewesten. Binnen het 'Centrum voor Gelijkheid van Kansen en voor Racisme Bestrijding' werd een 'Armoedecentrum' opgericht, dat sinds 1998 het 'Steunpunt tot Bestrijding van Armoede, Bestaansonzekerheid en Sociale Uitsluiting' heet. Dit steunpunt brengt elke twee jaar verslag uit.

De verenigingen die betrokken waren bij de redactie van het AVA hebben het *'Samenwerkingsverband van Partnerverenigingen van het Algemeen Verslag over Armoede'* opgericht, om samen de uitvoering van de aanbevelingen van het Verslag te blijven volgen en in partnerschap met het Steunpunt te werken.

De federale regering besloot in 2003 een grootschalig overleg te starten ter gelegenheid van de tiende verjaardag van het AVA. Maar er is nog geen uitvoering aan gegeven ... In het begin 2005 werd besloten de verschillende organisaties te raadplegen op basis van tien discussienota's over verschillende thema's met de bedoeling de uitkomsten op te nemen in het volgende verslag van het Steunpunt.

Er werden verschillende *consultatiebijeenkomsten* gehouden in de provincies en in één op nationaal niveau. Ondanks het gebrek aan tijd en middelen die wenselijk zijn voor een serieuze voorbereiding en een echte dialoog garanderen, besloten de verenigingen toch mee te doen en mensen in armoede erbij te betrekken.

Na afloop hebben de verenigingen, waaronder ATD Vierde Wereld, de gang van zaken kritisch onder de loep genomen:

⁵⁹ Overlegprocedure gestart op 17 oktober 2004 door 'Social Policy Task Force' (samenwerkingsverband van niet-gouvernementele organisaties (NGO's)) en het Ministerie van Werkgelegenheid en Sociale Zaken samen met EAPN, Oxfam, ATD Vierde Wereld.

⁶⁰ www.cpa.ie/havingyoursay

- Het taalgebruik in de discussienota's was moeilijk, dus vrijwel niet te gebruiken voor degenen die samen met mensen die armoede kennen de vergaderingen hebben voorbereid.
- De armsten waren in de minderheid en hadden vaak niet genoeg tijd om intensief aan het gemeenschappelijk voorbereidend werk mee te doen. Vanwege gebrek aan een aangepaste methode voor hun begeleiding werd hun deelname niet aangemoedigd.
- De gespreksleiding van de workshops tijdens de bijeenkomsten in de provincies had kennelijk geen methodische instructies ontvangen die helpen om de participatie voor iedereen mogelijk te maken. Ze mikte voornamelijk op snelle resultaten: er moest en zou een voorstel uitrollen dat volgens alle deelnemers de hoogste prioriteit had. De begeleiders en de deelnemers van verschillende workshops hadden zo'n snelle conclusie afgewezen.
- Er was een probleem met de betekenis van het woord 'dialogoog', want de gang van zaken leek meer op het naast-elkaar-zetten van persoonlijke standpunten, zonder dat de deelnemers geholpen werden om een gezamenlijk standpunt te bepalen.

Het Steunpunt was zich bewust van het te beperkte karakter van deze ontmoetingen. Het heeft er daarom voor gekozen zich bij de redactie van zijn tweejaarlijkse verslag, grotendeels te baseren op bijdragen van andere groepen en projecten waar soms al meerdere jaren een diepgaande dialoog aan de gang is, en van diverse themagroepen waar de werkomstandigheden gunstiger zijn.

HOOFDSTUK 3.5. SEMINARS EN BIJEENKOMSTEN ROND HET BURGERSCHAP, DE STEUN AAN GEZINNEN EN ARMOEDEBESTRIJDING

Dit hoofdstuk gaat over vijf Europese bijeenkomsten, die in het kader van het transnationale uitwisselingsprogramma zijn georganiseerd.

Er waren twee hoofdthema's:

1. Steun aan het gezinsleven;
2. de uitwerking van een beleid ter bestrijding van armoede.

Deze seminars boden de deelnemers de gelegenheid om met elkaar ervaringen uit te wisselen en te spreken over hun eigen inzet. Ze konden hun ideeën en vragen met elkaar bespreken en lering trekken uit de acties die op verschillende plaatsen worden uitgevoerd. De deelnemers lieten iedere keer blijken dat de bijeenkomsten en de voorbereiding ervan hen stimuleerden bij hun activiteiten.

3.5.1. De werkvakantie van jongeren in Neudorf, Duitsland, juli 2004

De Beweging ATD Vierde Wereld heeft een lange ervaring met het organiseren van werkvakanties, waar jongeren van verschillende nationaliteiten en sociale milieus elkaar ontmoeten en met elkaar kunnen praten over: wat doen we als jongeren om armoede te bestrijden? Welke inspanning vraagt dat van ons?

Aan de werkvakantie in juli 2004 in Neudorf deden zeventenwintig jongeren tussen 18 en 26 jaar mee, afkomstig uit Polen, Rusland, Frankrijk en Duitsland. Het merendeel van deze jongeren sprak alleen zijn eigen taal. De deelnemers hadden zeer uiteenlopende levenservaringen. Sommige jongeren waren in zeer hachelijke woonomstandigheden in de stad opgegroeid en hadden weinig of geen beroepskwalificatie toen ze van school kwamen. Anderen kwamen uit een economisch achtergestelde landbouwstreek en waren betrokken bij projecten die de werkloosheid onder jongeren moeten terugdringen. Weer anderen deden mee aan activiteiten voor vrijwilligers of waren studenten die zich 's zomers voor sociale projecten inzetten.

Door het leven in de groep en met hun handen te werken, leerden zij elkaar vaardigheden en verantwoordelijkheden. Op die manier kregen ze respect voor elkaar. Het gezamenlijk opgezette theaterproject bood de deelnemers de kans meer te weten te komen van het leven van jongeren uit de verschillende landen. Ze vertelden elkaar van hun inspanningen om iets tegen uitsluiting en moeilijke levensomstandigheden te ondernemen. Ze brachten de gemeenschappelijke waarden (zoals solidariteit en vrijheid) tot uitdrukking in de vorm van een toneelstuk 'De vrijheid zoals ik die zie' (Freiheit die ich meine). Het leverde levendige discussies op. Dank zij het stuk konden ze in het publiek laten zien welk engagement ze hebben.

Enkele maanden later, op 16 oktober in Berlijn, voerden ze het toneelstuk opnieuw op ter gelegenheid van de Werelddag van Verzet tegen extreme Armoede, tijdens de conferentie 'Ausgebildet oder Ausgegrenzt' (Opgeleid of Uitgesloten). Deze conferentie was gewijd aan de Duitse hervorming van het werkgelegenheids- en onderwijsbeleid voor jongeren. Een kleine delegatie van Engelse, Belgische en Franse jongeren heeft er actief aan deelgenomen en zo het debat verruimd met ervaringen uit andere Europese landen.

3.5.2. 'De armste burgers als partners beschouwen', Seminar in Krakau, Polen, november 2004

In Krakau kwam een dertigtal mensen bijeen uit Groot-Brittannië, België, Frankrijk en Polen. Het seminar was gekoppeld aan de jaarlijkse nationale conferentie die de Poolse ombudsman voor burgerrechten organiseert, dit jaar met als titel 'Tegen sociale onmacht'. Zo namen de genodigden voor de conferentie eerst deel aan het seminar en de deelnemers van het seminar namen de volgende dag aan de conferentie deel.

Dit seminar vertrok van de stelling dat als we een maatschappij willen bereiken waarin iedereen een actief deelnemer kan zijn, dit veronderstelt dat het maatschappelijk middenveld de deelname

en inspraak van de armsten als een concreet hoofddoel beschouwt en de condities daarvoor moet scheppen. De vraag waar de verschillende werkgroepen zich over bogen was dan ook: 'Welke verantwoordelijkheden dragen wij als burgers om de deelname te bevorderen van mensen die van iedere vorm van participatie zijn uitgesloten?' De deelnemers spraken veel over hun eigen ervaringen op dit gebied en vonden de voorgestelde methode van wederkerig leren voor iedereen zeer nuttig, zelfs al was ze vaak moeilijk.

3.5.3. 'Hoe ondersteunen we het gezinsleven?', Seminar in Pierrelaye, Frankrijk, februari 2005

Dit seminar van twee dagen bracht 70 deelnemers bijeen uit tien Europese landen: België, Spanje, Frankrijk, Ierland, Groot-Brittannië, Luxemburg, Nederland, Polen, Roemenië en Zwitserland: ouders, leden van diverse verenigingen die samen met de armsten zelf actie voeren tegen armoede, politici, beroepskrachten uit de sociale, educatieve, gerechtelijke en medische wereld. Dit seminar bood de gelegenheid om de discussies die plaatselijk en op Europees niveau werden gevoerd samen verder te verdiepen. Het ging over de best geëigende vormen van steun aan gezinnen op een manier waarbij de ouders zelf zoveel mogelijk het heft in handen hebben.

De uitwisselingen, plenair en ook in kleinere groepen, draaiden om drie thema's:

- Relaties opbouwen die - rekening houdend met de bestaande regels - aan ouders en de kinderen (en alle andere partners: beroepsmensen, grootfamilie, burens, vrienden...) gelegenheid geven om te vertellen wat hun streven is, wat hen beangstigt, welke voorstellen ze hebben. Wat staat goede hulprelaties in de weg? Hebben we ook positieve voorbeelden? Welke voorwaarden zijn er nodig om positieve relaties tot stand te brengen?

- Hoe kunnen we ons bij de steun aan een gezin baseren op zijn toekomstverwachtingen? Hoe het de gelegenheid geven om die verwachtingen uit te spreken (wat wensen de gezinsleden op lange termijn, met welke tussenstappen?). Hoe kunnen we die wensen aan buitenstaanders uitleggen, zodat ze die gaan ondersteunen en er rekening mee houden bij de bemoeienissen die zij hebben met dat gezin?

- Gezin en samenleving. Waarom is de samenleving onontbeerlijk voor het gezin? Hoe kan de samenleving het gezin steunen? Hoe kan elk gezin bijdragen tot de samenleving waarvan het deel uitmaakt? Welke verantwoordelijkheden hebben we als mens en als burger om de gezinnen met de grootste moeilijkheden te ondersteunen?

3.5.4. 'Als de horizon opengaat...', cultuur als middel tegen armoede, Seminar in Luxemburg, 27 en 28 mei 2005,

De ontmoeting 'Als de horizon opengaat...' vond plaats tijdens het Luxemburgse voorzitterschap van de Europese Unie. De deelnemers bogen zich over een aantal culturele acties onder achtergestelde bevolkingsgroepen in verschillende landen. Ontdekken en begrijpen dat cultuur een echte kans op bevrijding, ontmoeting en emancipatie van iedereen kan zijn, daar ging het dit keer om.

Het nieuwe nationaal cultureel centrum van Luxemburg, de 'Abbaye de Neumünster' verwelkomde een veertigtal deelnemers uit vijf landen: mensen met een lange ervaring in armoede en anderen. Ze waren samen betrokken bij diverse culturele projecten in Luxemburg, Brussel ('Maison des Savoires'), Lyon (koor), Parijs (zangworkshop), Groot-Brittannië (tentoonstelling 'Art Speaks') en Nederland (theatergroep). Aan deze uitwisselingen deden ook bestuursleden van verenigingen, vertegenwoordigers van de ministeries van Cultuur en van het Gezin uit Luxemburg en vertegenwoordigers van het netwerk 'Banlieues d'Europe' (Voorsteden van Europa) mee.

De eerste dag kregen de deelnemers gelegenheid samen aan creatieve kennismakingsworkshops deel te nemen. Vervolgens presenteerden vertegenwoordigers van ieder project hun eigen culturele actie. De tweede dag bespraken de deelnemers het belang van culturele investeringen voor de armsten. Ze legden er de nadruk op dat die acties een zekere duurzaamheid moeten hebben en kunnen rekenen op de nodige menskracht. Ook is gesproken over 'het recht op deelname aan de cultuur: 'voorwaarden, betekenis'. Enkele deelnemers gaven op eenvoudige manier de kern weer waar het om gaat:

Mevrouw N.: *'Het is belangrijk te laten zien dat de armen erin slagen iets moois te maken, zelfs al hebben ze de middelen niet'.*

Mevrouw S.: *'Ik kan dus laten zien dat ik iets kan. Zo laat je aan anderen zien dat je niet bent wat zij denken. Ze denken namelijk dat je niets kunt en dus niets bent'.*

Mevrouw N.: *'Je kunt aan jongeren doorgeven dat het leven soms erg moeilijk is, maar ook dat je de moed nooit mag verliezen'.*

3.5.5. 'Extreme armoede, participatie en mensenrechten', afsluitend Seminar in Pierrelaye, Frankrijk, september 2005

Dit seminar sloot het geheel van de activiteiten van het Europese transnationale uitwisselingsprogramma af. Bij deze gelegenheid zijn ook de deskundigen van de Subcommissie van de Mensenrechten van de VN uitgenodigd. Deze deskundigen hebben de opdracht om 'te identificeren wat de basiselementen zijn die niet mogen ontbreken in een internationale tekst over de mensenrechten en extreme armoede'.

De 60 deelnemers uit acht landen waren voor een groot deel mensen die eerder actief betrokken waren bij de nationale en Europese uitwisselingen in de afgelopen twee jaar. Verder waren er vertegenwoordigers van de Europese Commissie en van het Franse Ministerie van Buitenlandse Zaken, alsmede een aantal mensen werkzaam op het gebied van de rechten van de mens.

In de inleidingen en workshops werden - op basis van de ervaring in de verschillende projecten - de resultaten en de conclusies voorgelegd, waarbij opnieuw gebruik gemaakt werd van methodes van wederkerig leren.

De drie hoofdvragen waren:

- Waarom is de deelname van de armsten onontbeerlijk voor de naleving van de fundamentele rechten van allen?
- Wat zijn de voorwaarden om een dergelijke participatie voor iedereen mogelijk en nuttig te maken?
- Welke gevolgen heeft deze participatie voor de armsten zelf, voor de groeperingen waarvan ze deel uitmaken, voor de betrokken partners en voor het gevoerde beleid?

De werkzaamheden van dit afsluitende seminar hebben de elementen, ideeën, voorbeelden, activiteiten en voorstellen opgeleverd die in de andere Delen van dit rapport worden gepresenteerd.

DEEL 4.

BELEMMERINGEN DIE OVERWONNEN MOETEN

WORDEN

Zelfs als je overtuigd bent van het belang van de inspraak van mensen die in armoede leven en je probeert die op gang te brengen, lukt het niet altijd resultaten te behalen. Er bestaan immers een aantal belemmeringen die in hoge mate te maken hebben met de ideeën die onze samenleving van deze bevolkingsgroep heeft en met de enorme onzekerheid waarin deze mensen moeten leven. Het is van het grootste belang om zich van deze belemmeringen bewust te zijn en er rekening mee te houden. Het is de voorwaarde om ze te kunnen overwinnen, om anderen op grote schaal in beweging te brengen en er zo samen alles aan te doen om die echte participatie te bereiken, die nuttig is voor iedereen, maar in de eerste plaats voor de armen zelf.

HOOFDSTUK 4.1. EEN BEVOLKINGSGROEP DIE HULP KRIJGT, MAAR WEINIG BEKEND IS EN OP WIE NIEMAND ZIT TE WACHTEN...

De situatie van mensen in armoede hangt nauw samen met de ideeën die onze maatschappij van hen heeft. Onze kijk op de mensen geeft te vaak blijk van onbegrip, medelijden, veroordeling, neerbuigendheid, bevoogding. Ondanks alle goede bedoelingen van mensen en instellingen, is het niet gemakkelijk om zich van deze ideeën die een lange geschiedenis hebben te bevrijden en zo de muren van de uitsluiting omver te halen.

Een bevolkingsgroep van wie we weinig weten

Wie in armoede leeft, komt verder weinig op plekken waar anderen komen. Dat is het geval op het gebied van huisvesting, werk, onderwijs en vorming. Maar deze mensen hebben ook niet met dezelfde overheidsdiensten en instanties te maken. Hoe ziet het leven van deze mensen en gezinnen er nu werkelijk uit? Hoe gaan ze met moeilijkheden om? Wat willen ze ondanks alles bereiken? Weinig mensen weten er iets van. Heel veel beroepskrachten uit de hulpverlening, het onderwijs, de huisvesting, de justitie, de kinderbescherming... kennen alleen maar flarden uit het leven van deze mensen. Dit geldt ook voor een groot aantal politici, verantwoordelijken van instellingen, vakbonden, ondernemingen en geestelijke leiders. Het is moeilijk om contacten te leggen en een dialoog aan te gaan met een groep mensen die je niet kent, met wie je geen gemeenschappelijke ervaringen en aanknopingspunten hebt, van wie je de indruk hebt dat je de logica van hun handelen niet begrijpt.

Tussen vormen van hulpverlening die de vrijheid aantasten (waarmee niemand tevreden kan zijn) en het zoeken naar efficiency...

Het merendeel van de mensen accepteert niet dat anderen lijden. Ze willen hen graag troost en hulp verlenen. Zo gaat het al sinds mensenheugenis voor de armsten. We kunnen dus niet zonder meer beweren dat de armen 'in de steek gelaten' worden en dat niemand zich om hen bekommert. Maar hoe reageren mensen eigenlijk op extreme armoede? Heel vaak zoeken ze, zowel particulieren als instellingen, de oplossing in een vorm van hulpverlening. Hoewel onze maatschappijen in Europa enorm geïnvesteerd hebben in het ontwikkelen van bijzonder vooruitstrevende stelsels van sociale zekerheid, tonen de opleving en de uitbreiding van acties waarbij voedsel wordt uitgedeeld onze basishouding aan. Het voortbestaan van deze (voedsel)verstrekking, die veel energie en inzet opeist, is in de 21^e eeuw onbegrijpelijk. De betrokken personen vragen niet om dit soort hulp die hen in aparte hokjes zet en maakt dat ze niet dezelfde rechten hebben als andere burgers.

De oplossingen van hulpverlening maken de gebruikers afhankelijk van de goede bedoelingen van anderen. Ze leiden ertoe dat normale contacten geleidelijk aan verdwijnen en krimpen de vrijheid van de mensen danig in. Die klagen over deze afhankelijkheid. Deze oplossingen drukken zwaar op alle aspecten van het leven. De mensen zijn alsmaar gedwongen hun persoonlijke situatie bij anderen op tafel te leggen. Het maakt niet uit of het gaat om beroepskrachten of om vrijwilligers van liefdadigheidsinstellingen. Dit is een zeer ernstige situatie, want deze mensen kunnen dan met geen mogelijkheid een dialoog ontwikkelen op basis van gelijkwaardigheid. Dat lukt niet met anderen van wie je afhankelijk bent om je staande te houden, van wie je huisvesting verwacht of de dreigende plaatsing van je kind. Bovendien legt de energie, nodig om van hulpverlening gebruik te maken, een groot beslag op het dagelijks leven. De mensen kunnen geen toekomstplannen maken om te leren, te werken of aan het culturele leven en dergelijke deel te nemen.

'Ons opsluiten in de bijstand is ons onderhorig maken en geen rekening houden met onze ambities. En ambitie, dat hebben we! Het is een grove fout om te denken dat alleen anderen ambitie hebben. Strijden tegen armoede heeft niets te maken met je te laten opsluiten in hulpbedeling. Als je je rechten hebt, ben je zelfstandig.'

Lucienne Soulier, seminar van Pierrelaye, september 2005

Hulp verlenen in noodsituaties is op zijn plaats, maar vaak wordt het duurzaam en wordt het een instelling. Dat beantwoordt niet aan de verwachtingen van de mensen of aan die van onze maatschappijen. Mensen die van hulp afhankelijk zijn ondervinden belemmeringen in hun burgerschap en dat brengt de democratie van iedereen in gevaar.

De laatste jaren is het bewustzijn gegroeid dat hulpverlening op een dood spoor is geraakt. Europese regeringen hebben maatregelen vastgesteld die proberen de werkgelegenheid voor langdurig werklozen en voor mensen met een minimumuitkering te bevorderen. Het is duidelijk dat werk één van de eerste middelen is om deel te nemen aan het sociale leven en om zich te integreren. Op dit belangrijke aspect gaan we nu niet in. Maar we willen wel vermelden dat de maatregelen die een aantal landen heeft getroffen om de terugkeer naar de arbeidsmarkt te bevorderen van mensen die er het verst van verwijderd zijn, vaak ontoereikend zijn. Deze maatregelen lijken eerder geïnspireerd door de wens te bezuinigen op overheids gelden dan om de betrokkenen te emanciperen. De beleidsveranderingen in de sociale politiek (op plaatselijk en landelijk niveau) betekenen in feite vaak een verharding ten opzichte van de armsten: verlaging van de uitkeringen, sanctie- en controlemaatregelen die de persoonlijke levenssfeer of de vrijheid van de betrokkenen niet respecteren, diverse vereisten die er zonder meer van uitgaan dat de situatie van de rechthebbenden op zeer korte termijn verbetert...

Heel wat regeringen proberen de sociale uitgaven te beperken en eisen snellere resultaten van hun diensten. Deze nieuwe stellingname keert zich vaak tegen de meest achtergestelde mensen. In sommige gevallen zijn programma's stopgezet die deze mensen echte steun geven. Op die manier is er praktisch geen basis meer voor een beleid op lange termijn die het bestaan van armoede voorkomt.

Een groot aantal hulpverleners beklagt zich over deze situatie. Ze zijn ontevreden dat ze niet de nodige tijd en middelen kunnen inzetten om hun cliënten werkelijk te steunen. De controlemaatregelen en de resultaatgerichtheid belemmeren hen steeds meer om met de gezinnen de relaties op te bouwen of te onderhouden die zij nodig vinden.

'Het is niet dat wij er niet ons best voor doen, maar wij hebben ook te maken met onze instelling, met de regelgeving. Soms probeer je iets voor een gezin te regelen, maar dan word je teruggefloten of je moet het als persoon doen, in je vrije tijd.'

'Wij hebben zes maatschappelijk werkers te weinig. Die mogen we niet aanstellen. Daar is te weinig geld voor. Het is logisch dat cliënten dan zeggen: 'Mijn hulpvraag wordt niet opgepikt.'

Dialogo tussen hulpverleners en mensen die in schrijnende armoede leven, Nederland ⁶¹

Ondanks alle beweringen dat getracht wordt om de fundamentele rechten voor iedereen toegankelijk te maken, schommelen de maatregelen die in Europa op sociaal gebied genomen worden, nog vaak tussen een hulplogica en een efficiencylogica. Beide vormen van logica schuiven de zwaksten aan de kant en zorgen er zelfs voor dat zij de lasten van bezuinigingen dragen. In beide gevallen is de doorslaggevende overweging dat de armsten de noodzakelijke investeringen die hen werkelijk verder helpen niet verdienen.

Snelle oordelen

Mensen die bereid zijn om anderen die het minder goed hebben te helpen, matigen zich het recht aan om degenen die ze helpen te beoordelen. Zo beoordelen hun omgeving, mensen en betrokken diensten de armsten vaak streng. Snel en zonder de situatie werkelijk te kennen beschuldigen ze hen niet te doen wat van ze verlangd wordt, zich tevreden te stellen met de hulp die ze krijgen, 'profiteurs' of 'slechte ouders' te zijn. De betrokkenen voelen deze oordelen die men over hen velt, zijn wantrouwig om in contact te treden met de buitenwereld en trekken zo hun eigen bekwaamheden en hun plaats in de wereld steeds meer in twijfel.

'Want de armsten zeggen het ons vaak: niet honger of het niet kunnen lezen, niet eens werkloosheid is het ergste ongeluk voor de mens. Het ergste ongeluk is te weten dat je in het geheel niet meetelt, zodat zelfs het ondergane leed kan worden genegeerd. Het ergste is de minachting van de

⁶¹ Van den Bosch-Höweler, Annie: *Scheppen van dialoog tussen hulpverleners en mensen die in schrijnende armoede leven*. Eindverslag van het project 2004-2005, o.c. blz. 43.

medeburgers. Want het is die minachting die een mens ver van alle recht houdt, die maakt dat anderen op zijn levenswijze neerzien en die verhindert dat hij erkend wordt als iemand die waardig is en in staat verantwoordelijkheden te dragen. Het grootste ongeluk dat uiterste armoede meebrengt is zich gedurende heel zijn bestaan als een levende dode te voelen.'

Joseph Wresinski ⁶²

Omdat ze snel veroordeeld en aan de kant gezet worden, verliezen de armen het vertrouwen in de mensen en de instellingen in hun omgeving. Ze ontwikkelen een negatieve kijk op deze instellingen en op de hulpverleners die de taak hebben hen te ondersteunen. Die kijk is vaak niet gerechtvaardigd en bevordert de dialoog niet. Tijdens een bijeenkomst gewijd aan het gezin was een maatschappelijk werkster verbijsterd over de manier waarop een moeder reageerde toen ze een maatschappelijk werkster hoorde zeggen dat ze haar beroep gekozen had 'uit liefde voor kinderen'. Zulk wederzijds onbegrip is het resultaat van de lange geschiedenis van uitsluiting.

Mensen van wie geen bijdrage wordt verwacht

Vaak wordt een oordeel geveld over mensen en gezinnen die we eigenlijk niet goed kennen en de houding van hulpverleners geeft de toon aan in de manier waarop deze mensen worden behandeld. Het heeft tot gevolg dat onze maatschappijen weinig of niets verwachten van de armsten. Die raken zo opgesloten in een wereld van nutteloosheid en hebben het gevoel dat er in de gemeenschap waarvan ze deel uit maken, geen plaats voor hen is. Dat vormt wel de grootste belemmering voor hun deelname. Zoals we in het volgende hoofdstuk zullen zien, vormt het hele leven van de armsten een belemmering voor deze participatie. Omdat niemand op hun bijdrage in het sociale, economische, politieke, culturele, spirituele leven... zit te wachten, voelen de mensen zelf en ook de instellingen zich niet aangemoedigd om die participatie te bevorderen en mogelijk te maken.

Je raakt eraan gewend dat mensen die in armoede leven niet aanwezig zijn bij overleg. Je raakt er aan gewend om voor hen te spreken. Zo beroof je jezelf van de bijzondere en noodzakelijke bijdrage die ze zouden kunnen leveren. Dit geldt voor politieke instellingen, maar helaas ook voor het particulier initiatief, wat we tegenwoordig het maatschappelijk middenveld of in het Engels 'Civil society' noemen. Deze groeperingen zetten zich weinig in om ook de minst bevoorrechten onder haar leden een plaats te geven en hun deelname mogelijk te maken.

Arme mensen hebben vaak de gewoonte niet te zeggen wat ze werkelijk vinden, om niet over hun toekomstplannen te praten of over de ondersteuning die ze elkaar geven.

⁶² Wresinski, Joseph: *De mensenrechten zijn ondeelbaar, de armsten bewijzen het!* (Den Haag, ATD Vierde Wereld, 1996) blz 13.

HOOFDSTUK 4.2. ER ZIJN NOGAL WAT ONZEKERHEDEN TE OVERWINNEN...

Mensen die geconfronteerd worden met ernstige uitsluiting en de afkeurende blik van de anderen, sluiten zichzelf steeds verder af. Ze proberen te overleven en ontwikkelen een negatieve kijk op zichzelf en op de contacten die ze met anderen aanknopen. Wie wil begrijpen welke enorme inspanningen zij desondanks ondernemen om mee te doen, op welk niveau dan ook, en om daarbij steun te krijgen, moet er eerst een goed beeld van hebben hoe het leven van deze mensen zelf hun deelname belemmert. Een heel milieu leeft in die toestand en er is sprake van een gezamenlijke geschiedenis van uitsluiting die ieder zelfvertrouwen ondermijnt en de banden met anderen verzwakt.

Energie verzamelen om te overleven

Ernstige armoede gaat gepaard met voortdurende onzekerheid: hoe krijgen we vanavond of morgen te eten? Waar kunnen we een voedselpakket halen? Wat moeten we doen tegen de dreigende uit huis zetting? Kunnen we hulp vragen bij de sociale dienst zonder dat ons gezin uit elkaar valt? Hoe kunnen we aan de behoeften van de kinderen voldoen, aan de eisen van de school? De energie van mensen en gezinnen die deze onzekerheden ontmoeten, wordt volledig in beslag genomen omdat zij zoveel instanties moeten benaderen en door de vele zorgen die zij hebben.

'Een paar weken in een noodopvangcentrum wonen, een tijdje bij familie of in een hotel ondergebracht zijn, soms een tijdje op straat en vervolgens weer in een opvangcentrum. Het vergt van een gezin een bijna bovenmenselijke energie om vol te houden in een toestand van voortdurende onzekerheid.'

Chantal Laureau, seminar in Pierrelaye, september 2005 ⁶³

'Als je arm bent, heb je geen rust, want je trekt je de haren uit het hoofd als je eraan denkt wat je morgen aan je kinderen kunt geven, hoe je elke dag weer het probleem van de dag het hoofd kunt bieden. Als je op zoek gaat naar werk en je krijgt steeds nee te horen, dan zijn het die nee's die je ondermijnen.'

Mevrouw L., Spanje

'We brengen een groot deel van onze tijd door met zoeken naar hoe we dingen zo aan kunnen pakken dat ons gezin er beter van wordt, om met degenen te zijn die geen huisvesting hebben of zieken in het ziekenhuis. We offeren veel van onze energie op om het hoofd te bieden aan alles wat ons overkomt. Het is allemaal goed en wel om naar ontmoetingen te gaan en te luisteren naar wat anderen te vertellen hebben, maar het is niet makkelijk als je eigen hoofd al omloopt van de problemen. Dan luister je eigenlijk nog maar half. Het vergt enorm veel concentratie.'

Meneer C., Ierland, kringgesprek in Dublin, juli 2005.

Mensen moeten eerst aan de vereisten van verschillende overheidsdiensten voldoen om te krijgen waar ze recht op hebben. En in de tussentijd zoeken ze de onmisbare hulp bij vrienden en verenigingen. Al deze formaliteiten vragen een goed deel van hun tijd en inspanningen die ten koste gaan van hun gezondheid. Vaak raken ze ontmoedigd omdat ze niet goed ontvangen worden of nul op het rekest krijgen.

'Eens per maand bezoeken we onze dochter. Ze is geplaatst in een tehuis in Duitsland. We mogen haar maar anderhalf uur zien en dan moeten we weer vijf uur met de trein om thuis te komen. We kunnen er niet vaak naartoe want het treinkaartje is te duur. We vragen ons af waarom het tehuis haar niet af en toe thuis kan brengen en we zouden graag willen dat ze dichterbij huis geplaatst werd. We zouden graag willen weten onder welke voorwaarden ze bij ons mag komen, maar we horen er niets

⁶³ Chantal Laureau is lid van het vrijwilligerschap van ATD Vierde Wereld in de 'Cité de promotion familiale' (centrum voor gezinsemancipatie) in Noisy-le-Grand, Frankrijk.

over. We hopen ooit dat mensen van buiten zich niet meer met ons gezinsleven bemoeien en dat we net als vroeger samen onder elkaar zullen zijn.'

Toespraak tijdens de onthulling van het beeldhouwwerk 'Publica', op 17 oktober 2005, geplaatst voor het cultureel centrum 'Abbaye de Neumünster' in de stad Luxemburg.

Weerstand bieden aan hulp en beslissingen die worden opgedrongen

In tegenstelling tot wat veel mensen denken, stellen de armen zich niet tevreden met hun situatie. Ze willen niet afhankelijk zijn. Ze zouden graag, zoals iedereen, willen leven van hun werk of de uitkering waar ze recht op hebben, hun leven in eigen hand nemen, aan hun kinderen een betere toekomst verzekeren. Maar het leven is vaak anders. Ze voelen zich gedwongen om hulp te bedelen om te kunnen overleven. Ze moeten ook genoeg nemen met maatregelen die hulpverlenende instellingen en justitie voor hen nemen, vaak zonder enige inspraak.

'Noémie is een meisje dat in een opvangcentrum verblijft. Ze vertelt over haar moeilijkheden en haar verdriet, over het gebrek aan begrip van de zijde van maatschappelijk werkers en de pedagogen die ze ontmoet: 'Ze denken voor mij en besluiten wat goed of slecht voor me is zonder naar mijn mening te vragen. Ik heb toch keuzevrijheid, ik ben toch geen mislukking!'

Jongerendelegatie, Frankrijk. Bijdrage aan workshop nr. 11 tijdens de Europese Ontmoeting in Warschau

'Om hulp vragen is al moeilijk, maar het is nog enger en je schaamt je nog dieper als je bedenkt dat je kinderen later misschien de hulp die wij hebben moeten vragen, terug moeten betalen. Als iedereen gewoon zijn rechten kon uitoefenen, dan zou dat niet bestaan.'

Renée Lefèvre, Frankrijk, tijdens de ontmoeting met Voorzitter Prodi in Brussel, 20 oktober 2004

'Voor dat beetje geld dat de maatschappelijk werkster je geeft, meet ze zich het recht aan zich met jouw leven te bemoeien.'

Mevrouw C., Spanje, voorbereiding van het seminar in Pierrelaye, februari 2005

'In armoede leven betekent dat we minder kans maken op hulp. En jonge ouders verliezen het vertrouwen omdat ze snel dagelijks onder druk staan. Zoals elke ouder hebben we er behoefte aan dat erkend wordt dat er een stevige band bestaat tussen ouders en kinderen. Maar in Groot-Brittannië hebben veel gezinnen de indruk dat dat niet het geval is. Resultaat: van veel gezinnen zijn de kinderen geplaatst of geadopteerd en de meest kwetsbare gezinnen zijn bang voor de dreiging dat hun kinderen hen afgenomen worden.'

Britse delegatie. Bijdrage aan workshop nr. 9 tijdens de Europese Ontmoeting in Warschau

Angst en schaamte overwinnen

'Als je in een krot woont, dan droogt je was 's winters nooit. Dus ruiken je kleren muf. Je voelt jezelf dan ook muf. Je weet het en gaat daardoor liever niet naar anderen toe.'

Mevrouw S., Spanje

'Ik ben anders dan andere ouders; ik kan niet lezen of schrijven.'

Mevrouw P., Zwitserland

'Als je arm bent en je bent altijd bang slecht bejegend te worden of vernederd, dan hou je je wel op een afstand.'

Mevrouw L., Frankrijk

Armoede en gebrek aan onderwijs gaan samen. Je hebt vaak geen basisonderwijs genoten,

praktisch geen voortgezet of beroepsonderwijs gevolgd. Voor veel Europese jongeren en volwassenen betekent dit dat ze alleen met grote moeite kunnen lezen of schrijven. Het gebrek aan opleiding veroorzaakt veel moeilijkheden in het dagelijks leven en belemmert veel relaties.

'Alles draait om zelfvertrouwen en zelfrespect. Velen van ons werden op school van de anderen gescheiden gehouden, in speciale klassen gezet, waardoor we ons niet zo intelligent voelden als de andere kinderen. Resultaat: we hebben op school niets goeds uitgevoerd en dat heeft op een betreurenswaardige manier ons zelfvertrouwen en ons zelfrespect beïnvloed. Zelfs nu we volwassen zijn, achtervolgt het ons nog. Vanwege dit gebrek aan zelfvertrouwen voelen we een enorme drempel om op gelijkwaardige voet met andere mensen om te gaan. Zelfs al hebben we veel geleerd van ons gezin en van het leven, we beginnen zo langzamerhand te geloven dat alle kennis aan de andere kant ligt, dat we niets te zeggen hebben of dat wat we zeggen geen belang heeft. De mensen die we tegenkomen, hebben een negatief beeld van ons, misschien vanwege onze afkomst, ons gezin of alleen maar vanwege ons uiterlijk. Het woord dat iedere keer terugkomt, is 'respect': respect voor wie we zijn en voor wat we proberen te doen als burgers of als ouders. Iemand zei: 'Hoe kan ik me nu gerespecteerd voelen als iemand me zelfs niet aankijkt als ik praat!' Zonder respect is een ontmoeting niet mogelijk. We voelen ons vaak uitgesloten, op onszelf teruggeworpen. In het geval van de school bijvoorbeeld kunnen ouders zich kwetsbaar voelen tegenover de onderwijzer van hun kind. Een van ons, uit de zigeunerwereld, zei dat hij nooit zijn ouders op zijn school had gezien. Hij zei dat zijn ouders bang waren voor de onderwijzers, bang waren voor de woorden die ze gebruikten en bang om ja te zeggen op iets wat ze niet begrepen hadden.'

Bijdrage van de Ierse delegatie in workshop nr. 5 tijdens de Europese Ontmoeting in Warschau

De angst niet te begrijpen en niet begrepen te worden, drukt de mensen in de positie van 'muurbloem'. Ze lopen het gevaar zich contacten met anderen te ontzeggen, geen gebruik te maken van de rechten die ze hebben en van de steun die ze nodig hebben. Ze zijn vaak genoodzaakt keuzes te maken die dramatische gevolgen kunnen hebben en die anderen niet hoeven te maken.

'Ik ken een vrouw die niet om hulp durft te vragen want ze is bang dat de kinderen dan geplaats worden.'

Jean Bulens, België, tijdens de ontmoeting met Voorzitter Prodi in Brussel, 20 oktober 2004

'Mevrouw L. herinnert zich dat ze erg streng voor de kinderen was toen haar situatie haar te moeilijk werd. Ze mochten niet naar buiten. Want ze wilde niet dat ze de ellende van anderen zagen. Ze wilde vooral niet dat ze daaraan gewend raakten en dat ze later zouden vinden dat het normaal was om arm te zijn. Gezinnen houden vaak hun kinderen in huis als ze moeilijke tijden doormaken. Ze laten hun kinderen dan bijvoorbeeld niet naar de verjaardag van een vriendje gaan.'

Bijdrage van de delegatie uit Noisy-le-Grand, Frankrijk, in workshop nr. 10 tijdens de Europese Ontmoeting in Warschau

'Hoe banger we zijn, hoe minder hulp we vragen.'

Meneer E, Spanje

De heer E. uit Spanje vertelt dat hij bij zijn sociale contacten altijd een 'masker' draagt. Hij wendt voor dat alles goed gaat, twijfelt of hij om hulp zal vragen uit angst dat dit leidt tot een nader onderzoek in zijn gezin met als gevolg dat zijn kinderen geplaats worden. Hij benadrukt dat die angst die hem benauwt vaak belet om anderen te ontmoeten en, sterker nog, een partnerschap aan te gaan met zijn gesprekspartners, of het nu om hulpverlenende instellingen gaat, de school of andere mensen. De angst dat zijn kinderen geplaats kunnen worden is op dit moment niet gegrond, maar ze komt voort uit zijn eigen geschiedenis en die van zijn gezin.

Mevrouw K. uit Polen vertelt dat de angst vaak wederzijds is. Je moet een situatie scheppen waar vertrouwen ontstaat door veel respect te tonen. Op die manier kun je moeilijkheden in je relatie te boven komen.

'Toen ik op het station werkte als schoonmaakster, kwam ik heel veel mensen tegen die dakloos

waren. Toch gaf niemand openlijk toe dat hij dakloos was, geen geld had en hulp nodig had. Je moet vooral de moeite nemen om die mensen te doen begrijpen dat we hun partners zijn, dat we hen willen helpen, dat we voor hen open staan. Tegelijkertijd deden we zelf ons best om geen angst meer voor hen te koesteren. De ambtenaren die met deze mensen te maken hebben, hebben er alle baat bij om verder te kijken dan de stinkende kleren, om eens te kijken naar de mens die erin verstopt zit.'

Mevrouw K. Polen, seminar in Pierrelaye, september 2005

De armen moeten hun hele leven vechten tegen het gevoel van schaamte dat ze meedragen en de daarbij horende angst. Ze kunnen die klus niet alleen klaren omdat het niet om een individueel gevoel gaat. Ze is het resultaat van een collectieve geschiedenis die maakt dat een heel milieu zich achtergesteld voelt door de visie die anderen van hen hebben. De armsten kunnen alleen met hulp van hun milieu herontdekken welke geschiedenis ze hebben, individueel en collectief. Dan kunnen ze trots zijn op hun inspanningen, die van hun ouders en voorouders, trots zijn mensen te zijn temidden van andere mensen.⁶⁴ We komen op deze noodzaak terug in Deel 5 over de te scheppen voorwaarden voor de participatie.

'Ik weet niet veel en dat gaat me aan mijn hart. Ik kan niet lezen of schrijven. Op mijn werk had niemand echt zin om me iets te leren en mocht ik alleen maar de makkelijke klussen doen. Ik was graag in de leer gegaan bij een timmerman, maar dat vonden ze te moeilijk voor me. Later hield ik op met werken en heb ik mijn ouders verzorgd. Ik heb veel gewerkt in huis: ik deed de huishouding en heb de boel geverfd. Ik heb veel geleerd van het leven en van mijn vrienden, maar er bestaat helaas geen diploma voor die leerschool. Ik zou meer van mijn leven gemaakt hebben als ik de kans had gehad om te leren lezen en schrijven. Dat zou vandaag erg belangrijk voor me zijn want dan hoefde ik mijn vrienden niet meer in te schakelen om mijn post te lezen. Ik hoef me niet te schamen, ik heb alleen niet dezelfde kansen gehad als de anderen.'

Toespraak tijdens de onthulling van het beeldhouwwerk 'Publica', op 17 oktober 2005, geplaatst voor het cultureel centrum 'Abbaye de Neumünster' in de stad Luxemburg.

Maar het is belangrijk te onderstrepen dat ook heel veel mensen in de samenleving bang zijn om vriendschapsbanden aan te knopen met de armsten. Het gaat niet echt om 'angst' voor mensen, hoewel dat kan voorkomen, maar meer een angst voor machteloosheid, om er niet in te slagen de moeilijkheden te overwinnen. Voornamelijk hulpverleners hebben deze angst om de taken die hen opgedragen zijn niet goed te vervullen, omdat ze weten hoe moeilijk het is om met kinderen, jongeren, volwassenen of gezinnen die in armoede leven, resultaten te behalen. Hoeveel leerkrachten worden op die manier niet ontmoedigd door de moeilijkheden die ze tegenkomen bij de kinderen uit achtergestelde milieus? Daarom moet de hele samenleving zich bereid tonen om een dialoog op gang te brengen en aan deze mensen kansen te geven mee te doen. Het is natuurlijk onmisbaar dat individuele mensen hun goede bedoelingen tonen, maar dat blijft volstrekt onvoldoende.

⁶⁴ Zie bijvoorbeeld het hoofdstuk 'De la honte à la fierté' in 'Le croisement des savoirs – Quand le Quart Monde et l'Université pensent ensemble' (Paris, Éditions de l'Atelier / Editions Quart Monde, 1999).

HOOFDSTUK 4.3. EEN STERKE BEHOEFTE OM MET ANDEREN OP TE TREKKEN EN MEE TE DOEN

We hebben zojuist de belemmeringen vermeld die de deelname van de armen zo moeilijk, soms zelfs onmogelijk maakt. We moeten met deze belemmeringen rekening houden als we de inspraak van deze burgers willen ondersteunen. Zij hebben gewoonlijk geen toegang tot plekken in de samenleving waar samen nagedacht en overlegd wordt, maar willen dat doorgaans wel.

Zoals we al eerder hebben vermeld, leggen ze veel energie aan de dag om de schaamte en angst die hen buitensluit, te overwinnen. Ze koesteren zoals ieder ander het verlangen naar vriendschap met de mensen in hun omgeving. Ze willen meepraten op de school van hun kinderen, in hun wijk en alle andere gebieden van hun persoonlijk leven. Ze willen bijdragen aan het overleg en bij plannen die de gemeenschap waartoe ze behoren, op plaatselijk niveau, maar ook op landelijk en wereldniveau, ontwikkelt.

Ze laten op concrete manieren merken dat ze graag meedoen. Als ze zich gewaardeerd en zeker voelen, gaan ze er graag op in als men een beroep op hen doet. Ze zijn bereid de prijs te betalen voor deze participatie. Ze verwachten daarbij steun, want ze willen beschouwd worden als burens, ouders, werknemers, burgers net zoals iedereen. Alle inspanningen die er voor nodig zijn dat hun participatie nut heeft voor henzelf en voor de maatschappijen waarin ze leven, moeten zich precies op deze verwachtingen baseren.

Misschien klinkt het wat tegenstrijdig, maar de armsten beschikken op het gebied van participatie over meer bekwaamheden dan we geneigd zijn te denken. Ze wachten niet op onze goede bedoelingen en onze inzet om te leven en om te gaan met de mensen in hun buurt. Ze zijn voortdurend aan de slag om hun uitsluiting te verminderen en brengen mensen die steeds minder contacten hebben weer met anderen in aanraking: hun huis, hoe klein ook, staat vaak open voor mensen die nog minder hebben dan zij. Ze weten hoe ze in de weer moeten komen voor een kind, een gezin, een jongere, iemand die in een isolement verkeert. Ze kunnen ontspanning brengen in een moeilijke situatie door in de lach te schieten... en ziedend worden bij gebrek aan respect. Als de verenigingen waar ze lid van zijn, iets te melden hebben over de voorwaarden van participatie, dan hebben ze dat grotendeels te danken aan de bedrevenheid die de mensen zelf ontwikkeld hebben.

In de volgende Delen laten we zien hoe de mensen proberen te participeren, hoe ze daarvoor risico's durven te nemen. We zien ook welke acties burgers uit diverse hoeken ondernemen om het nodige vertrouwen te scheppen en deze deelname te ondersteunen. Het gaat om een streven waarvoor je je samen moet durven inzetten.

'Het lijden van de gezinnen, maar ook hun ongelooflijke hoop dat dit lijden uiteindelijk tot vreugde zou worden, deed ons volhouden, evenals de vreugde waarmee wij zagen dat telkens als wij antwoordden op hun zorg om waardigheid en opleiding zij zich op hun beurt gingen inzetten.'

Joseph Wresinski, 1981 ⁶⁵

⁶⁵ Welkomstwoorden voor de deelnemers aan het seminar 'Extreme armoede en uitsluiting in Afrika', Pierrelaye, 19 mei 1981 .

DEEL 5.

**ONDER WELKE VOORWAARDEN LEIDT
PARTICIPATIE TOT PARTNERSCHAP?**

In hoofdstuk 2.2. hebben we het al aangestipt: we praten hier niet over een participatie als symbool van een nieuw inspraakbeleid. En ook niet over een vorm van overleg waarbij de armsten alleen als informatiebron dienen. Bij de 'participatie' die we hier beschrijven, gaat het erom te streven naar een relatie op basis van gelijkwaardigheid; de armsten kunnen in alle vrijheid hun ervaring, hun mening, hun denkbeelden inbrengen; in het dagelijks leven, op het gebied van armoedebestrijding en over maatschappelijke kwesties die iedereen aangaan. Alle betrokkenen worden daarbij behandeld als partners en kunnen zich ook partner voelen.

'Een partnerschap met iemand tot stand brengen, is het samen eens worden over het te bereiken doel. Het is samen een project uitwerken en handelen in samenspraak om dit te verwezenlijken. We kunnen zo'n partnerschap niet tot stand brengen met iemand die we niet als onze gelijke beschouwen. Een belangrijke voorwaarde van het partnerschap met arme en uitgesloten mensen is dus dat we elkaar als gelijken beschouwen: in waardigheid, rechten, intelligentie en kennis (zelfs al gaat het niet om exact dezelfde kennis).'

Lucien Duquesne. Revue Quart Monde nr. 176, 2000

Zoals we in Deel 4 al hebben gezien, bestaan er een groot aantal belemmeringen voor participatie. Het is de vrucht van een lange geschiedenis: de levensomstandigheden van de armsten, het gedrag van de rest van de maatschappij die te weinig van deze mensen verwacht, hen vaak negatief bekijkt en feitelijk niet erkent wat zij meemaken, doen, denken en hopen. Om deze moeilijkheden uit de weg te ruimen is goede wil alleen niet voldoende, net zoals goede bedoelingen niet genoeg zijn om schrijnende armoede te laten verdwijnen. Er is moed voor nodig, een gemeenschappelijke visie van wat we beogen, veel werk, persoonlijke en politieke inzet.

Om de belemmeringen te overwinnen, moeten we de tijd nemen om na te denken en middelen investeren om de goede basisvoorwaarden te scheppen. Veel hangt af van de specifieke omstandigheden, maar we kunnen ook een beroep doen op de vijftig jaar lange ervaring van de Internationale Beweging ATD Vierde Wereld. Zo heeft ze in de laatste jaren verschillende modelprojecten ontwikkeld die een aantal criteria hebben vastgesteld. Als die criteria worden aangehouden, kan in veel omstandigheden de invloed van de armsten worden vergroot en hun participatie vergemakkelijkt. Deze criteria kunnen ook helpen minder gelukkige ervaringen te vermijden.

Veel mensen, zowel cliënten als beroepskrachten, maar ook instellingen willen aan de logica van uitsluiting en die van de hulpverlening ontsnappen. Zij willen de samenwerking met iedereen bevorderen, met inbegrip van de armsten of de meest kwetsbaren. In steeds meer instellingen denken mensen nu na over de beperkingen van hun actie en beleid en zoeken ze naar nieuwe wegen. Diverse initiatieven kwamen tot stand om dialoog en samenwerking op gang te brengen tussen beroepskrachten en mensen uit deze bevolkingsgroepen. De verwachtingen zijn hooggespannen. In dit Deel 5 willen we een aantal criteria en voorwaarden bespreken die aanknopingspunten en handvatten bieden voor mensen die initiatieven op touw zetten om de participatie voor iedereen mogelijk te maken.

HOOFDSTUK 5.1. EEN GEMEENSCHAPPELIJK STREVEN

Streven naar een samenleving die de fundamentele rechten van iedereen respecteert

Voor de armsten is participatie (op de school van hun kinderen, in de opleiding van hulpverleners of bij een politiek overleg) nooit een overbodige luxe. Het gaat om hun leven, de toekomst van hun kinderen, de plaats van hun sociaal milieu in de samenleving. Als het een zaak van leven en dood is, dan is elk contact van levensgroot belang, dan is elke investering erop gericht er niet onderdoor te gaan. Zo ligt dat bij de armsten. Uit alle relaties die ze aangaan, blijkt dat ze willen en hopen dat er veranderingen plaats vinden voor henzelf, hun gezin en alle andere mensen en gezinnen die in armoede leven. Ze willen meer respect ontvangen, betere scholingsmogelijkheden en werk krijgen, meer onafhankelijkheid en meer toekomstmogelijkheden voor hun kinderen. En ze wensen dat niet alleen voor zichzelf, maar voor iedereen. Ze hopen dat de maatschappij verandert en dat het nooit meer voorkomt dat anderen hetzelfde moeten doormaken als zij.

Ze verlangen in wezen dat iedereen, zichzelf als wel ieder ander, werkelijk zijn fundamentele rechten kan doen gelden. Ze leggen aan mensen en instellingen die een beroep doen op hun participatie, de onuitgesproken vraag voor: Willen jullie je samen met ons inzetten voor een maatschappij die de fundamentele rechten van iedereen respecteert? Gaan jullie ermee akkoord dat wat we samen gaan ondernemen, bijdraagt aan dat doel?

'Hulpverleners (...) hebben een taak in het toegankelijk maken van basisrechten: voedsel, kleding, onderdak, warmte, hulp, zelfbeschikking. (...) Zij hebben een rol in de strijd tegen armoede, maar de mensen zelf ook. De mensen moeten opkomen voor zichzelf en voor elkaar, en de politiek heeft ook een rol.'

Dialogo tussen hulpverleners en mensen die in schrijnende armoede leven, Nederland.⁶⁶

Essentieel is dat de mensen zich samen voornemen een samenleving op te bouwen waarin iedereen zijn plaats vindt. Zonder zo'n gemeenschappelijke streven is het moeilijk om samen de middelen te vinden om moeilijkheden en onbegrip het hoofd te bieden. Inspraak en deelname van gebruikers, cliënten, minderbedeelden en andere groepen zijn nu wettelijk geregeld en worden steeds meer aangemoedigd. Het risico bestaat dat instellingen en organisaties deze te snel opzetten, misschien alleen verbeteringen zoeken aan de oppervlakte of zich formeel en minimaal aan de voorgeschreven inspraakprocedures houden. Dan blijven de minstbedeelden teleurgesteld en ontevreden achter. Zij voelen zich dan eens te meer niet gerespecteerd in hun identiteit en verwachtingen. Daar staat tegenover dat als men hun verwachtingen en capaciteiten goed kent en serieus neemt en dus de nodige middelen voor hun deelname beschikbaar stelt, hun zelfvertrouwen groeit. Het vergroot tevens het vertrouwen van alle andere deelnemers. Op die basis is het mogelijk samen te werken voor het algemeen belang.

Erkennen dat mensen in armoede een eigen specifieke bijdrage leveren en ernaar streven dat alle deelnemers van de gezamenlijke activiteiten leren

De wederzijdse ontmoeting is belangrijk, het is een voorwaarde voor een vruchtbare participatie van mensen in schrijnende armoede. Maar waarom die ontmoeting? Het gaat erom samen de situatie te veranderen. Om dat te bereiken en om de ontmoeting werkelijk voor iedereen productief te maken, moet iedere deelnemer iets van de ander willen opsteken. Dit is niet zo vanzelfsprekend als het lijkt. Terwijl de armsten weten dat ze veel te leren hebben, hebben hulpverleners en politici vaak moeite om te erkennen dat ook zij nog veel moeten leren, en met name van de armsten.

Een eerste voorwaarde voor een gezamenlijke aanpak bestaat erin te erkennen dat de armsten en meest uitgeslotenen een bijzonder stukje kennis te delen hebben met de samenleving. Het gaat erom toe te geven dat ze als bevolkingsgroep iets te zeggen hebben, dat ze originele ideeën

⁶⁶ Van den Bosch-Höweler, Annie: *Scheppen van een dialoog tussen hulpverleners en mensen die in schrijnende armoede leven*. Vierde Wereld Verkenningen, n° 8 december 2005, o.c. blz 12.

hebben vanwege hun levenservaring, hun lijden, hun weerstand tegen de ellende en al haar consequenties. Deze kennis van binnenuit en het wereldbeeld van de armsten, wordt in het algemeen weinig onderkend en er wordt zelden een beroep op gedaan. Het is voor veel mensen een nieuwe, maar moeilijke stap om toe te geven dat we van elkaar moeten leren, dat onze ervaringen en onze kennis verschillend zijn, maar elkaar aanvullen. Het is niet gemakkelijk om aan te nemen dat de ervaringskennis van de armsten noodzakelijk is om extreme armoede te begrijpen en om samen een samenleving zonder uitsluiting op te bouwen.

Dit aspect, een belangrijk onderdeel van alle ondernomen activiteiten, kreeg bijzondere aandacht in het experimentele programma van 'Kruisbestuiving van kennis en praktijken'. Dit programma kwam tot stand in samenwerking met academici,⁶⁷ ervaringsdeskundigen en mensen die betrokken waren bij acties onder de armsten. Het programma vond haar inspiratie in een oproep die Joseph Wresinski in 1980 tot een groep onderzoekers richtte.

' (...) Het is uw functie - of beter gezegd uw plicht - er voor te zorgen dat de kennis die de armen en verworpenen van hun eigen situatie hebben, haar eigen plaats krijgt. Deze kennis moet uw aandacht krijgen. Ze verdient erkenning omdat ze uniek en onmisbaar is, autonoom en alle andere bestaande kennis over armoede aanvult. Ze moet uw steun krijgen zodat ze zich verder kan ontwikkelen.

Hetzelfde geldt voor de kennis en ervaring van mensen die «in het veld», in de uitvoering in wijken, buurten, op straat, in dorpen met heel arme mensen optrekken, leven en werken en met hen projecten op gang brengen. Deze kennis verdient eveneens aandacht, ondersteuning en hulp bij haar ontwikkeling.'

Joseph Wresinski⁶⁸

In het programma van 'Kruisbestuiving van kennis en praktijken' hebben de deelnemers een beroep gedaan op de ervaringskennis van mensen in armoede en hebben deze kennis «bestoven» met andere vormen van kennis, zodat er een meer complete en dichter bij de werkelijkheid liggende kennis uit voortkomt.

Als we er samen naar streven om de samenleving en haar functioneren te veranderen, als we aanvaarden dat we van elkaar moeten leren en als we zo een nieuwe manier kunnen ontdekken om situaties te begrijpen, erop in te gaan en er een nieuw antwoord op te geven, dan beleven we - voor een stukje - de samenleving waarnaar we eigenlijk verlangen. Die ervaring geeft alle deelnemers vertrouwen en vooral degenen die al het langst wachten om samen met de rest van de samenleving, andere, meer gelijkwaardige en menselijker relaties te ontwikkelen.

'Ik heb tien jaar lesgegeven en zou graag willen begrijpen waarom de misverstanden tussen school en gezin soms zo groot zijn. Ik zou graag meer willen weten over hoe deze gezinnen in werkelijkheid leven, de verschillende standpunten willen zien, een brug willen slaan over de kloof van onbegrip die ik gevoeld heb en willen samenwerken aan aanvaardbare oplossingen voor iedereen.'

'Ik zou graag willen zien hoe het de onderwijzers vergaat als ze merken dat een kind een probleem heeft, wat ze doen om het probleem op te lossen. Ik zou graag beter willen begrijpen hoe de school in elkaar zit.'

Zwitserland. 'De School voor alle kinderen', dialoog tussen onderwijzers en ouders

Bij deze aanpak van wederzijds leren, van wederkerigheid, is het vooral belangrijk dat de participatie (op welk gebied dan ook) van mensen in extreme armoede tegelijk als leermoment beschouwd wordt. Het zou onjuist zijn om een beroep te doen op de ervaring en kennis van de armsten zonder dat zij vorderingen kunnen maken op het gebied van hun eigen vorming, die vaak zeer beperkt is. Dit leerproces betreft uiteenlopende aspecten, variërend van het aanleren van nieuwe woorden tot het maken van aantekeningen, het aandacht leren schenken aan de denkbeelden van anderen, het goed uitdrukken van zijn eigen denkbeelden en het begrijpen van de opdracht en taken van een instelling, of ze nu plaatselijk is of Europees... Daar zijn aangepaste middelen voor nodig. We komen er nog op terug.

⁶⁷ Zie de presentatie van 'Kruisbestuiving van kennis en van praktijken' in hoofdstuk 3.1.

⁶⁸ Wresinski, Joseph: *De denkwijze van de armen: onmisbaar om armoede de wereld uit te helpen*. Vierde Wereld Verkenningen, n° 8, maart 2006, o.c. blz 3..

De vrijheid van ieder respecteren en garanderen

Om partners te zijn, moet je vrij staan ten opzichte van elkaar, in een gelijkwaardige positie verkeren of er moet een minimum aan respect bestaan ten aanzien van ieders eigenheid en rol.⁶⁹ Je moet beseffen dat in het begin de deelnemers zich niet in een gelijkwaardige positie bevinden: macht, positie, kennis, uitdrukkingsvaardigheid... zijn niet dezelfde voor iedereen. We moeten voorkomen dat we aan dit rijtje ongelijkheden die we willen overwinnen, ook nog het gebrek aan vrijheid moeten toevoegen. Vrijheid is een moeilijk te vatten begrip voor mensen in armoede die zo vreselijk afhankelijk zijn van iedereen.

Om te zorgen dat een dialoog tussen verschillende groeperingen beantwoordt aan de logica van het partnerschap, is het belangrijk dat de deelnemers niet in een machtsverhouding staan ten opzichte van elkaar of van elkaar afhankelijk zijn. Daarom moeten we, ook al begint de participatie op lokale niveau, bij de meer gestructureerde vormen van overleg en inspraak (waar het gaat om de opleiding van beroepskrachten of politiek overleg), een zekere afstand bewaren ten opzichte van het dagelijks leven van de betrokkenen. Om het duidelijker te zeggen: Mensen die in armoede leven, moeten niet ingeschakeld worden bij de opleiding van maatschappelijk werkers van wie ze cliënt zijn. Tijdens deze gemeenschappelijke vorming van de verschillende partijen, zoals die bijvoorbeeld plaats vond in het programma van de 'Kruisbestuiving van kennis en praktijken', in het opleidingsprogramma voor maatschappelijk werkers in Groot-Brittannië en de dialoogprojecten in België en Zwitserland, kenden de deelnemers elkaar niet van tevoren; ze droegen geen directe verantwoordelijkheden ten opzichte van elkaar. Dit vereiste is onontbeerlijk voor de vrijheid van de mensen die in armoede leven, maar evenzeer voor de beroepskrachten. In Deel 6 zullen we zien dat beroepskrachten op die manier een dialoog ontdekken die ze nooit eerder gekend hebben en dat mensen in armoede, optredend als een woordvoerder van hun bevolkingsgroep, dankzij deze inspraak een stuwende kracht in hun persoonlijk leven ervaren.

'Ik vind het interessant om te kunnen spreken met ouders die niets met mijn school te maken hebben, omdat ik als onderwijzeres toch ook een beetje de instelling vertegenwoordig. Ik sta niet zo vrij ten opzichte van de ouders van mijn leerlingen als van andere ouders.'

Mevrouw D., Zwitserland. Europees seminar in Pierrelaye, september 2005.

Deze broodnodige vrijheid, zelfstandigheid ten opzichte van elkaar wordt ook bereikt als mensen in armoede zich deel van een groep voelen waarop ze kunnen terugvallen. We werken dit in het volgende hoofdstuk nader uit. Als je tot een groep behoort en aan een dialoog kunt bijdragen in naam van die groep, beschik je over een grotere vrijheid dan wanneer je alleen, als individu, tegenover een instelling of een reeds gestructureerde groep komt te staan.

De risico's onderkennen

Het leven van mensen in armoede kenmerkt zich door onzekerheid, kwetsbaarheid van relaties, gebrek aan zelfvertrouwen. Elke nieuwigheid, elke verandering brengt een moeizaam opgebouwd evenwicht in gevaar. Je kunt samen met de armsten aan nieuwe projecten beginnen, op voorwaarde dat je je goed bewust bent van de risico's die ze nemen. Zo niet, dan kun je moeilijk de terughoudendheid van mensen begrijpen, de gevaren zien waarin we ze meeslepen, en voorzieningen treffen om deze belemmeringen te overwinnen.

Als kwetsbare mensen een dialoog aangaan over de bestrijding van de armoede, bij sociale onderwerpen, zoals de kindbescherming, of op politiek niveau, zoals de huisvesting, worden zij opnieuw geconfronteerd met alle moeilijkheden uit hun dagelijks leven. Bij hun deelname zullen ze van hun persoonlijke geschiedenis uitgaan, die van hun gezin en hun omgeving. We vragen van hen de moeilijkheden die te maken hebben met hun privé-leven, recht onder ogen te zien, om zich opnieuw erg vervelende momenten die vandaag tot het verleden behoren, voor de geest te halen. Ze kunnen dit als heel onaangenaam ervaren. Het kan hen van hun stuk brengen als ze niet voldoende steun en begeleiding ontvangen. Daarom moet de manier van aanpak aan minstens drie voorwaarden voldoen:

⁶⁹ Over deze kwestie van het partnerschap en de rol van verenigingen in de bestrijding van de armoede, zie *'Le croisement des pratiques. Quand le Quart Monde et les professionnels se forment ensemble.'* Editions Quart Monde, 2002.

- Mensen niet dwingen te spreken over te intieme of te moeilijke onderwerpen, die niemand in de openbaarheid zou willen brengen.
- Zorgen dat mensen niet herhaaldelijk hun verhaal moeten vertellen, dat ze, op basis van voorbeelden van anderen, hun gedachten de vrije loop kunnen laten.
- Samen de afspraak maken dat alles wat er tijdens de werkzaamheden binnen de groep gezegd en geschreven is, vertrouwelijk is.

'In de groep Agora hadden we een voorwaarde gesteld: niet over zichzelf praten. Zelfs al geef je een voorbeeld uit je eigen leven, dan zeg je dat er niet bij.'

De heer G., België, Europees seminar in Pierrelaye,
september 2005

Deelnemers aan het project 'Scheppen van een dialoog tussen hulpverleners en mensen die in schrijnende armoede leven', in Nederland zetten samen een aantal afspraken op papier. De tekst werd aan het begin van elke ontmoeting gelezen:

'Iedereen is gelijkwaardig

Fouten maken mag

Van elkaar leren is goed

Oordeel niet te snel

Respecteer elkaars mening

Alle deelnemers nemen vrijwillig deel

Niemand hoeft over zijn eigen problemen te praten

Wat in het project wordt besproken en gebeurt, is vertrouwelijk

Buiten de groep wordt niet over de deelnemers gesproken.'

Een deelnemer die actief gaat meedoen aan overleg en dialoog met anderen loopt nog een ander risico: het onbegrip van zijn omgeving. Iemand die naar een bijeenkomst gaat, aan zo'n werkgroep of publieke manifestatie deelneemt die misschien zelfs door de media uitgezonden wordt, stelt zich bloot aan de kritiek van burens en vrienden, van andere wijkbewoners of andere mensen uit de woonplaats, zelfs van hulpverleners van wie iemand afhankelijk is. Burens die mensen van buiten de wijk niet vertrouwen en nog nooit een gelukkige ervaring met participatie hebben gehad, kunnen zich afvragen wat iemand ertoe brengt om zo te handelen. Ze kunnen hun twijfels of jaloezie tonen door te vragen 'Wat verdien je ermee door met die mensen om te gaan?' Vragen als 'Betalen ze je ervoor?', 'Hebben ze je een nieuw huis beloofd?', 'Sinds je de burgermeester hebt gesproken, heb je heel wat verbeelding gekregen!'...

De wijdere omgeving zal misschien even hard zijn en zich afvragen of arme mensen wat verdienen als ze deelnemen aan overleg of opleidingen. Sommige maatschappelijk werkers en contactambtenaren winden er geen doekjes om: 'Zou ze zich niet beter met haar huishouden bezig kunnen houden?', 'Zou hij niet beter naar werk kunnen zoeken?' Zulke reacties kunnen iemand die eindelijk zijn nek uit durft te steken en naar anderen toe stapt, volledig uit zijn evenwicht brengen. Het kan zijn relaties met vrienden, omgeving en hulpverleners van wie hij voor veel aspecten van zijn leven afhankelijk is, ernstig bedreigen. We moeten er ook goed op letten dat er geen kloof ontstaat tussen het dagelijks leven vol moeilijkheden en problemen enerzijds, en de ontdekkingen die iemand buiten de deur doet, de nieuwe mogelijkheden die de participatie hem biedt, anderzijds. Daarom is het een belangrijke voorwaarde dat de deelnemers deel uit maken van een groep en op begeleiding kunnen rekenen om deze risico's te begrijpen en het hoofd te bieden.

HOOFDSTUK 5.2. ONONTBEERLIJKE ZEKERHEDEN

Als je in uitsluiting leeft, dan moet je een minimum aan persoonlijke en gemeenschappelijke zekerheid hebben om actief aan een bijeenkomst of een dialoog deel te nemen.

Positieve ervaringen en tijd...

Het heeft bij Marie C. drie jaar geduurd voordat ze de uitnodiging voor een gezinsdag⁷⁰ durft te accepteren. In die drie jaren kwam Damien regelmatig bij het gezin op bezoek. Hij bouwde geleidelijk aan een vertrouwensband op en nodigde hen van tijd tot tijd opnieuw uit, zonder ooit de moed te verliezen.

Vaak duurt het maanden voordat een gezin de deur opent voor buurtwerkers die de kinderen uitnodigen om mee te doen aan activiteiten in de wijk of om naar het buurtcentrum te komen. Bij veel mensen, die vandaag erkende woordvoerders van hun achterban zijn, heeft het jaren geduurd voordat ze de eerste stap zetten en deelnamen aan een activiteit buiten de deur. De eerste stappen zijn alleen mogelijk als mensen een uitnodiging ontvangen. Het komt vaak voor dat mensen, die zich nu met hart en ziel inzetten voor een vereniging of voor hun wijk, maanden- of jarenlang stug hun medewerking geweigerd hebben, zeggende: *'Nee, dat interesseert ons niet!'*. Vanzelfsprekend moeten we de vrijheid van iedereen respecteren. Maar we moeten ook begrijpen wat de reden van een weigering kan zijn. *'Dat interesseert me niet'* kan betekenen *'Ik denk dat ik dat niet aankan'* of *'Ze zullen de draak met me steken'* of *'Ik heb niets fatsoenlijks om aan te trekken'* of *'Ik kan geen geld achterlaten voor het eten van de kinderen als ik er niet ben'*...

Mensen moeten ervaren dat hun gezin geen risico's loopt als ze zich bij anderen aansluiten. Dat ze niet beoordeeld of afgewezen worden. Ze moeten een zekere blijdschap voelen, zien dat hun gezin er plezier en kracht uithaalt. Het gaat vaak om eenvoudige plaatselijke gebeurtenissen, meestal voor de kinderen: activiteitenmiddagen met versnapering op school of in de wijk, een gezinsdag. Maar het kan ook om een ouderavond of een buurtbijeenkomst gaan. Soms nodigd de buurvrouw of een vriend de mensen uit om samen naar school te rijden of te lopen of om samen naar een instelling te gaan. Die eerste stappen vergen een enorme inspanning van degenen die hun zelfvertrouwen en het vertrouwen in hun omgeving kwijt zijn. Vervolgens ontstaat er dan in veel gevallen een kettingreactie, want de mensen vinden waar ze op hopen: een plaats temidden van de anderen, de gelegenheid om hun capaciteiten te ontwikkelen, mogelijkheden voor hun kinderen, een plek om hun gedachten uit te spreken... Het springt zo duidelijk naar voren in het verhaal van Marie C.. Eerst verschijnt ze regelmatig op gezinsdagen, dan accepteert ze om op plaatselijk niveau mee te doen aan het brede Franse onderzoek- en actieprogramma rond het gezin. Vervolgens vervult ze een actieve rol in landelijke en Europese ontmoetingen.

Is dat nu diezelfde Marie C. die in het amfiteater van de Universiteit van Warschau het woord neemt? Die tijdens een Europees seminar beroepskrachten aan het nadenken zet over de kindbescherming? Ja, het is inderdaad dezelfde, maar anderen zijn naar haar toegegaan, hebben haar duidelijk gemaakt dat ze op haar rekenden en boden haar zo de mogelijkheid om de eerste stappen te nemen. Met het noodzakelijke vertrouwen om te zijn en te blijven wie ze is.

In alle programma's die in dit document aan de orde komen, benadrukken de ervaringsdeskundigen het feit dat ze veel tijd nodig hadden om hun moed bij elkaar te schrapen om gehoor te geven aan de uitnodigingen. Als ze de kans aangrijpen om mee te doen, is het vaak na jarenlange deelname in diverse acties van hun vereniging.

Als we geen tijd en middelen reserveren voor deze eerste ontmoetingen, bestaat er geen enkele kans dat mensen in extreme armoede aan een dialoog op welk niveau dan ook deel nemen.

Het belang van hun leefmilieu, een groep waar ze zich thuis voelen en waarop ze kunnen terugvallen

Hulpverleners maken deel uit van een groepering met hun collega's, hun team. Ze krijgen een taakomschrijving van de instelling waaraan ze verbonden zijn. Wetenschappers, sociale partners, politici maken ook deel uit van gestructureerde groeperingen, een kader waarin ze samen

⁷⁰ Zie de praktijkervaring 'Marie C. en haar gezin', hoofdstuk 1.1.

overleggen. Om elkaar te begrijpen en om met anderen een dialoog aan te gaan, met een hulpverlener, met iemand uit de vakbond of met iemand met politieke verantwoordelijkheden, doen mensen een beroep op hun eigen groepering die hen tevens een gevoel van zekerheid geeft. Mensen in extreme armoede maken ook deel uit van zo'n groepering, hun leefmilieu, maar deze heeft geen structuur.

Ondanks het isolement dat bestaansonzekerheid veroorzaakt, zijn de armsten geen op zichzelf staande gevallen. Ze behoren tot een groep, steunen op de relaties in hun grootfamilie zonder wie ze niet zouden kunnen overleven. Ze hebben behoefte aan deze banden met hun milieu om hun leven te begrijpen en om zich uit de situatie te bevrijden waarin ze opgesloten zitten. Niemand kan zich in zijn eentje bevrijden. Iedereen heeft zijn medemensen, zijn omgeving nodig om zijn eigen geschiedenis en zijn leven te begrijpen, om over schaamte heen te stappen en om te durven handelen.

'Waaruit bestaat een gemeenschap? Ze bestaat uit mensen zoals wij: onze bestaansonzekerheid brengt ons bij elkaar en zo kunnen we er samen iets van maken. We kunnen veel mensen om ons heen hebben en ons toch alleen voelen. Als de situatie te moeilijk wordt, dan zoeken we eerst steun bij ons gezin, onze omgeving, bij de burens (we lenen elkaar geld, melk, eieren, spullen voor kindervakantiekampen). Het probleem dat ons het meest bezig houdt, is de opvoeding van de kinderen... We hebben er behoefte aan om er met andere ouders over te spreken.'

Bijdrage van de delegatie uit Noisy-le-Grand, Frankrijk, in workshop nr. 10 tijdens de Europese Ontmoeting in Warschau

'We hebben behoefte aan ruimtes en plekken waar we onze ervaringen samen met anderen kunnen delen. Dat gaat niet zomaar. Mensen moeten zelf gelegenheden scheppen waar ze elkaar kunnen ontmoeten en samen kunnen nadenken.'

Bijdrage van de Ierse delegatie in workshop nr. 5 tijdens de Europese Ontmoeting in Warschau

'In de loop van het programma was er een debat over het belang van de geschiedenis van gezinnen die in armoede leven. De maatschappelijk werkers zeiden dat de gezinnen niet steeds moeten kijken naar wat achter hun ligt, maar dat ze vooruit moeten kijken. Andere deelnemers onderstreepten echter dat: 'Als je de geschiedenis van de mensen kent, begrijp je hun manier van denken en hun logica beter'. Ze legden uit dat mensen uiteraard hun ellende willen vergeten. Maar hier gaat het om iets anders. Het gaat om de geschiedenis van de armsten te herschrijven. Hun verleden bestaat niet alleen uit de problemen die hulpverleners zien. De armsten hebben een moedige geschiedenis waarin ze opkomen voor de menselijke waardigheid en voor de toekomst van hun kinderen.'

Dialogo tussen hulpverleners en mensen die in schrijnende armoede leven, Nederland

Het scheppen van gelegenheden waarin arme mensen zich vrij kunnen voelen, zich kunnen uiten en zich samen vormen, naar elkaar luisteren, leren, een dialoog aangaan in een sfeer van vertrouwen en gezelligheid is onontbeerlijk. De Beweging ATD Vierde Wereld heeft dit bijvoorbeeld mogelijk gemaakt binnen de 'volksuniversiteiten van de Vierde Wereld', waar altijd wordt uitgegaan van de levenservaring van de armsten, nooit van theorieën. De mensen ontdekken zo dat ze niet alleen staan in hun situatie, dat het niet hun schuld is, dat extreme armoede niet onvermijdelijk is, noch een schande. Dat ze in alle vrijheid vat op hun leven kunnen krijgen en hun gedachten kunnen ontwikkelen. Dat gaat het best in een groep, samen met mensen die in hen geloven.

Veel acties en programma's van de laatste jaren zijn gebaseerd op de ervaringen van deze volksuniversiteiten. De mensen vinden er de kracht en de middelen om een dialoog aan te gaan met anderen.

Het is normaal als een vader zich persoonlijk uitspreekt tijdens een ouderavond. Maar dan is het belangrijk dat hij voelt dat hij niet alleen staat en dat hij ook plekken heeft waar hij zijn gedachten verder kan ontwikkelen en uiten, een goed idee heeft van zijn situatie en zich er niet voor schaamt.

'Voor zaken die zo belangrijk zijn als de toekomst van de kinderen of de integriteit van het gezin,

zouden mensen nooit alleen moeten staan tegenover mensen die gezag over hen uitoefenen. Ze zouden de toestemming moeten krijgen en aangemoedigd moeten worden om zich te laten vergezellen door een vriend(in) of iemand van de familie. Of zelfs als groep naar hulpverleners toegaan. We kennen veel ouders in Dublin van wie de kinderen van school gestuurd zijn. Als dat gebeurt, voelen ouders zich erg kwetsbaar en zelfs schuldig. Sommige ouders stappen dan samen naar het schoolhoofd toe. Het hoofd wil ze natuurlijk niet in groepsverband ontvangen. Maar het positieve is dat die ouders nu een groep gevormd hebben en elkaar niet loslaten. Ze willen een petitie opstellen en opsturen naar de minister van Onderwijs.'

Bijdrage van de Ierse delegatie in workshop nr. 5 tijdens de Europese Ontmoeting in Warschau

'We maken deel uit van een Beweging, we zien elkaar op de volksuniversiteit en zo kunnen we praten over wat we dagelijks meemaken op het gebied van armoede. Het is en blijft een persoonlijke ervaring, maar zodra het in de groep uitgesproken wordt, wordt het iets van ons allemaal. Vanuit dit collectieve bewustzijn kunnen we als groep de overheden aanspreken. We kunnen vertellen hoe wij leven, tegen iemand die niet meemaakt wat wij ondervinden.'

Mevrouw D., seminar in Pierrelaye, februari 2005

HOOFDSTUK 5.3. OVERLEG MET ANDERE GROEPERINGS

In een gemeenschappelijk overleg met verschillende partners (beroepskrachten, politici, mensen uit verenigingen...) is het een illusie te geloven, dat de armsten alleen staande gesprekspartners kunnen zijn, zonder enige voorbereiding en zonder band met een groep waarop ze kunnen terugvallen. Toch gebeurt het maar al te vaak dat mensen die in armoede leven, de vraag krijgen om als individu een bijdrage te leveren aan een gesprek met beroepskrachten of politici.

Onze samenleving functioneert op basis van gestructureerd overleg tussen partners. Het gaat daarbij in feite om goed georganiseerde belangengroeperingen. De participatie van de armsten beantwoordt aan dezelfde logica. Als iemand te maken heeft met een georganiseerde groepering, kan degene die er niet toe behoort, er niet op rekenen dat zijn uitspraken gesteund worden. De groepering legt de verbinding met een collectieve ervaring en collectief denken. De verenigingen waarin mensen in extreme armoede zich herkennen, moeten een zelfde rol kunnen spelen in het overleg dat instanties en andere groeperingen in de samenleving met de armen willen voeren, net zoals de vakbonden die rol vervullen ten aanzien van de werknemers.

Alle groeperingen en instellingen die ervaringsdeskundigen willen betrekken bij hun overleg, hun opleiding, het vaststellen van doelstellingen of het nemen van beslissingen, moeten nagaan op wie deze mensen kunnen terugvallen om zich op deze participatie voor te bereiden en ze moeten hen de middelen daarvoor verschaffen. Tot deze middelen behoort, onder andere, het verschaffen van financiële steun aan verenigingen en groeperingen die een stevige basis hebben onder deze bevolking en die de betrokkenen zekerheid en officiële status kunnen verlenen.

'We kunnen deelnemen aan overleg met de autoriteiten en ons standpunt naar voren brengen, als we onszelf op ons gemak voelen, als de omgeving ons op ons gemak stelt en als we de achtergrond van iedere gesprekspartner begrijpen. In Londen nemen we, met meerdere leden van ATD Vierde Wereld, deel aan het 'Policy Forum'.⁷¹ We kennen elkaar en hebben vertrouwen in elkaar. Voor veel deelnemers is het de eerste keer dat ze kans hebben om te zeggen wat ze denken, maar ze zijn er niet aan gewend om in het openbaar te spreken... Het is belangrijk dat we steun krijgen want dan voelen we ons meer ontspannen. We worden regelmatig bij het Parlement uitgenodigd door de groep die met armoedebestrijding is belast. Daar ontmoeten we politici en ministers en kunnen we hen op de hoogte brengen van ons standpunt over armoede. Dat loopt uiteen van onderwerpen over onderwijs tot kinderbijslag. Maar de omgeving is heel indrukwekkend; soms voelen mensen zich geblokkeerd en kunnen ze geen woord meer uitbrengen. Zelfs als ze al heel lang van tevoren met moeite hun woordje voorbereid hebben. Het is belangrijk dat anderen je steunen. Ze kunnen je aanmoedigen en soms het woord van je overnemen. Daarom is het belangrijk om alles van tevoren samen voor te bereiden.'

Bijdrage van de Britse delegatie in workshop nr. 3 tijdens de Europese Ontmoeting in Warschau

Zorgen dat mensen elkaar ontmoeten

Het eerste vereiste om in overleg te treden met anderen, na te denken en samen te werken, is dat mensen elkaar ontmoeten, dat er een gunstige sfeer geschapen wordt voor deze ontmoeting. Dit lijkt logisch. Toch vraagt dit speciale aandacht, omdat de armsten niet gewend zijn om deel te nemen aan overleg of aan een werkgroep. Zij moeten kunnen voelen dat er een klimaat is van wederzijds respect en dat ze gelijkwaardig beschouwd worden; ze moeten ervan verzekerd worden dat ze een eigen plaats in de groep hebben. Daarom is het onontbeerlijk om interactieve manieren te ontwikkelen waarbij iedereen zichzelf kan voorstellen. Daarvoor moet de nodige tijd uitgetrokken worden. Tijdens de Europese Ontmoeting in Warschau bijvoorbeeld hebben we voorgesteld dat de workshops beginnen met een rondje waarin iedereen de tijd kreeg om zich voor te stellen door te vertellen wat hem/haar in zijn levensverhaal naar de ontmoeting in Warschau heeft gebracht. Ieder kreeg die gelegenheid, of hij nu al dan niet met armoede in aanraking was, volksvertegenwoordiger, Europees ambtenaar, vakbondslid of actief lid van een vereniging was.

⁷¹ De 'Policy Forums' zijn regelmatige ontmoetingen waar mensen in armoede vanuit hun ervaring nadenken over diverse onderwerpen en zich voorbereiden op het voeren van een dialoog met mensen die verantwoordelijkheid dragen op politiek, sociaal, economisch niveau.

In andere bijeenkomsten en groepen is bijvoorbeeld aan iedere deelnemer gevraagd om zijn 'wapenschild' te maken om zo iets van zijn geschiedenis naar voren te brengen, te vertellen wat hij belangrijk vindt, wat hij verwacht van het programma. Afhankelijk van de aard en de tijdsduur van de ontmoeting en de landen van herkomst kunnen de vormen verschillend zijn. Het is echter niet gemakkelijk om samen te werken en te overleggen zonder dat de deelnemers eerst de moeite genomen hebben elkaar beter te leren kennen en zich open te stellen voor de verschillen en de uiteenlopende verwachtingen van de anderen.

'Wat ik erg leuk vond, was de manier waarop de heer Hans-Peter Furrer (voorzitter van de workshop) de discussie inleidde. We voelden ons meteen op ons gemak, tussen vrienden, en iedereen stond voor elkaar open om van elkaar te leren ondanks onze verschillen.'

Evaluatie van de Luxemburgse delegatie na de Europese Ontmoeting in Warschau

'Iedereen moet willen leren van anderen. Als dat menselijke aspect ontbreekt, zal het nooit mogelijk zijn om samen te leven. Hier niet en nergens in de wereld. Het is ook belangrijk voor de kinderen. Mijn kinderen zien dat ik me overal mee bemoei, dat ik met anderen wil leven en leren. Als ze me dat zien doen, moeten zij dat ook ooit kunnen.'

Bijdrage van de Spaanse delegatie in workshop nr. 1 tijdens de Europese Ontmoeting in Warschau

'Waarom is er toch zo'n behoefte om samen met onbekenden op te trekken, terwijl het ons in het dagelijks leven niet eens lukt om met de burens te praten die we toch elke dag zien! Misschien omdat tijdens deze ontmoeting ieder het gevoel had dat er naar zijn verhaal geluisterd werd en dat de anderen hem respecteerden. Sommige mensen kwamen met een moeilijk verhaal en een verleden van eenzaamheid en extreme armoede, anderen hadden echter hun waardigheid al teruggevonden dankzij de ondersteuning.'

Mevrouw R., Italië, evaluatie van de Europese Ontmoeting in Warschau

Het is uiteraard onontbeerlijk om middelen ter beschikking te stellen die de ontmoeting en de samenwerking bevorderen. Dat is trouwens noodzakelijk voor elke groepsactiviteit: vorming in luisteren, in overleg voeren, conflictbeheersing...

We moeten ook speciaal naar middelen zoeken die het de mensen makkelijker maken om deel te nemen en zich te uiten, vooral diegenen die zich niet op hun gemak voelen met het geschreven woord en die grote moeite hebben het woord te voeren. Daarom maken we soms gebruik van technieken als het forumtheater,⁷² affiches, vraaggesprekken op video...

'Door het forumtheater heb ik mensen op een andere manier leren kennen. Ze waren heel humoristisch en gaven gevatte antwoorden. Zo ad rem! Van het forumtheater is me het plezier en de verstandhouding die tussen de mensen ontstond het meest bijgebleven. Ik denk dat iedereen zijn eigen manier van dingen zien, voelen en zeggen ontwikkeld heeft. Als je ziet hoe de gevoelens bij de acteurs naar boven komen, dan is het mogelijk om rechtstreeks tot de kern van de zaak door te dringen en de maskers te laten vallen.'

Een onderwijzeres uit Zwitserland. Evaluatie van de dialoog 'De School voor alle kinderen'

In meerdere programma's en evenementen van de afgelopen jaren heeft de Beweging ATD Vierde Wereld op grote schaal gebruik gemaakt van creatieve workshops (schilderen, zingen, beelden maken van ijzerdraad, pottenbakken...). Het schept de voorwaarden voor een echte ontmoeting en de deelnemers krijgen de kans om zich te uiten. Dit speelt vooral als de deelnemers uit verschillende landen komen en niet dezelfde taal beheersen. Dergelijke workshops helpen eveneens om op straat de ontmoeting aan te gaan met kinderen en gezinnen in extreme armoede of tijdens gezinsdagen of als inleiding in gespreksgroepen. Ook tijdens internationale ontmoetingen, zoals in Warschau in februari 2004, de voorbereiding op de

⁷² Het forumtheater is een techniek die in de jaren 60 uitgewerkt is door de Braziliaan Augusto Boal in de favela's van São Paulo.

ontmoeting met Voorzitter Prodi, de rondetafelconferentie in Dublin in juli 2004 hebben we systematisch beroep gedaan op deze methode.

Deze creatieve dimensie bleek uiterst belangrijk in de voorbereidingsfase van en tijdens de Europese Ontmoeting in Warschau zelf. De voorbereiding startte in juli 2003 gedurende een creatieve week in Kalkow, in Polen, waar zo'n veertig mensen uit Polen, Zwitserland, België, Luxemburg en Frankrijk elkaar ontmoetten. Philippe Barbier, volontair van ATD Vierde Wereld uit België, had de leiding van een van de workshops. In deze workshop 'IJzerdraad', stelde hij aan iedereen voor om in een beeld, met behulp van ijzerdraad uit te drukken wat hij of zij belangrijk vond. Daarna heeft hij tijdens de volgende voorbereidende bijeenkomsten die in verschillende Europese landen plaats vonden, creatieve workshops opgezet. De kleine beeldjes, gemaakt tijdens de verschillende ontmoetingen, zijn samengebracht in een beeldhouwwerk dat 'de Ontmoeting' heet en gestaag verder 'groeide' tot tijdens de ontmoeting in Warschau zelf waar het werd onthuld. Veel deelnemers vinden dat deze workshop een beslissende rol gespeeld heeft om de participatie van de armsten mogelijk te maken. Ze heeft diepgaande contacten geschapen.

'Waardoor konden deze echte ontmoetingen ontstaan? Voor mij was een van de meest belangrijke ingrediënten de creatieve workshop. Om aan deze workshops deel te nemen, moesten we ons pantser laten vallen, ons kwetsbaar opstellen... Pas als je een aantal dingen los kunt laten (zoals onze vooroordelen), kun je in jezelf de ruimte scheppen om de ander en zijn anders zijn te ontvangen.'

De heer G., Evaluatie van de Europese Ontmoeting in Warschau

'Door ruimte te scheppen voor vrijheid, creativiteit en ontmoeting kan ik de weg vrijmaken zodat iedereen de kans krijgt om de kennis en de schoonheid te laten zien die in ieder mens aanwezig is. Op deze wegen kunnen mensen uit verschillende milieus elkaar ontmoeten en manieren van samen zijn en samen doen uit proberen. De ruimtes staan open voor iedereen, zonder tijdsdruk, zonder prestatiedrang. Een werkplaats trok in de maanden voorafgaand aan de ontmoeting de woonplaats van de afgevaardigden langs. Overal was de workshop 'IJzerdraad' in de eerste plaats een ontmoeting met zichzelf en met mensen in een andere context: in de ene hand een stuk ijzerdraad, in de andere een tang. De ontmoeting brengt een dosis angsten te voorschijn. De vraag 'Wat is het belangrijkste voor mij?', die bij het begin van het buigen en knippen van ijzerdraad gesteld wordt, is ook niet geheel onschuldig. Hetzelfde geldt voor het slot van de workshop als iedereen tijdens een kringgesprek zijn kunstwerk op zijn eigen manier presenteert. Op zo'n moment voelen mensen uit verschillende milieus dat ze op een gelijkwaardige manier samen aan dezelfde activiteit deelgenomen hebben.

Zo wordt een zeker evenwicht hersteld, want mensen die gemakkelijk het woord voeren, beheersen praktisch handwerk soms minder goed, en andersom. Het schept ook gelijkheid, want veel mensen die in situaties verkeren waarin ze weinig of niets beheersen, zijn nu de hoofdrolspelers. En gelijkwaardigheid, omdat de verschillen, de rollen, de verantwoordelijkheden tijdens die paar uur vervaagden. Er bestond ook ruimte om elkaar belangrijke dingen te zeggen en er werden vaak mooie kunstwerken gemaakt.

De sfeer was wisselend: soms erg luidruchtig en levendig, dan weer met veel stilte waarin de concentratie van iedereen voelbaar was. Maar weinig mensen zijn niet erin geslaagd een beeldje te maken. De meesten kwamen met heel persoonlijke dingen die erg belangrijk voor hen waren. Anderen hadden soms veel tijd nodig om erachter te komen wat ze belangrijk vonden, hoe ze dat gingen uitwerken of hoe ze praktisch gezien aan de slag konden. Die tijd moest iemand dan ook hebben om hem een volwaardige kans te geven. Zelfs degene die er de grootste moeilijkheden mee had, moest alle vrijheid krijgen om zonder druk aan de slag te gaan, ook al was dat niet gemakkelijk.

Mijn rol was het om aan te voelen wanneer en hoe ik me ermee moest bemoeien. Ik moest waarborgen dat iedereen de kans kreeg om creatief aan het werk te gaan. De creatie moest ook aansluiten bij een eigen ervaring en niet bij iets theoretisch. De sfeer was belangrijk. Zo ontdekte ik ook geleidelijk wat iedere deelnemer zocht. (...) In Warschau voelden de afgevaardigden, die eerder aan deze workshops deelgenomen hadden, zich sneller thuis. Ze durfden eerder initiatief te nemen, bijvoorbeeld hun werk aan alle aanwezigen presenteren. Omdat de workshops Schilderen en

*IJzerdraad langer open bleven tijdens de ontmoeting, konden de afgevaardigden ook af en toe even langs komen om uit te blazen als al die discussies hen even teveel werden.*⁷³

Philippe Barbier, Evaluatie van de Europese Ontmoeting in
Warschau

Nagaan of iedereen elkaar begrijpt

'Een dialoog aangaan is moeilijk als je niet dezelfde betekenis toekent aan woorden, als je de woorden niet vindt om je uit te drukken. Dat blokkeert het gesprek vanaf het begin. Want vakmensen en academici hebben hun manier van spreken en wij hebben onze manier. We begrijpen niet wat ze zeggen, dus moeten we er tijd voor uittrekken om het te begrijpen. Voor ons is het erg moeilijk, omdat we echt moeite hebben om ons uit te drukken.'

De heer C., team 'Kruisbestuiving van kennis en praktijken',
seminar van Pierrelaye, september 2005.

'We hebben behoefte om een plaats te krijgen bij politieke discussies om zo bij te dragen aan onze samenleving. Mensen moeten de ogen niet neerslaan voor anderen. Als er maar één van ons in een commissie zit om de belangen van de armsten te vertegenwoordigen, dan is het erg moeilijk voor die ene persoon om zijn standpunt duidelijk te maken. Er zijn veel barrières in de communicatie. Die komen door het specifieke taalgebruik van de beroepskrachten. Maar we voelen ook gebrek aan respect voor mensen die geen hogere opleiding hebben gevolgd. Het is heel moeilijk om naar voren te brengen wat je wilt zeggen, om begrepen te worden en zelfs om te spreken.'

Bijdrage van de Britse delegatie in workshop nr. 3 tijdens de
Europese Ontmoeting in Warschau

Een van de belemmeringen die uitgesloten mensen tegenkomen, is dat ze anderen vaak niet begrijpen en ook zelf niet begrepen worden. Omdat de meesten weinig basisonderwijs genoten hebben, weinig gelegenheid hebben om te lezen of in gesprek te gaan met anderen, zijn er vaak woorden en begrippen die de armsten niet kennen of waaraan ze een andere betekenis hechten. Daardoor begrijpen ze ook niet helemaal wat er gezegd wordt. Hun gesprekspartners raken dan van de wijs door de manier waarop ze zich uiten. Die zijn er niet aan gewend. Arme mensen ervaren dat als vernederend. Het versterkt hun gevoel als 'dom' bestempeld te worden, geen eigen plaats in het gesprek te hebben. Het komt regelmatig voor dat ze de bijeenkomst voortijdig willen verlaten, gewoon omdat ze niet begrijpen waar het precies om gaat en zich onbegrepen voelen. Dergelijke negatieve ervaringen kunnen tot ernstig gevolgen leiden; de betrokkenen raken ontmoedigd en laten hun verlangens om deel te nemen aan wat dan ook vallen. Er zijn dus bepaalde voorwaarden waaraan we aandacht moeten schenken:

- Voorbereidingstijd waarin het te bespreken onderwerp wordt uitgelegd zodat het goed begrepen wordt. Ook genoeg tijd om een eigen bijdrage voor te bereiden.
- Iedereen moet zich inspannen om woorden te gebruiken die iedereen begrijpt, om moeilijke woorden en begrippen uit te leggen, om na te gaan of wat hij zegt door iedereen begrepen wordt.
- De bereidheid van iedereen om aan mensen die in armoede leven, de tijd en de middelen te geven om zich duidelijk uit te drukken.

'We luisteren vaak naar wat wordt besproken, maar als je het niet begrijpt en je voelt je gekwetst, dan moet je leren om gewoon te blijven luisteren. Bij bepaalde onderwerpen was dat echt ingewikkeld, zoals bij de evaluatie van de wet. Maar ik ben gebleven! Als ik weg was gegaan, wat hadden ze dan gezegd! In de groep Agora heb ik geleerd om te blijven. Zoals tijdens het seminar van februari. Het begin was echt héél moeilijk, omdat ik niet het gevoel had dat er naar me geluisterd werd. Later ging dat beter. Het is best kort om elkaar in twee dagen te begrijpen.'

De heer V., Luik. Voorbereidingsvergadering op het seminar
van september 2005 in Pierrelaye.

⁷³ De foto's op de kaft van dit werkdocument zijn van de beelden die in deze workshop gemaakt werden, voor en tijdens de Europese Ontmoeting in Warschau.

Rekening houden met de bestaande verschillen

Om samen te werken, gesprekken aan te gaan, projecten op te zetten... is het nodig om elkaar te erkennen als mens, als gelijken, met dezelfde rechten. Het is belangrijk ervan uit te gaan dat in wezen iedereen zijn best doet om onze samenleving vooruit te helpen, voor het welzijn van iedereen. De vraag is dan: aan welke voorwaarden moet een ontmoeting, een bijeenkomst voldoen, waarin deze hoge doelstellingen gerealiseerd kunnen worden tussen mensen die zo verschillend zijn?

'Aan en van elkaar leren bleek veeleisend. Het is echt belangrijk elkaars wereld, elkaars posities te begrijpen. Om van elkaar te leren welke betekenissen men aan woorden geeft voordat men met voorstellen komt. Dat bleek niet makkelijk. Soms was het provocerend en gaf het spanningen. Alle partijen willen het liefst in een vriendschappelijke en vredige sfeer met elkaar praten. Maar het gaat niet om 'vriendjes van elkaar zijn', maar om te maken dat de armsten invloed kunnen hebben op besluitvorming. Dat kan soms heel confronterend zijn. Bij wederkerigheid houdt ieder zijn eigen identiteit, maar wil zich laten beïnvloeden door de ander.'

Dialogo tussen hulpverleners en mensen die in schrijnende armoede leven, Nederland. ⁷⁴

'Wij vinden het niet gemakkelijk ons te uiten. Onze manier van praten is anders dan die van de anderen. We kunnen soms grof en luidruchtig uit de hoek komen vanwege onze frustraties, maar ook uit mededogen. Mensen moeten weten dat we niet op dezelfde golflengte zitten. Ze moeten rekening houden met verschillen!'

De heer C., Ierland. Kringgesprek in Dublin, juli 2005

De deelnemers aan deze dialogen hebben inderdaad niet dezelfde levenservaringen. En juist deze levenservaringen ontwikkelen hun manier van denken en hun verschil in logica. Het is van wezenlijk belang deze verschillen te onderkennen en niet te snel te geloven dat het feit dat we bij elkaar zijn, hoe bereidwillig we ook zijn, het wederzijdse begrip eenvoudiger maakt. Zo gemakkelijk is het nu ook weer niet!

Respect voor elkaar hebben brengt ook mee om de menselijkheid die de ander met ons deelt, in al zijn dimensies te onderkennen: het bijzondere van zijn ervaring, zijn denken, de kennis die hij verworven en ontwikkeld heeft. Een ervaring van extreme armoede en uitsluiting brengt een eigen kijk op de wereld met zich mee. Mensen die in die situatie leven, brengen die tot uitdrukking en de ander zal zijn best moeten doen om te proberen die logica te begrijpen. Ervaringsdeskundigen moeten op hun beurt de logica van hun gesprekspartners en de instellingen die ze vertegenwoordigen, leren begrijpen.

Er zijn speciale oefeningen nodig om de verschillende logica's van elkaar te begrijpen. Dan kunnen de partijen van de veelzijdigheid van hun verschillen profijt trekken. De 'kruisbestuiving van de kennis en praktijken' kan ertoe leiden dat de deelnemers een meer compleet beeld van de situatie krijgen. Zo kan het heel vruchtbaar zijn om in de loop van de dialoog verschillende gesprekspartners twee aan twee te zetten waarbij ze elkaar hun logica uitleggen en deze vervolgens bespreekbaar maken in het bijzijn van de andere gesprekspartners.

'In de groep Agora moeten de beroepskrachten die deel uitmaken van de groep voldoende open staan voor de anderen en hun eigen optreden ter discussie stellen. (...) Iedereen moet aanvaarden dat de standpunten van beroepsmensen, overheden, gezinnen en hun verenigingen niet identiek zijn. De verantwoordelijkheden zijn niet identiek, ook al is de probleemstelling gemeenschappelijk. En je moet dat kunnen accepteren en op zo'n manier in de groep bespreken dat deze niet uiteen valt. Dat betekent ook dat we eraan moeten werken dat de relaties in de groep hecht zijn.'

Mevrouw D., Dienst Bijzondere Jeugdzorg, België. seminar in Pierrelaye, februari 2005.

'Eén van de eerste stappen in de dialoog is: samen de betekenissen begrijpen die de verschillende partijen geven aan kernwoorden.(...) Het gaat erom zich een idee te vormen van de beelden die de

⁷⁴ Van den Bosch-Höweler, Annie: *Scheppen van dialoog tussen hulpverleners en mensen die in schrijnende armoede leven*. Eindverslag van het project 2004-2005, o.c. blz 54 .

mensen daar bij hebben. We besloten de begrippen (schrijnende) armoede, dialoog, gezin, hulp en verantwoordelijkheid te kiezen.'

Dialogo tussen hulpverleners en mensen die in schrijnende armoede leven, Nederland. ⁷⁵

'Soms kan er onbegrip ontstaan tussen de onderwijzers en de ouders vanwege gebrek aan communicatie en wederzijds begrip. Soms weigert de een zelfs met de ander te praten. Als de mensen geen inspanning doen om naar elkaar te luisteren, de persoonlijke omstandigheden te begrijpen, leidt dat soms tot een moeilijke situatie. De beroepskrachten weten vaak niet waarom ouders van sommige leerlingen niet naar ouderavonden komen. Vaak komt het niet voort uit laksheid of gebrek aan motivatie, maar vanwege het gevoel van schaamte, de angst om niet te begrijpen... Tegelijkertijd moeten ze zich realiseren dat deze ouders zelf vaak te vroeg de school hebben verlaten en zo een deuk opgelopen hebben in hun vertrouwen in onderwijsinstellingen. Verder komt ook iedereen met zijn eigen kledingcode, zijn taalcode en levenservaring. Met dat alles moet rekening gehouden worden om samen iets constructiefs tot stand te brengen'

Zwitserland. 'De School voor alle kinderen', dialoog tussen onderwijzers en ouders

Tijd en verschil in ritme respecteren

Soms zijn jaren nodig voordat mensen die het vertrouwen in zichzelf en in hun omgeving zijn kwijtgeraakt, de kracht vinden om te participeren in gemeenschappelijke activiteiten in hun omgeving. Er is ook veel tijd nodig voordat ze kunnen deelnemen aan besprekingen buiten hun milieu. De 'tijd nemen' moet steeds opnieuw in de planning worden opgenomen. Het is belangrijk de planning en het ritme van de bijeenkomsten en de voorbereidingen daarvan aan te passen aan de situatie van mensen die voortdurend enorme moeite moeten doen om eerst hun problemen op te lossen. Ook moeten we rekening houden met het feit dat inspanningen die het van de mensen vraagt om aan de dialoog deel te nemen, voor hen vaak zwaar zijn.

Teveel besprekingen worden pas op het laatste moment georganiseerd, op zeer korte termijn. Het komt nogal eens voor dat je pas een paar dagen van tevoren een uitnodiging krijgt voor een vergadering. De kwaliteit van de voorbereiding schiet dan danig tekort en sluit mensen buiten die toch al niet gewend zijn aan dergelijke ontmoetingen.

De korte tijdsduur van de bijeenkomsten zelf is vaak ook een probleem. Het is moeilijk om in twee, drie uur tijd een onderwerp volledig begrijpelijk te maken en iedereen aan het woord te laten komen. De ervaring heeft geleerd dat besprekingen het vruchtbaarst zijn als zij over een langere periode zijn uitgesmeerd, met regelmatige ontmoetingen die goed voorbereid worden.

Voor mensen die weinig scholing hebben gehad, is het zwaar om in hun eentje teksten van meerdere pagina's te lezen of om een ingewikkelde vragenlijst te beantwoorden. Daarom hebben de verschillende projectteams speciale dagen belegd voor ervaringsdeskundigen zodat ze kans krijgen om de dialoog aan te gaan op basis van een zekere gelijkwaardigheid. Ze nemen op die manier een kleine voorsprong op wat besproken gaat worden en kunnen hun bijdrage beter voorbereiden. Zonder deze investering kunnen ze de indruk krijgen dat ze niet als volwaardig beschouwd worden, dat ze niet over de middelen beschikken om zich alle aspecten van het gesprek eigen te maken of om hun standpunt te vertolken.

Ook de manier waarop de ontmoetingen en de voorbereidingen geleid worden, is belangrijk. Het feit dat iedere deelnemer zich voorstelt draagt bij tot het scheppen van een vertrouwens sfeer. Vervolgens moet de ontmoeting zo geleid worden dat regelmatig getoetst wordt of iedereen begrijpt wat er gezegd is, dat iedereen de tijd krijgt om zich te uiten en begrepen te worden. Het lijkt vanzelfsprekend, maar we hebben ervaren dat het lang niet altijd zo verloopt. Dat houdt in: niet teveel willen behandelen in een bijeenkomst. Goed letten op degenen die meer moeite hebben met het volgen van het debat en het risico lopen in de kou te worden gezet.

⁷⁵ Van den Bosch-Höweler, Annie: *Scheppen van een dialoog tussen hulpverleners en mensen die in schrijnende armoede leven*. Vierde Wereld Verkenningen, nr 8, december 2005. o.c. blz 8, 9.

Zorgen voor een zorgvuldige begeleiding

De begeleiding van de deelnemers aan overleg, dialoog, besprekingen en vormingsprogramma's, stelt bepaalde eisen. Vertrouwen winnen, de gezinnen nabij zijn, de nodige tijd vrijmaken om belemmeringen te overwinnen en de ervaringsdeskundigen helpen hun bijdragen voor te bereiden. Het vraagt heel veel investering als persoon en in tijd. Het gaat er ook om attent te zijn op alle kwetsbaarheden en onzekerheden die we in hoofdstuk 4.2. beschreven hebben, zodat de initiatieven tot participatie zich niet tegen hen keren. We moeten voorkomen dat de mensen ontmoedigd raken door de moeilijkheden.

Er zijn gezinnen die geen telefoon hebben, die ook geen afgesloten brievenbus hebben. Van de organisatoren kan het soms dagen van heen en weer reizen vergen, als ze naar de andere kant van de stad moeten om een bijeenkomst voor te bereiden. Vaak is het voor niets, omdat het gezin niet thuis is of omdat de omstandigheden zich niet lenen voor een voorbereidend gesprek. Mensen de kans geven die eerste stap te zetten en hun bijdrage voor te beiden vraagt enorme investering. Die moeten we niet onderschatten.

De mensen moeten ook steun kunnen vinden in de groep. Een of meerdere mensen moeten de taak hebben - en beschikbaar zijn - om te verzekeren dat iedereen het verloop en het belang van de gesprekken begrijpt, dat de ervaringsdeskundigen hun bijdragen kunnen voorbereiden en te berde kunnen brengen. In de meeste programma's droegen mensen (meestal leden van verenigingen waarin arme mensen zich herkennen) deze bijzondere verantwoordelijkheid en het bleek broodnodig.

Een van de verrassingen in de experimentele programma's 'Samenwerking Vierde Wereld - Universiteit' en 'de Vierde Wereld als Partner' was dat andere deelnemers, academici en beroepskrachten, evenzeer behoefte hadden aan begeleiding. Zij zijn dan wel gewend vergaderingen en besprekingen bij te wonen, maar voelden zich soms uit hun evenwicht getrokken door de nieuwe situatie waarin ze zich bevonden: op gelijke voet moeten praten met mensen die in grote armoede leven, proberen van hen te leren, voor iedereen begrijpelijke taal gebruiken en kritische vragen krijgen over hun kennis of hun manier van optreden... dat is niet makkelijk. Ze voelden de noodzaak onderling overleg te plegen over deze nieuwe situatie, om zich aan te kunnen passen en met vertrouwen verder te gaan met het werk binnen de grotere groep.

Het is niet verwonderlijk dat mensen die niet weten wat het betekent arm te zijn, van hun voetstuk raken door deze gesprekken. Het is een nieuwe aanpak en mikt op het bewerkstelligen van veranderingen. De begeleiding moet er rekening mee houden en de deelnemers helpen niet te snel terug te vallen in hun oude positie waarin zij het overwicht hebben want daardoor zouden de inspanningen tot dialoog weer teniet worden gedaan. Het is ook hun engagement, zij willen die veranderingen ook.

Toekennen van de nodige financiering

Het is vanzelfsprekend dat projecten waar het gaat om gezamenlijk overleg, wederzijdse vorming, om het organiseren van diverse bijeenkomsten, ook gefinancierd moeten worden. We willen een paar aspecten van deze financiering onder de loep nemen, omdat daar niet altijd goed rekening mee wordt gehouden.

Afgezien van de bijeenkomsten zelf, moet ook de voorbereiding gefinancierd worden. We weten inmiddels dat deze een vrij lange periode beslaat. Voordat iemand die in armoede leeft zover is dat hij zijn inbreng kan leveren bij politiek overleg of aan een beroepsopleiding, zijn er vaak al een paar jaar verstreken. Al die tijd hebben leden van plaatselijke verenigingen contacten opgebouwd en veel voorwerk gedaan. Als we werkelijk de participatie van de armsten willen bereiken, dan moeten fondsen en overheden bereid zijn een financiële bijdrage te leveren aan die verenigingen en stichtingen waar deze mensen zich in herkennen. We willen hier vermelden dat de Europese Commissie aan NGO's voor een bepaalde periode middelen ter beschikking stelt zodat ze regelmatige uitwisselingen kunnen organiseren waarvoor ze op plaatselijk of landelijk niveau minder gemakkelijk financiële steun krijgen. ATD Vierde Wereld heeft van zo'n programma gebruik kunnen maken voor de opzet, de voorbereiding en de uitvoering van de Europese Ontmoeting in Warschau en ook voor de transnationale uitwisseling die de initiatieven bij elkaar

gebracht heeft die in dit document aan de orde komen.⁷⁶

Er moet ook financiering zijn voor alles dat direct met de voorbereiding te maken heeft: speciale voorbereidingsdagen en de begeleiding waarover we het eerder hadden. Dit betekent dat instellingen (bijvoorbeeld voor opleidingen van beroepskrachten) die een bijdrage of een gastles vragen aan mensen die zich inzetten voor de bestrijding van armoede en uitsluiting (al dan niet ervaringsdeskundigen) een juiste prijs dienen te betalen, net zoals zij dat in andere gevallen gewoon zijn. In de kosten moet heel de investering inbegrepen worden die nodig is opdat deze participatie inderdaad de kwaliteit heeft die van deskundigheidsbevordering wordt verwacht.

De kwestie van vergoeding van mensen in armoede is een ander belangrijk punt. Het gaat hier niet over het betalen van een salaris op het niveau van gespecialiseerde consultants, maar het is niet meer dan normaal dat de onkosten vergoed worden (reiskosten, kosten voor kinderopvang...). Als het om opleidingen of vormingsprogramma's gaat, dan rijst de vraag over een vergoeding als die van een gastdocent. Deze zaken moeten met de betrokken mensen besproken worden, met hun vereniging en de instelling die de opleiding organiseert.

⁷⁶ Overeenkomst VS/2003/0653, Europese Commissie, DG Werkgelegenheid en Sociale Zaken

HOOFDSTUK 5.4. DE DEELNAME VRAAGT INZET EN BETROKKENHEID VAN HET BEGIN TOT HET EIND

Er staat teveel op het spel in de deelname van de armsten om simpelweg genoeg te nemen met een samenwerking zonder enige diepgang. Mensen die in armoede leven, maar ook verantwoordelijken op politiek, economisch en sociaal gebied, verwachten dat de participatieve benadering echt tot veranderingen leidt. Het gaat om het opbouwen van andere sociale relaties, gebaseerd op respect waarbij iedereen volledig kan deelnemen. Dit betekent dat we er alles aan doen dat het project ook slaagt. We zullen de voorwaarden daartoe hier verder uitwerken.

Overeenstemming bereiken over de uitgangspunten

Het is essentieel om samen het belang te begrijpen van wat we willen bereiken. Een uitzondering maken voor een ontmoeting van twee uur is natuurlijk niet hetzelfde als een project opzetten, dat twee jaar duurt. Het maakt een verschil om aanwezig te zijn bij een gezamenlijk overleg met een paar honderd aanwezigen of wanneer mensen in armoede een van de belangrijkste sprekers zijn tijdens een vormingsprogramma.

In alle gevallen, en vooral als het om een langlopend programma gaat, is het nuttig om het project goed uit te leggen, overeenstemming te bereiken over de doelstelling(en) en het verloop. Voor zover mogelijk moet het project op schrift gesteld worden. Dit betekent dat de beslissingen voor het uitstippelen van het project en voor het veranderen ervan, samen gemaakt worden. Vanaf het begin en tijdens de hele duur van het project moeten alle deelnemers toegang hebben tot dezelfde informatie. Er moet voldoende tijd voor uitgetrokken worden als we willen dat arme mensen bijdragen aan de uitwerking van het project en vanaf het begin de kerngegevens en de beweegredenen begrijpen. We moeten jammer genoeg constateren dat dit niet gemakkelijk is en dat het in de praktijk bijzonder weinig voorkomt. Als een gezamenlijke voorbereiding niet mogelijk is, is het beste dat een eenvoudig document het project beschrijft en uitlegt hoe men tegen de participatie van alle deelnemers aankijkt, zodat er een goede uitgangsbasis bestaat.

Medeverantwoordelijk zijn voor de resultaten

Zoals in de inleiding van Deel 5 al benadrukt werd, gaat het er niet om mensen die in schrijnende armoede leven te gebruiken als 'informatieverstrekkers', ze over hun leven te laten praten en dan hun 'getuigenis' te analyseren om er vervolgens onze eigen conclusies aan te verbinden. Het gaat om een wederkerig leerproces, waarin ieder zijn ervaring kan bijdragen en de ideeën die daaruit voortkomen. Vervolgens kunnen de deelnemers hun kennis met de kennis van andere deelnemers omzetten in een dialoog. Dat is de ware kern van een echte participatie van mensen die het slachtoffer zijn van armoede en uitsluiting.

'We kunnen niet genoeg onderstrepen dat we de armsten tot een staat van slavernij terugbrengen als we hun denkproces verstoren, ze als informanten gebruiken en ze niet aanmoedigen om een eigen autonoom denken te ontwikkelen.'

Joseph Wresinski ⁷⁷

Anderen de middelen geven om te participeren, houdt in dat we hen betrekken bij het denkproces, bij de doelstellingen en bij de beslissingen die daaruit voortkomen. Dat is: hen medeverantwoordelijk maken. Ligt daar niet de belangrijkste oorzaak van de aarzelingen en weigeringen om de deelname van deze arme bevolkingsgroep te bevorderen?

We hoeven het bij een gemeenschappelijk overleg niet systematisch met elkaar eens te zijn, maar we moeten ons erop toeleggen dat we de woorden van een ander niet gebruiken zonder zijn toestemming. Tot aan het eind van het project moeten duidelijk zijn wie wat bijgedragen heeft. Tenslotte moet iedereen het eens zijn met het einddocument en dit document moet ook eventuele meningsverschillen vermelden. Samen schrijven is een moeilijke onderneming en vraagt oefening, vooral als het gezelschap bestaat uit mensen met uiteenlopende ervaringen en

⁷⁷ Zie Wresinski, Joseph: *De denkwijze van de armen: onmisbaar om armoede de wereld uit te helpen*. Vierde Wereld Verkenningen, No 9, maart 2006, o.c. blz 12.

verantwoordelijkheden. De deelnemers van de experimentele programma's 'Samenwerking Vierde Wereld – Universiteit' en 'Vierde Wereld als Partner' zijn hierin redelijk ver gekomen. Ook bij de andere projecten werd ernaar gestreefd. Het lukte niet altijd. In ieder geval moeten we op dit gebied nog vorderingen maken. We moeten erop blijven letten dat de minst bedeedden van het begin tot het eind betrokken blijven bij het project en natuurlijk ook bij de uitwerking en de presentatie van de resultaten.

De leden van ATD Vierde Wereld en LST in België onderstreepten hoe belangrijk het was dat zij ten volle betrokken waren bij de opzet van het project van de groep Agora ⁷⁸ en de presentatie van de resultaten tijdens een vergadering in Brussel op 17 oktober 2005.

Verslag doen over het vervolg van de actie

De deelnemers willen graag op de hoogte blijven van de resultaten van hun samenwerking en het vervolg dat eraan gegeven wordt. Waar zijn al die inspanningen goed voor geweest? Wat gebeurt er nu met wat er is gezegd? Met de voorstellen? Deze terugkoppeling is wezenlijk om het belang van al die inspanningen te begrijpen, om er moed uit te putten om door te zetten. Een project levert niet automatisch onmiddellijk veranderingen op, zelfs als het een project van betekenis was. Dat kan iedereen begrijpen.

Maar er zijn een aantal dingen die de deelnemers moeten weten: Wie krijgt de resultaten van het werk onder ogen en in welke omstandigheden? Wat zijn de reacties van de andere deelnemers en van degenen die het verslag ontvangen? Hoe reageerden ze op de aanbevelingen, op de gezamenlijke brief...? Vaak vergeet men juist de ervaringsdeskundigen op de hoogte te stellen van het effect van hun bijdragen. Het is niet meer dan juist om hen te informeren dat we ons op hun bijdragen gebaseerd hebben. Dat kan zijn voor een overleg met anderen of voor een toespraak tijdens een conferentie... Het werkt ook aanmoedigend. Te meer als deze participatie ertoe leidt dat personen of instellingen hun manier van optreden aanpassen of zelfs dat er maatregelen genomen worden op plaatselijk, nationaal of Europees niveau.

'Als we samen nadenken over het verbeteren van een situatie, huisvesting, gezondheid, gezin, justitie, dan moeten we vertrouwen hebben in het werk dat we samen doen. Ik moet de geschreven stukken kunnen inzien, ze verbeteren, ze van begin tot het eind lezen. En ik moet ook stukken terug kunnen lezen en er de tijd voor kunnen nemen. En daarna kunnen we met elkaar evalueren wat tot een resultaat leidt en wat niet en zien welke beslissingen we kunnen nemen. Ik heb zin om tegen de politici, de deskundigen van de VN te zeggen dat ik blij ben dat ze komen, maar dat ik ze eigenlijk vaker zou willen zien. Niet om dingen in onze plaats te doen, we doen zelf al het nodige, maar opdat zij rekening houden met wat we zeggen en dat ons leven daardoor concreet verandert. We zijn hiervoor niet altijd even goed uitgerust. Ik denk dat zij wel meer kunnen doen. Ze kunnen beginnen ons verslag uit te brengen over wat het naar ons luisteren bij hen teweeg heeft gebracht. We zouden graag de terugkoppeling willen van waartoe onze ervaring geleid heeft. Want ze zeggen af en toe wel mooi, dat - als je een probleem hebt - je bij ze aan kunt kloppen! Maar als ik mijn problemen zelf kan oplossen zonder hun hulp, dan doe ik dat liever. En als we dan echt samen werken, dan moeten ze op z'n minst later vertellen wat ze ervan gedacht hebben en welke veranderingen het opgeleverd heeft.'

Mevrouw VL., Brussel. Voorbereiding van het seminar in
Pierrelaye, september 2005

⁷⁸ Zie de praktijkervaring van 'Catherine M. en Christian B.' hoofdstuk 1.2. en hoofdstuk 3.2.1.

DEEL 6.

**WAT MAAKT DE DEELNAME VAN MENSEN IN
ARMOEDE MOGELIJK MET WELKE RESULTATEN?**

De participatie van iedereen bevorderen is moeilijk, maar mogelijk!

In het voorgaande Deel 5 hebben we uitvoerig de voorwaarden beschreven die maken dat arme en uitgesloten mensen kunnen deelnemen op een manier die hen in hun waarde laat en voor hen en voor de hele maatschappij nuttig is. We kunnen ons afvragen of we het niet over een onbereikbaar ideaal hebben. Nee, het is geen illusie. De activiteiten, bijeenkomsten en programma's die dit document bespreekt, tonen dat duidelijk aan. Talrijke experimentele programma's uitgevoerd door diverse NGO's,⁷⁹ beroepskrachten of plaatselijke, nationale en Europese instellingen getuigen er eveneens van.

Er bestaan een aantal moeilijkheden. En er moet aan een aantal voorwaarden worden voldaan. Dat mag geen reden zijn om de pogingen en inspanningen van de één en de ander te ontmoedigen. Daarom wil dit Deel 6 van het document laten zien om welke kernpunten het draait: de inspanningen moeten van een zekere ambitie getuigen en moeten een bepaalde houding en werkwijze uitstralen.

We moeten vooral niet uit het oog verliezen dat er al een stevige basis aanwezig is: de armsten stellen zich niet tevreden met hun situatie. Ze bieden dagelijks weerstand aan armoede en uitsluiting. Ze knokken ervoor om dingen te veranderen. Ze willen graag de touwtjes van hun eigen dagelijks leven in handen nemen en meedoen in de samenleving. En aan de andere kant zijn veel mensen en instellingen ervan overtuigd dat degenen aan wie onze samenleving geen erkende plaats toekent, moeten kunnen participeren. Ze zoeken daarom naar nieuwe middelen en wegen. Als de verlangens, inzichten en inspanningen van de armsten en van anderen, over en weer, samengebracht worden en elkaar versterken dan kan deze inspraak in tal van omstandigheden tot stand komen. Want ze is mogelijk! Het is daarom van belang de resultaten van nabij te bekijken om al degenen, armen en anderen, die zich ervoor inzetten om een dialoog op gang te brengen, aan te moedigen.

⁷⁹ Een van de voorbeelden is het rapport van de organisatie 'Home Start International' onlangs verschenen onder de titel '*Learning from families*' (Leren van gezinnen) in het kader van een transnationaal uitwisselingsprogramma. www.home-start-int.org/publications.asp

HOOFDSTUK 6.1. PARTICIPATIE SCHEPT ZELFVERTROUWEN EN VERRUIMT JE GEZICHTSVELD

Het voorbeeld van Marie C.⁸⁰ is kenmerkend voor wat veel andere mensen meemaken. Toen ze eindelijk over haar angst, die haar belette anderen te ontmoeten, heen was, vond ze vrij snel genoeg zelfvertrouwen om mee te doen aan gezinsdagen en om daar verantwoordelijkheden op zich te nemen. Verder stapte ze op het hoofd van de school af om hem te vertellen hoe haar kinderen behandeld werden. Door haar bijdrage aan werkgroepen en groepsactiviteiten maakte ze een nieuwe ontwikkeling door. Momenteel vraagt ze om meer scholing, niet enkel voor zichzelf, maar ook om beter op te komen voor mensen met grote moeilijkheden. Tijdens de voorbereiding van het Europees seminar in Pierrelaye in september 2005 zei ze:

'Omdat ik de mogelijkheid gekregen heb om aan verschillende seminars mee te doen en een gezinsdag te leiden, heb ik meer zelfvertrouwen gekregen. Nu durf ik mijn nek uit te steken. Ik ga zelf naar instanties, durf om uitleg te vragen en harder te knokken. Ik heb nieuwe mensen ontmoet, andere landen gezien, contacten gelegd met mensen die me verder helpen. Ik heb me nuttig kunnen maken als lid van de oudercommissie van de school van de kinderen. Ik kan moeilijkheden in het leven beter aan. Iedere keer als ik naar een seminar ga, krijg ik nieuwe energie om mijn actie tegen armoede voort te zetten. Ik heb geleerd beter te luisteren naar de anderen en om aantekeningen te maken. Tijdens de diverse bijeenkomsten heb ik andere mensen, andere gezinnen leren kennen. Ze hadden een hard leven en hebben zich eruit gewerkt dankzij de steun van mensen en verenigingen, dankzij hulpverlenende instellingen of vrienden. We staan samen voor een zaak die de moeite waard is en we kunnen armoede de wereld uit helpen. Ik heb een andere kijk op de dingen gekregen. Vroeger dacht ik dat ik er alleen voor stond en dat ik alleen in de ellende zat. Nu weet ik dat talrijke mensen in veel landen net zo'n leven leiden als ik, en dat we, als we het over armoede hebben, waar dan ook ter wereld, steeds dezelfde twee woorden uitspreken: 'respect' en 'waardigheid'.

Mevrouw C., Frankrijk

'Dank zij de waardering die ik kreeg tijdens het programma, heb ik nu meer zelfvertrouwen. Vroeger als ik een maatschappelijk werker zag, zei ik overal ja op. Als ik dan thuis kwam, kon ik zo nijdig zijn op mezelf en vroeg ik me af waarom ik het steeds overal mee eens was. Vandaag ga ik in discussie en ben ik het niet overal meer mee eens.'

Mevrouw T., Groot-Brittannië, seminar in Pierrelaye, september 2005.

'Het brede onderzoek- en actieprogramma rond het gezin'⁸¹ heeft mij geholpen positief te leren denken, dingen leren analyseren. Vroeger was ik steevast overal op tegen. Ik was bang van de maatschappelijk werkster, van de pedagoog en zelfs van de dokter van het consultatiebureau. Ineens heb ik begrepen dat ik deze mensen nodig heb om vooruit te komen. Ik denk dat ik niet helemaal ongelijk had met mijn houding. Nu heb ik geleerd na te denken, stop te zeggen. Vroeger zette ik het op een schreeuwen voordat ik nadacht, nu denk ik eerst na voordat ik een keel opzet!'

Mevrouw J., Frankrijk. seminar in Pierrelaye, september 2005.

'Ik had tijd nodig voordat ik de eerste keer het woord durfde voeren, ondanks alles wat er over minderwaardigheid wordt gezegd. Tijdens de eerste bijeenkomst hield ik mijn mond dicht. Dank zij de groep Agora en alle tijd die ik daar heb geïnvesteerd, durf ik nu naar anderen te stappen en mee te doen. Ik durf nu dus bijvoorbeeld naar een wijkvergadering te gaan.'

De heer G., België. Voorbereiding van het seminar in Pierrelaye, september 2005.

'Vroeger dacht ik dat er twee kampen waren: dat van het onderwijzend personeel en dat van de ouders. Ik heb nu gezien dat dit niet zo is. Beide kanten proberen elkaar te ontmoeten. Vroeger ging alleen mijn vrouw naar ouderavonden. Ik dacht altijd dat de onderwijzers me niet voor vol aanzagen.'

⁸⁰ Zie hoofdstuk 1.1.

⁸¹ Zie hoofdstuk 3.2.5.

Maar dat denk ik inmiddels allang niet meer, sinds we samen in de groep 'School voor alle kinderen' zitten. Ik wilde nooit met de onderwijzers praten omdat ik wist dat ze een hogere opleiding hebben. Ik was bang voor hen. Ik zie nu dat we gewoon normaal met elkaar kunnen spreken!

De heer D., Zwitserland. seminar in Pierrelaye, september
2005.

HOOFDSTUK 6.2. DE DEELNAME VAN SOMMIGEN BIEDT KANSEN AAN ANDEREN EN AAN DE HELE OMGEVING

Als de armsten participeren en een bijdrage kunnen leveren, krijgen ze weer vertrouwen in hun kunnen, leggen ze nieuwe contacten en maken zo een vormingsproces door. Deze nieuwe mogelijkheden hebben een directe weerslag op hun omgeving, vooral als ze dat met meerderen doen met de steun van groepen die erop attent blijven dat ze mensen uit hun eigen milieu niet in de steek laten en trots zijn op hun afkomst.

Het eerste gevolg is dat hun zelfvertrouwen groeit. Het gezin, de buren, de relaties zijn getuigen van deze veranderingen. Het roept bij hen in het begin wel jaloezie op, maar ze putten er ook kracht uit en voelen zichzelf ook aangemoedigd.

'In april 2005 kwamen zo'n dertig Europese jongeren bij elkaar om te praten over werk en opleiding. Jason uit Groot-Brittannië, vertelde hoe hij, na jaren van uithuisplaatsing en beproevingen, er geleidelijk aan in is geslaagd om zelf de teugels van zijn leven weer in handen te nemen, dank zij de steun van een paar volwassenen. Toen enkele jongeren die dezelfde ernstige moeilijkheden ondervinden, dat hoorden, zeiden ze: 'Het is dus mogelijk om je er aan te ontworstelen! Dat klinkt bemoedigend!' Deze jongeren wachtten op één antwoord, ze wilden horen: ja, het is mogelijk!'

Artikel in het blad 'Feuille de Route', Frankrijk, Juni 2005

Als mensen beslissen zich bij een groep aan te sluiten, deel te nemen aan een plaatselijke of nationale manifestatie, dan komt dat vaak omdat ze gezien hebben hoe gelukkig en trots anderen uit hun omgeving zijn op wat ze doen. Ze voelen zich daardoor aangemoedigd.

Als iemand deelneemt, aan een vorming meedoet en zo de kans krijgt na te denken over zijn leven, zijn afkomst, zijn kennissen ... dan krijgt hij een andere rol in zijn omgeving, kan hij verantwoordelijkheden op zich nemen en nieuwe relaties aangaan.

'Dit jaar is een aantal van ons, van wie enkelen zelf armoede hebben gekend, regelmatig op mensen afgestapt die op straat leven. Ed zei: 'Tien jaar geleden was ik zo'n beetje overal bang voor, bang het niet aan te kunnen, bang niet te weten hoe ik het moest aanpakken, bang dat de mensen me voor gek verklaarden. Maar ik kan me de dag herinneren dat ik mezelf en al m'n moed bijeengeraapt heb en dat ik naar zo'n creatieve workshop toegegaan ben. Na een poosje raakte ik in contact met de andere deelnemers en liet ik mijn angst varen. Sindsdien leer ik steeds meer en vandaag doe ik actief mee bij de groep die regelmatig naar het opvangcentrum voor daklozen gaat. We spreken de anderen moed in en laten hen zien dat zij het ook kunnen. Als je eenmaal over de drempel heen bent, is het niet meer zo moeilijk.'

Toespraak tijdens de onthulling van het beeldhouwwerk 'Publica' op 17 oktober 2005, voor het cultureel centrum de 'Abbaye de Neumünster' in de stad Luxemburg.

'Door mijn deelname aan de groep Agora heb ik geleerd naar anderen te luisteren. Toen ik weer aan een cursus begonnen was, kwam ik erachter dat ik eigenlijk behoorlijk racistisch was tegenover buitenlanders. Sinds ik bij Agora ben, heb ik vaker gelegenheid naar buitenlanders te luisteren door kleine vergaderingen te organiseren op school, bijvoorbeeld over de reden waarom ze hun land verlaten hebben.'

De heer B., België. Voorbereiding van het seminar in Pierrelaye, september 2005.

'We hebben allemaal vooroordelen. Het is heel moeilijk om je vooroordelen te overwinnen en je idee over anderen of je buurt te wijzigen. Als je in je jeugd alleen maar gehoord hebt 'Je mag niet met deze of gene spelen uit die buurt of dat gezin', dan gehoorzaam je zonder te begrijpen. Op een bepaald moment in je jeugd ga je je tegen deze vooroordelen verzetten. Je wilt er niet meer van horen, vooral als het leven hard is, dan ga je ertegen in. In de zomer hebben we een serie activiteiten georganiseerd in onze buurt, maar het was heel moeilijk om er heen te gaan. We waren erg geïmponeerd door die speedy jongeren die zo verstoten waren dat ze hun gram op ons haalden, terwijl wij juist graag wilden dat zij mee zouden doen. Na die week zei ik mezelf: Ik ga nooit meer

naar ze toe. Maar ergens diep in mezelf probeerde ik me in hun situatie te verplaatsen; ik had zelf ook de nodige moeilijkheden meegemaakt. En ik vroeg me af hoe ik met hen in contact kon komen. Het jaar daarop hebben we een toneelstuk opgezet. Het gaf ons de gelegenheid om dezelfde jongeren die ons eerst angst inboezemden, beter te leren kennen. Hieruit ontstond een sterke vriendschap en vertrouwensband. Sindsdien houden we contact. We zien elkaar af en toe en verder mailen en sms'en we elkaar. Zo blijft de band bestaan, zelfs op afstand. Om vooroordelen te breken, moet je het niet accepteren dat mensen zich afsluiten voor anderen en moet je gelegenheden scheppen om te ontdekken dat we meer met elkaar gemeen hebben dan we denken. We moeten het aandurven op mensen af te gaan die een zwaarder leven hebben dan wijzelf. Het is beslist de moeite waard, dat hebben we zelf ondervonden!"

A.W., jongere uit Frankrijk tijdens de onthulling van het beeldhouwwerk 'Publica', 17 oktober 2005, voor het cultureel centrum 'Abbaye de Neumünster' in de stad Luxemburg.

Als je kunt deelnemen als afgevaardigde van je omgeving, van de groep of vereniging waarin je zit, dan word je stapje voor stapje woordvoerder van andere mensen die in armoede leven, dan kun je uitdragen wat zij meemaken en zoeken, en welke vragen zij aan de samenleving stellen.

'Ik moet in mijn achterhoofd houden dat ik als afgevaardigde in deze Europese ontmoeting een grote verantwoordelijkheid draag. Ik kom naar deze bijeenkomst met alle mensen die de reis niet maken, ik ben verplicht om uit te dragen wat zijzelf niet kunnen zeggen, wat ze in hun hoofd en hart voelen; de allerarmsten moeten in onze bijeenkomst centraal staan, we moeten ons inzetten voor de waardigheid, voor alle mannen, vrouwen en kinderen ter wereld... Ik heb altijd goed opgelet tijdens de plenaire vergaderingen. We trokken als één man op; we vormden een verbond; je kunt het een Europees verbond noemen. De waardigheid, de waarde van elke persoon stond voorop. Het is onze plicht om niemand te vergeten... Het is onze kracht om al die landen, klein en groot, samen te brengen. Mijn verantwoordelijkheid ligt niet alleen in de buurt waar ik woon of andere buurten, ze ligt ook in het ontmoeten van de armsten op de plaats waar ze leven, in verschillende landen.'

Mevrouw H., België. Evaluatie van de Europese Ontmoeting in Warschau.

HOOFDSTUK 6.3. DE AANWEZIGHEID EN DE BIJDRAGE VAN DE ARMSTEN BRENGEN ANDEREN TOT ACTIE

Een groot aantal beroepskrachten, academici, politici, economen, vakbondsleden die een moment samen aan de slag gaan met mensen die in armoede en uitsluiting leven, zeggen dat ze een dergelijke dialoog voor het eerst meemaken. Veel van hen benadrukken dat hun kijk op de mensen daardoor veranderd is, maar ook op de aanpak van de armoede, op hun werk en hun verantwoordelijkheden. Ze weten niet altijd hoe ze deze nieuwe kijk in praktijk kunnen brengen, maar velen van hen proberen de vragen die ze hebben, aan te kaarten in hun omgeving. Ze zijn zelf veranderd en willen veranderingen op gang brengen. Als ze eenmaal over de schok heen zijn, helpen deze gezamenlijke werkzaamheden met de armsten hen om hun verantwoordelijkheden op een andere manier uit te oefenen en kritische vragen te stellen aan hun instelling en de maatschappij in zijn geheel.

Tijdens een bijeenkomst van de groep Agora ¹ reageert de heer B. fel op een maatschappelijk werkster die de inspanningen van een vader om een vakantie voor zijn kinderen te organiseren, niet in haar rapport had vermeld. In een volgende vergadering, zegt een andere maatschappelijk werker: *'Sinds ik u dat heb horen zeggen, stel ik mijn rapporten anders op!'*

Na een eerste ontmoeting met mensen in armoede, wenst de directeur van de instelling waar één van de kinderen van Marie C. ² is ondergebracht, de dialoog te verdiepen. Hij nam daarom deel aan het seminar in Pierrelaye in februari 2005 en, na dit seminar, nodigde hij ouders uit om hun ervaring te vertellen tijdens de jaarlijkse vergadering met directeuren van andere instellingen. Zijn ontmoeting met de ouders heeft grote indruk op hem gemaakt: *'Ik realiseer me dat voor sommige jongeren alleen de situatie van extreme armoede maakt dat ze in onze gespecialiseerde instellingen komen; ze zijn doorgaans absoluut niet gehandicapt of gestoord.'* Dit nieuwe inzicht moedigt hem aan om het onderwerp verder uit te diepen en zijn aanpak te veranderen. Zijn reactie is kenmerkend voor die van veel andere beroepskrachten.

'Ik heb veel geleerd van het verhaal van het echtpaar uit Luxemburg en van wat er naderhand over geschreven is. Ik vond er een aantal belangrijke elementen in: het vertrouwen, het belang van het gezin, de behoefte aan steun en het belang van een flinke investering. Verder is er de kwestie van de rol van de vader en het feit dat hulpverlenende instellingen hem zonder meer opzij schuiven. Ik voelde me in mijn waarden en overtuigingen ondersteund door de gezinnen, de vrijwilligers en de hoofden van instellingen. Ik heb mijn blik kunnen verruimen door met anderen te delen wat ik als maatschappelijk werkster dagelijks meemaak. Al deze persoonlijke ervaringen tijdens de bijeenkomst hebben me in mijn idee gesterkt dat het onontbeerlijk is om de situaties waarvoor we verantwoordelijk zijn vanuit verschillende invalshoeken te bekijken. Daardoor kunnen we afstand nemen om vervolgens beter te kunnen handelen, zelfs al blijft het erg moeilijk voor ons om onze eigen analyse van de situatie even te 'vergeten'. Ik heb een verslag van dit seminar uitgedeeld aan de hele afdeling kindbescherming waar ik werk.'

Mevrouw LR, maatschappelijk werkster, Frankrijk, na het seminar in Pierrelaye in februari 2005

'Dit gaat mij persoonlijk aan. Hoever moeten we gaan in de ondersteuning? Hoe vermijden dat we alles in hun plaats doen? Hebben mensen de ruimte om hun eigen verantwoordelijkheden uit te oefenen? Alvorens iets te ondernemen, bijvoorbeeld de situatie van een kind te signaleren, moeten we eerst proberen contact te leggen met de ouders om na te gaan of we ons met recht zorgen maken. Het is van groot belang dat onderwijzers een vorming krijgen om beter te begrijpen dat niet alle mensen in dezelfde omstandigheden leven, en dat sommigen zelfs in extreme omstandigheden leven.'

Mevrouw P., onderwijzeres, Zwitserland. Evaluatie van het seminar in Pierrelaye in februari 2005

'Het is vanzelfsprekend dat de standpunten die ik tegenover mijn collega's inneem in dossiers of omstandigheden, worden beïnvloed door mijn ervaringen in de groep Agora. Dergelijke vergaderingen

¹ Zie de praktijkervaring van Catherine M. en Christian B., hoofdstuk 1.2.

² Zie de praktijkervaring van Marie C. en haar gezin, hoofdstuk 1.1.

zijn minstens zo interessant, omdat ze de medewerkers van de centrale directie de kans geven beter op de hoogte te zijn van de realiteit van de veldwerkers en van de hulpvragers. Toen de groep begon, had iedereen zijn eigen vergrootglas dat alleen zijn eigen ervaring en zienswijze op de problemen vergrootte. We leren andere vergrootglazen te gebruiken. Zo begrijpen we beter wat onze grenzen zijn en krijgen we een idee van wat het begrip 'institutionele mishandeling' inhoudt. (...) Ik ben tevens onder de indruk hoe de mensen uit de verenigingen proberen beter te begrijpen hoe moeilijk het voor ons is om diensten van hoge kwaliteit te verlenen terwijl er in de dagelijkse gang van zaken een overduidelijk gebrek aan middelen bestaat.'

De heer L., maatschappelijk werker, België. Gedachte over het werk van de groep Agora, juni 2003

De beroepskrachten uit het maatschappelijk werk of uit het onderwijs zijn de eersten die een beetje uit hun goede doen gehaald worden door de gesprekken in werkgroepen samen met de armsten. Ze zijn echter niet de enige gesprekspartners met wie een dialoog opgebouwd moet worden. Ook anderen erkennen volmondig dat zij dank zij deze uitwisselingen een heel nieuwe kijk op de situatie krijgen; politici, economen, vakbondsleiders, ambtenaren, academici... zijn het eens over het belang van deze uitwisselingen en van de nieuwe gezichtspunten die zij hieruit voor zichzelf opdoen.

'Deze twee dagen zetten onze visie op armoede en uitsluiting op de tocht. We zijn er allemaal, persoonlijk en als burger, door aangesproken. Onze ontwikkelde maatschappijen brengen rijkdom en tegelijk uitsluiting voort. Dit is een belangrijk politiek vraagstuk voor Europa. Deze twee dagen moeten tot concrete gevolgen leiden bij de instellingen die we vertegenwoordigen: de ondernemers zowel uit het bedrijfsleven als uit de overheidssector, die goed burgerschap belangrijk vinden, de vakbondsleiders die zich aangesproken voelen door de werknemers die van de arbeidsmarkt verstoten zijn, de vertegenwoordigers uit het verenigingsleven die ijveren voor de samenhang van de samenleving. Het maatschappelijk middenveld (civil society) moet de inspanningen van organisaties en mensen die zich dagelijks tegen sociale uitsluiting inzetten, ruimere bekendheid geven, ondersteunen. Het moet ertoe bijdragen dat politieke leiders meer oog voor die situatie krijgen.'

Jacques Chauvineau, lid van de Sociaal-economische Raad, Frankrijk, na de Europese Ontmoeting in Warschau, februari 2004

Aan het eind van de ontmoeting in Warschau zei een politicus uit Luxemburg: *'Tijdens deze twee dagen heb ik iets gedaan wat wij, politici, eigenlijk zelden doen: Ik heb geluisterd. Wat ik heb gehoord, dwingt me anders tegen mijn verantwoordelijkheden aan te kijken.'* Hij was niet de enige die dergelijke termen gebruikte. Een ambtenaar bij een internationale organisatie schreef na dezelfde bijeenkomst dat hij ontdekt had dat je goed moet luisteren om de omstandigheden van extreme armoede te begrijpen. Hij heeft vervolgens ter attentie van zijn collega's een verslag opgesteld. Een Spaanse ambtenaar die de reis samen met de delegatie van haar land had gemaakt, vertelde hoe belangrijk haar deelname was geweest voor de verantwoordelijkheden die ze draagt. Zij had, samen met de rest van de delegatie, een man ondersteund en aangemoedigd die een verklaring moest voorlezen tijdens de openingszitting van de bijeenkomst. Het heeft haar een beter inzicht gegeven hoe moeilijk het voor de armsten is om deel te nemen en welke voorwaarden nodig zijn om dit toch mogelijk te maken.

'Ik heb ambtenaren van het Ministerie van Werkgelegenheid en Sociale Zaken horen zeggen dat ze, tijdens de besprekingen ter voorbereiding van het NAPincl, veel geleerd hebben van de ervaringsdeskundigen. Ik kan zelf getuigen van wat ik allemaal heb opgestoken tijdens mijn deelname aan de Commissie (CPPP) die voor de helft uit mensen in armoede bestond. Uit de evaluatie kwam naar voren dat de deelnemers via een buitengewoon proces, niet zonder moeite, geleerd hadden waardering op te brengen voor elkaars deskundigheid.'

Ruth Lister, Universiteit van Loughborough, Groot-Brittannië, in Dublin, 28 november 2005³

³ Toespraak tijdens de door 'Combat Poverty Agency' georganiseerde conferentie 'The right of people in poverty to influence and participate in public policy decision making.'

HOOFDSTUK 6.4. BIJDRAGEN DIE INSTELLINGEN ONDERVRAGEN EN TOT BELEIDSVERANDERINGEN LEIDEN

De deelname van de armsten is een moment van wederzijdse vorming voor iedereen. Ze brengt veranderingen teweeg voor henzelf en voor hun omgeving, maar ook voor de wederpartij die met hen in gesprek gaat. Maar leidt deze participatie tot echte beleidsveranderingen? Heeft ze duurzame veranderingen in de organisatie van onze samenleving tot gevolg?

Het zal pas op de lange duur blijken of we antwoord op deze vragen kunnen geven. Wel zijn er, de laatste twintig jaar, een aantal voorbeelden in Frankrijk, in België en in de Europese Unie die laten zien dat de armsten een beslissende invloed uitgeoefend hebben op het beleid ten aanzien van armoedebestrijding.

Joseph Wresinski heeft zich, bij het schrijven van het rapport 'Grande pauvreté et précarité économique et sociale' (Extreme armoede en economische en sociale bestaansonzekerheid), dat in februari 1987 door de Franse SER aangenomen werd, gebaseerd op de bijdragen van veel mensen. Veel van deze bijdragen werden verzameld tijdens vergaderingen van 'volksuniversiteiten van de Vierde Wereld'. Een van de rechtstreekse gevolgen van dit rapport was de totstandkoming in Frankrijk van de RMI (revenu minimum d'insertion, vergelijkbaar met de bijstand in Nederland, het bestaansminimum in België)

Enkele jaren later stelt mevrouw Geneviève de Gaulle - Anthonioz een nieuw rapport op voor de SER. Daarbij doet ze eveneens een enorm beroep op de armsten. Zo vindt onder meer een groot aantal vergaderingen plaats samen met de leden van de SER. Op verschillende manieren werden de armsten direct betrokken bij de uitwerking van deze wet. Dit werk kreeg ondersteuning dank zij de mobilisatie van een dertigtal verenigingen samenwerkend in het collectief Alerte. Zo kwam in juli 1998 de 'kaderwet met betrekking tot de bestrijding van uitsluiting'⁴ tot stand.

Artikel 1 stelt dat *'de bestrijding van uitsluiting een nationale opdracht is, die zijn basis vindt in het vereiste van de eerbiediging van de gelijkwaardigheid van alle mensen, en een prioriteit vormt voor het overheidsbeleid van de natie.'* Dit artikel vervolgt met: *'Deze wet beoogt om op het gehele Franse grondgebied de daadwerkelijke toegang tot de fundamentele rechten te garanderen, met name op het gebied van werkgelegenheid, huisvesting, gezondheidszorg, justitie, onderwijs, scholing en cultuur, bescherming van de jeugd en van gezinnen. De Staat, de territoriale overheden, de openbare instellingen waaronder de gemeentelijke en intergemeentelijke centra voor sociale dienstverlening, de instellingen voor sociale zekerheid, evenals en de maatschappelijke en medisch-sociale instellingen dragen aan de verwezenlijking van deze beginselen bij. Ze streven een politiek te ontwikkelen die erop gericht is elke situatie die tot uitsluiting kan leiden te kennen, te voorkomen en op te heffen.'*

In België werd, op aandrang van meerdere verenigingen, in 1992 begonnen met de opstelling van het Algemeen Verslag over de Armoede (AVA). Dit verslag, gemaakt op basis van bijdragen van mensen die zelf armoede en uitsluiting kennen, werd in 1995 gepubliceerd. Het had twee concrete resultaten: het 'Samenwerkingsakkoord tussen de federale Staat, de Gemeenschappen en de Gewesten betreffende de besteding van het armoedebeleid', getekend te Brussel in mei 1998 en de oprichting van het Steunpunt tot Bestrijding van Armoede, Bestaansonzekerheid en Sociale Uitsluiting.

Op Europees niveau kwam, in het kader van de 'Europese volksuniversiteit van de Vierde Wereld', vanaf 1989 regelmatig een dialoog op gang tussen ambtenaren, politici en mensen in schrijnende armoede. Deze bijeenkomsten georganiseerd, in partnerschap met het Europees Economisch en Sociaal Comité in Brussel, hebben een grote invloed uitgeoefend op de vaststelling van de doelstellingen voor de bestrijding van armoede in het jaar 2000. De ministers uit diverse landen en de Europese ambtenaren, die hun steun gegeven hebben aan de uitwerking van deze doelstellingen en de opname ervan in de 'Strategie van Lissabon', opgesteld tijdens de Europese Top in de Portugese hoofdstad, waren merendeels mensen die eerder in de gelegenheid waren om met ervaringsdeskundigen van gedachten te wisselen en dat dank zij de samenwerking met verenigingen waar deze deskundigen lid van zijn.

Om instellingen in beweging te brengen, moeten mensen die binnen de betrokken instelling een

⁴ Franse wet (loi d'orientation relative à la lutte contre les exclusions) van 29 juli 1998.

verantwoordelijke positie bekleden, zich inzetten en hun instellingen op sleeptouw nemen. Dan hebben de veranderingen, die de gesprekspartners tijdens een dialoog met de armsten doormaken, een duidelijke weerslag op de groeperingen en de instellingen waartoe ze behoren. Het valt op elk niveau waar te nemen. De woorden van een echtpaar uit Luxemburg tijdens het seminar over steun aan het gezin, roepen bij een Franse maatschappelijk werkster en later haar collega's serieuze vragen op over de manier waarop aandacht geschonken wordt aan de rol van de vader in het gezin. Het kordate optreden van Marie C. op de school van haar kinderen legt de basis voor het nieuwe handvest met gedragsregels dat de hele school vervolgens respecteert. De gastlessen die ervaringsdeskundigen in armoede bij diverse beroepsopleidingen houden, brengen niet alleen persoonlijke veranderingen teweeg bij de cursisten. Ook de instellingen zelf (sociaal werk, onderwijs, huisvesting) komen geleidelijk aan in beweging. Omgekeerd hebben deze veranderingen eveneens een concrete weerslag op het leven van de mensen die een beroep doen op deze diensten.

'De veldwerkers die deelnemen aan de groep Agora vertellen ons dat ze nu anders werken. (...) Sommigen zijn, niet zonder risico, begonnen om de dossiers die ze onder hun hoede hebben, opnieuw te bekijken. Een van hen heeft de tijd genomen om rechtstreeks naar een gezin te stappen teneinde de situatie met eigen ogen te zien. Toen kon hij staven dat de informatie die hij op zijn bureau kreeg, niet overeen kwam met de werkelijkheid. Hij heeft bij zijn werk rekening gehouden met de zienswijze van het gezin.'

Uitwisseling tussen leden van de vereniging Luttés -
Solidarités - Travail die deelnemen aan de groep Agora, juni
2003

Ook al wordt er nog te weinig rekening gehouden met hetgeen tijdens de raadpleging van de mensen over de vaststelling van de Nationale Actieplannen ter Bestrijding van Armoede en Sociale Uitsluiting naar voren komt, de deelname van ervaringsdeskundigen - zowel via de rechtstreekse besprekingen als via verschillende werkdocumenten van de betrokken verenigingen - heeft onmiskenbaar invloed gehad op deze plannen.

Verder zijn er de ontmoetingen met de deskundigen van de Subcommissie van de Rechten van de Mens van de VN, eerst in een achterbuurt in Bangkok, Thailand en vervolgens tijdens het Seminar van Pierrelaye in september 2005. Zij hebben gezegd dat deze ontmoetingen een grote invloed zullen hebben op hun werk. Een van hen verklaarde bij zijn vertrek dat hij zich nu *'niet alleen afgevaardigde van de VN voelde, maar ook van de gezinnen zelf die in armoede leven.'* Een van zijn collega's bekende dat hij tijdens het seminar de uithuisplaatsing van kinderen ontdekt had en wat Europese arme gezinnen dagelijks meemaken. De tekst die zij aan de VN zullen voorleggen en die richtlijnen zal geven op wereldniveau, draagt het stempel van deze werkbespreking.

Toch blijft de invloed van de inbreng en van de gedachten van de armsten verre van voldoende, in Europa maar ook in de rest van de wereld en dit op alle niveaus van de samenleving. We mogen niet naïef zijn. Met de mening van de armsten, wordt vaak niet of nauwelijks rekening gehouden. Ook al erkennen mensen of instellingen dat de ervaringen en de ideeën van de armsten gegrond zijn, ze zullen niet gemakkelijk hun aanpak ter discussie stellen en de nodige consequenties trekken. Veel besprekingen en werkgroepen lopen op een teleurstelling uit, omdat ze niet tot de resultaten leiden die de deelnemers ervan verwachten.

De verschillende voorbeelden die we hebben laten zien, vormen evenwel een stevige aanmoediging. Ze laten zien dat, als alle betrokken partners samen in actie komen, de bijdrage van de armsten de samenleving vooruit kan brengen en dat in het belang van het welzijn van iedereen.

TOT BESLUIT

Heel dit werkdocument gaat over deelname en inspraak ofwel participatie. Er is echter een risico: dat de lezer concludeert dat het volstaat om zich aan te sluiten bij wat anderen organiseren.

Dat is niet zo. Volwaardig deelnemen aan het wereldgebeuren betekent dat je met je hele hebben en houwen kan deelnemen: met je geschiedenis, je capaciteiten en creativiteit, je gevoeligheden en vaardigheden, je denken, je krachten en beperkingen. De wereld heeft behoefte aan de creatieve bijdragen van ieder mens. Of het nu om kunst gaat, om materiële, intellectuele zaken of om een goede verstandhouding met elkaar. Ieder mens heeft ondersteuning nodig om deze capaciteiten verder te ontwikkelen en een bijdrage te leveren. Een ieder heeft behoefte aan aanmoediging en wil weten dat er iets van hem wordt verwacht. Mensen die in extreme armoede leven, nog meer dan anderen. Vanwege de bestaansonzekerheid en uitsluiting, hebben ze immers al te vaak geen middelen of rechten om hun persoonlijkheid te ontplooiën en deel te nemen aan het leven van de samenleving.

Maar de samenleving heeft dringend behoefte aan het nieuwe, het unieke van hun bijdrage; aan hun eigen bijdrage en aan de veranderingen die ze bij ons teweegbrengen. Zij brengen een nieuw soort relaties teweeg, dwingen ons in feite op een andere manier met elkaar om te gaan, roepen een nieuw engagement op. Ze bewerken dat we ons denken over menselijkheid vernieuwen.

Zoals eerder gezegd: het leven van mensen die met zware moeilijkheden te kampen hebben, kenmerkt zich door ontberingen en lijden vanwege de omstandigheden waarin ze moeten leven. Om die reden hebben ze een kijk op de samenleving en op menselijke relaties en stellen ze zeer strenge eisen ten aanzien van het respect dat getoond moet worden voor de menselijke waardigheid van iedereen. Zoals de heer C. uit Ierland zei, hun kijk, hun denkbeelden, hun medeleven zijn van levensbelang. Zij ondervragen ons over onze manier van zijn, van denken, over ons mensbeeld. Zij kunnen ons helpen om echt werk te maken van ons verlangen naar een menselijke samenleving waar niemand wordt uitgesloten.

Dit vraagt dat we middelen ontwikkelen en ter beschikking stellen zodat ieder die dat wil kan deelnemen, op elk gebied en elk niveau. Het betekent wel een veeleisende en voortdurende speurtocht. Dat is geen zaak van een paar specialisten. Ze gaat ieder mens aan en ook de instituties die richting geven aan ons 'samen leven'. Een kwestie van mensenrechten.

Het gaat niet dus om het toepassen van bepaalde methodes, maar om opnieuw inventief te zijn bij het opbouwen van onze menselijke relaties en de organisatie van de samenleving. De mensen die zelf de grootste moeite hebben om hun bijdrage te kunnen leveren, nodigen ons daartoe uit. Wij hebben de keuzevrijheid om met hen als gelijken om te gaan. Samen kunnen we dan wegen zoeken zodat iedereen de kans heeft het beste van zichzelf te geven, in zijn eigen leven en in de verwezenlijking van een rechtvaardiger wereld die medemenselijker is voor iedereen.

Dit document geeft een aantal handvatten voor mensen die zich al inspannen voor een volwaardige deelname van ieder mens, maar wil ook mensen die nog niet zover zijn, aanmoedigen om aan die reis te beginnen.

Literatuur:

ATD Vierde Wereld: *Wij zijn ook Mensen* (Den Haag, ATD Vierde Wereld, 1999) .

Van den Bosch-Höweler, Annie: *Scheppen van dialoog tussen hulpverleners en mensen die in schrijnende armoede leven*. (Den Haag, ATD Vierde Wereld, 2005). Eindverslag van het project 2004-2005, uitgevoerd in Nederland in het kader van het Europees Uitwisselingsprogramma fase II: «De armsten, onmisbare gesprekspartners in de armoedebestrijding en voor de toegang van allen tot de fundamentele rechten.» (ref.2003/VP023/10094).

Rijn van, Henri: *Armoede: Noodlot of Onrecht?* (Den Haag, Babylon de Geus/ATD Vierde Wereld, 1995) .

Wresinski, Joseph: *De mensenrechten zijn ondeelbaar, de armsten bewijzen het!* (Den Haag, ATD Vierde Wereld, 1996) Vierde Wereld Visie n° 6.

International Movement ATD Fourth World: «*Valuing children valuing parents*», *Focus on family in the fight against child poverty in Europe* (Pierrelaye, ATD Fourth World, 2004) ISBN 0-9508514-6-9, bestaat ook in het Frans.

ATD Fourth World: *How Poverty Separates Parents and Children: a Challenge to Human Rights* (Paris, Fourth World Publications, 2004) ISBN 2-913046-28-2 (bestaat ook in het Frans) .

Rosenfeld, Jona en Tardieu, Bruno: *Artisans of Democracy*, (Lanham, Maryland USA, University Press of America, 2000) (bestaat ook in het Frans) .

ATD Quart Monde: «*Le croisement des savoirs*» (Paris, Editions Quart Monde, 1999) ISBN 2-7082-3420-X.

ATD Quart Monde: «*Le croisement des pratiques, Quand le Quart Monde et les professionnels se forment ensemble*» (Paris, Editions Quart Monde, 2002). ISBN 2 913 046 17-7

Publicatiereeks Vierde Wereld Verkenningen

No 1. Habets, John: *Zolang je niet naar mij luistert, vraaggesprek met Karel Staes* (Den Haag, ATD Vierde Wereld, 2003) Vierde Wereld Verkenningen, september 2003.

No 2. Redegeld, Ton: *Op weg naar een VN Verdrag inzake Mensenrechten en Uiterste Armoede* (Den Haag, ATD Vierde Wereld, 2003) Vierde Wereld Verkenningen, december 2003.

No 3. Van Rijn, Henri: *Mensenrechten, participatie en sociaal beleid, een speurtocht naar bouwstenen voor burgers, overheden en bedrijfsleven*. (Den Haag, ATD Vierde Wereld, 2004) Vierde Wereld Verkenningen, maart 2004.

No 4. Redegeld, Ton: *Zich ontworstelen aan uiterste armoede, een leidraad voor actie van Jona Rosenfeld* (Den Haag, ATD Vierde Wereld, 2004) Vierde Wereld Verkenningen, juni 2004.

No 5. Van den Bosch-Höweler, Annie: *Vakmensen werken aan de democratie. Hoe gewone mensen, gezinnen in extreme armoede en instellingen samen gaan werken om maatschappelijke uitsluiting de wereld uit te helpen*. (Den Haag, ATD Vierde Wereld, 2004) Vierde Wereld Verkenningen, december 2004.

No 6. ATD Vierde Wereld: *Hoe armoede ouders en kinderen uiteendrijft: een uitdaging voor de mensenrechten*. (Den Haag, ATD Vierde Wereld, 2005) Vierde Wereld Verkenningen, maart 2005.

No 7. Hutter, Ingrid: *'t Zwervel: Springplank naar Solidair Samenleven*. (Den Haag, ATD Vierde Wereld, 2005) Vierde Wereld Verkenningen, juni 2005.

No 8. Van den Bosch-Höweler, Annie: *Scheppen van een dialoog tussen hulpverleners en mensen die in schrijnende armoede leven*. (Den Haag, ATD Vierde Wereld, 2005) Vierde Wereld Verkenningen, december 2005.

No 9. Wresinski, Joseph: *De denkwijze van de armen: onmisbaar om armoede de wereld uit te helpen*. (Den Haag, ATD Vierde Wereld, 2006) Vierde Wereld Verkenningen, maart 2006.

Kaftontwerp: Dominique Rouffet

Foto's: Philippe Barbier

Gedrukt in Frankrijk

Omslag: drukkerij Jean Basuyau – Val d'Oise

Kopieën en bindwerk: Procoply – Val d'Oise

© Vierde Wereld Uitgeverij 2006

prijs: € 7,00 + verzendkosten

Voor informatie:

ATD Vierde Wereld, Regentesseplein 13, 2562 EV Den Haag (tel. 070 – 361 57 87)

www.atd-vierdewereld.nl

email: informatie@atd-vierdewereld.nl

ATD Vierde Wereld, Victor Jacobslaan 12, 1040 Brussel (tel 02 – 647 92 25)

www.atd-vierdewereld.be

email: atd-vw.belgie@skynet.be